

Varangerhalvøya øst

Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen

Hogne Øian, Margrete Skår, Øystein Aas, Oddgeir Andersen,
Lájlá Helene Eira

NINAs publikasjoner

NINA Rapport

Dette er en elektronisk serie fra 2005 som erstatter de tidligere seriene NINA Fagrapport, NINA Oppdragsmelding og NINA Project Report. Normalt er dette NINAs rapportering til oppdragsgiver etter gjennomført forsknings-, overvåkings- eller utredningsarbeid. I tillegg vil serien favne mye av instituttets øvrige rapportering, for eksempel fra seminarer og konferanser, resultater av eget forsknings- og utredningsarbeid og litteraturstudier. NINA Rapport kan også utgis på annet språk når det er hensiktsmessig.

NINA Temahefte

Som navnet angir behandler temaheftene spesielle emner. Heftene utarbeides etter behov og serien favner svært vidt; fra systematiske bestemmelsesnøkler til informasjon om viktige problemstillinger i samfunnet. NINA Temahefte gis vanligvis en populærvitenskapelig form med mer vekt på illustrasjoner enn NINA Rapport.

NINA Fakta

Faktaarkene har som mål å gjøre NINAs forskningsresultater raskt og enkelt tilgjengelig for et større publikum. De sendes til presse, ideelle organisasjoner, naturforvaltningen på ulike nivå, politikere og andre spesielt interesserte. Faktaarkene gir en kort framstilling av noen av våre viktigste forskningstema.

Annen publisering

I tillegg til rapporteringen i NINAs egne serier publiserer instituttets ansatte en stor del av sine vitenskapelige resultater i internasjonale journaler, populærfaglige bøker og tidsskrifter.

Felt 5 - Varangerhalvøya øst

Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen

Hogne Øian

Margrete Skår

Øystein Aas

Oddgeir Andersen

Lájlá Helene Eira

Øian, H., Skår, M., Aas, Ø., Andersen, O., Eira, L.H. 2012. Felt 5 – Varangerhalvøya øst. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen - NINA Rapport 881. 152 s.

Lillehammer, desember 2012

ISSN: 1504-3312

ISBN: 978-82-426-2478-9

RETTIGHETSHAVER

© Norsk institutt for naturforskning

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

TILGJENGELIGHET

Åpen

PUBLISERINGSTYPE

Digitalt dokument (pdf)

REDAKSJON

Hogne Øian

KVALITETSSIKRET AV

Odd Inge Vistad

ANSVARLIG SIGNATUR

Forskningssjef Jostein Skurdal (sign.)

OPPDRAUGSGIVER(E)/BIDRAGSYTER(E)

Finnmarkskommisjonen

KONTAKTPERSON(ER) HOS OPPDRAGSGIVER/BIDRAGSYTER

Gro Dikkanen

FORSIDEBILDE

Hogne Øian

NØKKELOORD

- Finnmark, Varangerhalvøya, Vardø kommune, Vadsø kommune
- Rettsoppfatninger, landbruk, beitebruk, utmarksslåtter, reindrift, sjølaksefiske, innlandsfiske, jakt, molteplukking, friluftsliv
- Sakkyndig utredning

KONTAKTOPPLYSNINGER

NINA hovedkontor

Postboks 5685 Sluppen
7485 Trondheim
Telefon: 73 80 14 00
Telefaks: 73 80 14 01

NINA Oslo

Gaustadalléen 21
0349 Oslo
Telefon: 73 80 14 00
Telefaks: 22 60 04 24

NINA Tromsø

Framsenteret
9296 Tromsø
Telefon: 77 75 04 00
Telefaks: 77 75 04 01

NINA Lillehammer

Fakkeltgården
2624 Lillehammer
Telefon: 73 80 14 00
Telefaks: 61 22 22 15

Sammendrag

Øian, H., Skår, M., Aas, Ø., Andersen, O., Eira, L.H. 2012. Felt 5 – Varangerhalvøya øst. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen - NINA Rapport 881. 152 s.

Utredningen er skrevet på oppdrag fra Finnmarkskommisjonen og belyser befolkningens bruk av grunn og naturressurser i Felt 5 – Varangerhalvøya øst (Vardø og Vadsø kommuner) fra 1775 og fram til i dag. Rettsoppfatninger som knytter seg til bruken er også beskrevet. Dataene som er innhentet baserer seg på intervjuer og samtaler med ulike personer som er bosatt i de to kommunene og som gjennom sitt virke og/eller sin fritid på ulike måter er involvert i bruken av grunn og naturressurser i en eller begge kommuner. Videre er det gjennomført en spørreundersøkelse blant et utvalg i befolkningen i utredningsfeltet. I tillegg er det benyttet en del relevant statistisk materiale og opplysninger som finnes i forskjellige skriftlige kilder.

Siste del av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet var i tillegg til reindrift preget av den sjøsamiske befolkningens mangesidige utnyttelse av ressursene som i stor grad var basert på sesongflyttinger. I samme periode vokste bysamfunnene Vardø og Vadsø fram. Det var på denne tiden også enkelte fiskevær med hovedsakelig norsk befolkning. Delvis i takt med fiskepriser og svingninger i handel varierte folkemengden i disse bosetningene. Fra omtrent midten av 1800-tallet fant det sted betydelig innvandring fra Finland og til dels fra Nord-Sverige. Dette medførte befolkningsøkning både i byene og på landsbygda, større grad av permanent bosetning og utvikling av landbruket gjennom utstrakt bruk av utmarksslåtter og jorddyrking. Selvbergingsøkonomi gjennom kombinasjonsbruk med fiske og bufehold, samt en mangesidig utnyttelse av naturressurser over store deler av utredningsfeltet, var fram til de første årene etter andre verdenskrig avgjørende for bosetningen. Etter krigen ble landbruket raskt modernisert. En følge av dette var at bruken av utmarksslåtter opphørte og at jorddyrkingen ble mer intensiv. Samtidig ble lønnsarbeid mer vanlig. Et resultat av endringsprosessen er at relevansen av utmarksressursen i dag er flyttet over fra en nærings- og subsistenssfære til en moderne fritidssfære og at det i dag er få som er sysselsatt i landbruket.

Utredningen har avdekket få klare interessemotsetninger. Likevel har forholdet mellom landbruk og reindrift vært problemfylt gjennom flere hundre år. Selv om det har vært få direkte konfrontasjoner de siste årene, har representanter for begge næringene gitt uttrykk for at man her står ovenfor iboende interessemotsetninger. I første rekke skriver det siste seg av at områder som benyttes til reinbeite og til landbruksformål gjennom tidene har overlappet på til dels forskjellig vis og i varierende utstrekning. Utmarksslåttene som ble etablert på 1800-tallet befant seg i mange tilfeller i viktige områder for reindriften. Når landbruket i de siste tiårene har vært på vikende front, er det en tendens til at man blant dagens landbruksaktører oppfatter at reindriften har tatt i bruk arealer som tidligere var avsatt til landbruksformål. Konfliktpotensialet virker likevel mindre i dag enn det gjorde for et par tiår tilbake, noe som i stor grad kan tilskrives etablering av reingjerder rundt innmark. Reindriftsutøverne vi har snakket med er imidlertid klare på at reindrift har en førsteprioritet når det gjelder beiteområdene. Begrunnelsen er at reindrift etter deres oppfatning har blitt drevet lenger og mer kontinuerlig enn landbruksvirksomheten. Aktørene i landbruket er på sin side tilbøyelige til å hevde at forholdet er motsatt, og at bønder derfor bør ha rettigheter som er likestilt med reindriften, ikke minst når det gjelder muligheter for motorisert ferdsel i utmark.

Endringen som har funnet sted etter andre verdenskrig, har medført at nye interessemotsetninger har oppstått. Blant annet gjelder det forholdet mellom hyttefolk på den ene siden og reindrift og landbruket på den andre. Reindriften opplever at den motoriserte trafikken som følger av hyttebruk er forstyrrende. Hyttefolkene gir på sin side uttrykk for at de plages av sau

som beiter inntil hytteveggene. Sau og rein i boligområder er også en kilde til irritasjon og strid. Utfordringene som eksisterer i dette feltet kan likevel ikke karakteriseres som omfattende. Så langt arbeidet med utredning har kunnet klarlegge, innebærer kontroversene i liten grad at eksisterende rettigheter utfordres på en direkte og konfronterende måte. Inntrykket er snarere at mange, til tross for at interessekonflikter kan oppleves som sterke, søker å løse problemer gjennom dialog og samarbeid.

Et sentralt aspekt ved rettsoppfatninger er i hvilken grad og på hvilken måte dagens bruk av grunn og naturressurser kan legitimeres gjennom lengre tids kontinuerlig bruk. Enkelte mener at forbindelser til tidligere praksiser ikke skal være avgjørende for dagens rettigheter, mens andre mener at nettopp dette bør tillegges stor vekt. Ettersom bruksmåtene har endret seg betydelig, særlig etter andre verdenskrig og fram til i dag, oppstår det lett problemer med å avgjøre hva som representerer kontinuitet og hva som må forstås som kontinuitetsbrudd. Selv om de samme områdene brukes til samme formål i dag som for 150 år tilbake, kan man samtidig identifisere vesentlige diskontinuiteter. Tidligere hadde høsting av bær, fisk og vilt en sentral husholdningsøkonomisk og til dels næringsmessig betydning. I dag vil den samme høstingen ofte inngå som en viktig del av folks friluftslivsutøvelse. Den materielle betydningen overskygges dermed av ønsket om rekreasjon, trivsel, videreføring av tradisjoner og opplevelse av stedstilhørighet.

Inntil de første årene 2. verdenskrig var utmarksområdene sentrale for svært mange familier med tanke på innhøsting av vinterfôr (utmarkslåtter). I dag skjer all produksjon av vinterfôr på innmark, mens utmarksområdene brukes av et forholdsvis lite antall gårdsbruk til sauebeite. Dersom sauebeitene ikke kan sees som en «naturlig» forlengelse av bygda gården ligger i, gir enkelte uttrykk for at den omfattende beitebruken ikke uten videre er legitim dersom det henvises til lengre tids bruk. Saueeierne og andre argumenterer på sin side for at den nye bruksmåten representerer en omformet videreføring praksiser som dominerte tidligere. Dessuten er man tilbøyelig til å forstå utnyttelsen av den frie beiterett som gjelder i Finnmark som en slags videreføring av en kollektivt orientert bruksmåte som man mener lenge har preget bygdefellesskapene.

Når det gjelder reindrift har det funnet sted endringer som sammen med endringer i juridiske og politiske føringer i hovedsak knytter seg til mekanisering av driften. Merking og slakting som finner sted i utredningsområdet er nå konsentrert til ett og samme sted som ligger nære bilvei (Krampenes i Vadsø kommune). I tillegg har bruken av snøskuter og ATV ført til at ettersyn med og flytting av rein er mindre arbeidsintensiv enn tidligere. Selv om reinens bevegelsesmønster ikke har endret seg stort, har reieneernes tilstedeværelse i de fastboendes øyne blitt mer omfattende. Blant fastboende, hyttefolk og landbruksaktører råder det f.eks. en oppfatning om at reinflokkene som følge av mekaniseringen i mindre grad blir kontrollert av reieeierne, samt at reintallet generelt er for høyt, noe som igjen fører til at rein beiter i boligområder og på innmark.

Sammenlignet med få tiår tilbake, er det en liten del befolkningen i utredningsområdet som i dag er sysselsatt i primærnæringene. Derimot er det høy deltakelse når det gjelder høsting av utmarksressurser. Spesielt gjelder det bærplukking, men mange driver også med jakt og fiske. Turgåing, skigåing og andre typiske friluftslivsaktiviteter har også svært høy deltakelse. I tillegg til bruk av hytter og skuterkjøring, er alt dette sentrale trekk ved det aktivitetsmønsteret som preger dagens bruk av grunn og naturressursene. At denne bruken for en stor del også finner sted i en moderne fritidskontekst påvirker folks rettsoppfatninger. For eksempel er det ikke uvanlig å forstå fritidsmessig høsting av utmarksressurser, hyttebruk og friluftsliv som en moderne videreføring av tidligere generasjoners tradisjonelle utmarksbruk. Ikke minst anføres dette argumentet når det er snakk om problemstillinger som berører adgang til motorisert ferdsel i utmark.

Det varierer i hvilken grad det argumenteres for rettigheter i lys av lengre tids bruk og hvordan dette aksepteres av andre. Samtidig er det lite som taler for at rettighetene til reinbeiting og

sauebeiting eller til fritidsmessig utmarksbruk i seg selv bestrides av noen av partene. Uenigheten dreier seg i større grad om hvilke næringer eller grupperinger som skal prioriteres. Noe av den samme problemstillingen er knyttet til sjølaksefiske, som i løpet av de senere årene har blitt marginalisert. I befolkningen er det støtte for at sjølaksefiske skal opprettholdes med tanke på rekreasjon, trivsel og videreføring av tradisjoner. Imidlertid er det liten støtte for at næringsfiske av laks i sjø skal opprettholdes.

Generelt er det en tendens til befolkningen ut fra ulike interesseposisjoner gjerne forsøker å finne argumenter som kan legitimere rettigheter ut fra lengre tids sammenhengende bruk. Det varierer imidlertid hvordan dette prinsippet i seg selv aksepteres av andre. Samtidig er det også ulike oppfatninger om hvor vidt ulike bruksformer representerer en kontinuitet fra tidligere tiders bruksformer eller ikke. Likevel er det et hovedinntrykk at de motsetningene som finnes ikke er store og at ulike grupperinger anerkjenner hverandres rett til bruk av grunn og naturressursene på en måte som i grove trekk samsvarer med dagens praksiser. Det synes å være en alminnelig oppfatning at det er behov for å avklare rettighetsspørsmål knyttet til bruk av grunn og naturressurser i utredningsfeltet. Samtidig gir mange uttrykk for en ambivalens i den forstand at fokuset på rettighetsspørsmål lett kan lede til et konkurranseforhold mellom interessegrupper, som i sin tur vil kunne bryte med det mange oppfatter som etablerte praksiser der bruken av områdene har funnet sted i fellesskapsformer og gjennom minnelige ordninger.

Hogne Øian, Margrete Skår, Øystein Aas, Oddgeir Andersen, Norsk institutt for naturforskning (NINA), hogne.oian@nina.no

Lájlá Helene Eira, Karasjok, lajla_eira@hotmail.com

Čoahkkáigeassu

Øian, H., Skår, M., Aas, Ø., Andersen, O., Eira, L.H. 2012. Várjjatnjárga nuortabealli – fealta 5. Áššeguovdilis čielggadus Finnmárkkukommišuvnna ovddas – NINA Rapport 881. 147 s.

Čielggadus lea čállon Finnmárkkukommišuvnna ovddas ja giedahallá álbmoga geavaheami eatnamiin ja luondduressurssain fealta 5 – Várjjatnjárgga nuortabealde (Várggát ja Čáhcesullo gielddain) 1775 logu rájes otnáži. Vuoigatvuođaipmárdusat geavaheapmái leat maid guorahallon. Dieđut leat čoggon jearahallamiin ja sagastallamiin olbmuiquin geat ášset dán guovtti gielddas ja geat bargguideaset bokte dahje/ja sin asttoáiggi bokte leat gullevažžat eatnamiid ja luonddureššurssaid geavaheapmái ovttá dahje goappaš gielddain. Muhtun válljejuvvon oassi čielggadusguovllus leat maid vástidan gažaldatskoviid. Dasalassin leat maid geavahan áššegullelaš statistihkaid ja eará čálalaš gálduid.

Manjit oasis 1770-logus ja álgo-oasis 1880-logus ledje Várggáhis ja Čáhcesullo guokte váldoealáhusa, namalassi boazodoallu ja mearrasámi seminomádalaš eallivuohki. Dáid áiggiid maid stuorrugohte gávpotguovddážat Várggáhis ja Čáhcesullos. Guovllus ledje soames guollebivdo sajit gos ásse eanas dážat. Olmmošlohku dáid báikkiin rivddadii sihke guollehattiid ja gávpasemiid mielde. 1800-logut gaskamutto ledje stuora sisafárremat Suomas. Váikkuhusat dás ledje ahte olmmošlogut lassánedje sihke gávpogiin ja gilážiin, eambbosat ásaiduvve ollislaččat ja eanandoallu ovdánii go eanet geavahišgohte meahcceniituid ja gilve gittiid. Iešbirgenekonomija lotnolasdoalut mas šibitdoallu ja guolásteapmi, ja mánggalágan ávkástallan luondduressurssain, lei dehálaš stuora oasis čielggadusguovllus gitta vuosttaš jagiid manjel nuppi máilmmesoadi. Manjel soadi ođasmahttui eanandoallu jođánit. Okta boadus dás lei ahte gilvojuvvon meahcceniituid geavaheapmi nogai ja gieddegilvin šattai eambbo intensiivva. Seammás šattai bálkáhuvvonbargu dábáleabbo. Boadus reivdadanproseassai lei earret eará ahte mánga jagi meahcceniituid geavaheapmi leat dál sirdojuvvon ealáhus- ja subsisteanssa sfearas, ođđaáigásaš astoáigge sfearái, ja ahte odne leat unnán olbmot geat barget eanadoalus.

Čieggadusas leat bohtán ovdán unnán čielga beroštusvuostálasvuodát. Njuolgo nákkut eai leat leamaš ollu dáin manimus áiggiid. Boazodoalu ja eanandoalu gaskavuodain leat leamaš olu hástalusat mánggaid čuđiid jagiid. Várjjatnjárga lea geavahuvvon geasseorohahkan mánggaid čuđiid jagiid boazodoalus. Muhtun eatnamat geavahuvvojit sihke boazodoalus ja eanadoalus. Goappašat ealáhusat dieđihit ahte sis leat áloáigge leamaš beroštusvuostálasvuodát. Dattege orrot goappaš bealit dohkkeheamen nubbi nuppi geavahanvuoigatvuođaid. Moaddi logenar jagi dassái ledje eambbo riiddut, dahje stuorát vejolašvuodát riidduide, go dan mii dál lea. Boazodoallit geaiguin mii leat hállan leat čielgasat dan oainnuis ahte sin mielas lea boazodoalus vuosttašriekti guohtuneatnamiidda. Dát ákkastallo dainna go sin oainnu mielde lea boazodoalu geavaheapmi leamaš guhkit ja dássedeappo, eanandoalu geavaheami ektui. Olbmot eanandoalus dāguštit ges nubbi guvlui, ahte boanddain berrejit seamma rievttit go boazodoalliin, erenoamážit go lea sáhka mohtorierejuvvon meahccevuodjima ektui.

Rievdamat mat dāhpāhuvve manjel nuppi máilmmesoadi leat dagahan ođđa nákkuid. Earret eará guoská dát oktavuođaide gaskkal bartaeaggádiidda ja boazodoalu/eanandoalu. Boazodoallu vásiha ahte mohtorfievro-vádjoleapmi dáid barttaid geažil ráfehuhtá ealáhusa. Bartaolbmot mitalit ges ahte sávzzat guhtot barttaid guoras ja dát leat giksin siddjiide. Sávzzat ja bohccot mat leat dáluid lahka dagahit suhtu ja riidduid. Lihkká eai sáhte dát namuhuvvon hástalusat gohččoduvvot stuorrán. Dan muddui go čielggadus lea nagodan kártet, de leat dát nákkut unnán, dahje masa eai veahá ge, rihko dálá rivttiid .

Guovddáš oassi vuoigatvuođaimárdusain lea ahte man muddui ja man láhkai otnás ávkástallan eatnamiin ja luonddureššursain sáhtta duođaštuvvot guhkit áigge geavaheami ja dásseid geavaheame vuođul. Muhtumat oaivvildit ahte vássánáiggi geavaheapmi ii galgga bidjot vuođđun dáláš vuoigatvuođaide, ja muhtumat ges oaivvildit ahte dát galgá biddjot vuođđun dasa. Sivas go geavahanvuogit leat rievdan olu, erenoamážit manjil nuppi máilmmisoađi, de ii leat álki lohkat mii lea dásseid geavaheapmi ja goas dát boatkana. Vaikko guovllut geavahuvvojit seamma láhkai dál go 150 jagi dássái, de sáhtta identifiseret stuorit boatkanemiid geavaheamis. Ovdalis áiggi ledje ávkástallamat nugo murjen, oaggun ja bivdin dehálačča dálodoalu ekonomijai ja muhtun muddui maid ealáhussii. Odne lea dát seamma ávkástallan oassin astoáiggedoaimmain. Otná dilis lea dákkár ávkástallan eambbo astoáiggebargu. Birgejumi sadjai boahitet ođđa dárbbut nu go; rekreašuvdna, loaktin, joatkit árbevieruid ja čatnat báikkálaš gullevašvuohta.

Vuosttaš jagiid manjil nuppi máilmmisoađi lei meahcci dehálaš olu bearrašiidda dálvevuođđara dihte. Odne buvttadit buot dálvevuođđara gittiin, ja meahcceguovllut geavahuvvojit odne dušše muhtun sávzaboanddain geasseguohtumin. Jus guohtumat eai veardiduvvo «lunddolaš» viiddideapmin dan gillái gos návét lea, de muhtumat oaivvildit ahte dát viiddiduvvon guohtun ii ieš alddes duođaš guhkit áigge geavaheami. Sávzaeaggádat ja earát ággástallet dainna ahte dát ođđa geavahanvuohki lea seamma doallegeavaheapmi go dat mii ovdal lei dábálaš, dušše rievdaduvvon hámis. Dasalassin lea álki ipmirdit ahte dát friddja geavaheapmi guohtunlobis mii lea Finnmárkkus lea juogalágan joatka oktasáš geavahanvuogis maid oaivvildit leamaš guhkit áigge dábálaš gilážiin.

Boazodoalus leat stuorámus rievdadeamit leamaš mekaniseren. Mearkun ja njuovadeapmi lea bidjon ovtta sadjai, ja dát báiki lea lahka biillaluotta (Gánesnjarga, Čáhcesullo gielddas). Seammás lea skohter ja ATV geavaheapmi geahppudan ealu guođoheami ja johtima. Vaikko bohcco vánddardeapmi ii leat ollu rievdan, de oaivvildit dálle olbmot ahte boazodoallit oidnojit hárve. Márkanolbmuid, bártolbmuid ja eanadoalloolbmuid gaskka lea omd. dat oaidnu ahte ealut leat eambbo veaiddalasas dál go ovdal go mohtorfievrrut bohte. Seammás oaivvildit sii ahte boazolohkku lea menddo allat, mii fas dagaha ahte bohccot guhtot márkana lahka ja gittiin.

Dušše smávva oassi álbmogis dán guovllus vižžet birgejumi vuođđoealáhusain. Muhto leat oallugat mat meahcástallet. Erenoamážit guoská dát murjemii, muhto mánggas maid bivdet ja oggot. Ollugat maid váccašit, čuiget ja navddašit mehciid. Go lasiha vel dása bartageavaheami ja skohtervuodjiima, de leat dát dat stuorámus aktivitehtahommáin otná geavaheamis eatnamiin ja luondduressursain. Dát doaibma lea oassi ođđááigasaš astoáiggedoaimmain ja dat dát váikkuha olbmuid vuoigatvuođaimárdussii. Ovdamearka dihte lea dábálaš oaidnu ahte astoáigeávkástallan luondduressursain, bartageavaheapmi ja meahcástallan lea ođđááigasaš joatka ovddes árbevirolaš meahceávkástallamis. Dát ágga geavahuvvo erenoamážit go lea sáhka geas galgá lohpi mohtorfievrruid beassat geavahit luondus.

Mo olbmot ákkastallet vuoigatvuođaid guhkit áigge geavaheami vuođul, ja mo dát dohkkehuvvo earáin, molsašuddá. Seammás de ii oro leamen nu ahte vuosttildit vuoigatvuođaid boazoguohtumii, sávzaguohtumii ja astoáigge meahcástallamii. Dát jurddašeapmi guoská maid muhtun muddui mearraluossabivdui, mii lea manjuš jagiid unnon. Olbmot dorjot dan ahte mearraluossabivdu galgá bissut, sihke rekreašuvnna, loaktima ja boares árbevieruid fievrrideame dihte. Dattege lea unnán doarjja dasa ahte luossa ealáhusguolásteapmi mearas galgá bissut.

Obbanassinge vigget eanas olbmot duođaštit vuoigatvuođaid guhkit áigge ja dásseid geavahemii ákkain, dát lei dábálaš buot daid iešguđetge beliin. Leat erohusat mo dát ákkat dohkkehuvvojit earáin. Seammás leat maid mángalágan oainnut das mo iešguđet

geavahanvuogit čájehit dásseidis guhkes áigge vuodul geavaheami, vai ii. Ollislaččat orro leamen nu ahte dat nákkut mat gávdnojit eai leat nu stuorrá, ja ahte iešguđet geavahanjoavkkut orrot ánke dohkkeheamen nuppi nubbi vuoigatvuodaid eanan ja luondduresurssaid geavaheapmái nugo dat doaimmahuvvot odne. Oktasaš oaidnu orro maid leamen ahte lea dárbu čielggadit vuoigatvuodagažaldagaid eanan ja luondduresurssa geavaheapmái guovllus. Lihkká olbmot guoktálastet dáinna ahte čálmmusteapmi vuoigatvuodagažaldaide sáhttá buktit gilvva iešguđetge beroštusjoavkkuid gaskka, mii fas sáhttá bilidit guovllu geavahanvugiid maid olusat oaivvildit leat ásahuvvon oktavuodas ja soabahuvvon vugiid bokte.

Hogne Øian, Margrete Skår, Øystein Aas, Oddgeir Andersen, Norsk institutt for naturforskning (NINA), hogne.oian@nina.no

Lájlá Helene Eira, Karasjok, lajla_eira@hotmail.com

Innhold

Sammendrag	4
Čoahkkáigeassu	7
Innhold	10
Forord	14
1 Innledning	15
1.1 Formål.....	15
1.2 Utredningsfeltet og tematiske avklaringer	15
1.3 Metode og materiale	18
1.3.1 Intervjuer	19
1.3.2 Spørreundersøkelse blant befolkningen i Vardø og Vadsø	19
1.4 Organisering av utredningen	20
2 Bakgrunn og forutsetninger	22
2.1 Naturgrunnlag og klima	22
2.2 Historisk riss – befolkning og livberging i Vardø og Vadsø kommuner.....	22
2.2.1 Byene Vardø og Vadsø	22
2.2.2 Bufehold og landbruk.....	23
2.2.3 Reindrift.....	24
2.2.4 Bruk av utmarka.....	25
2.2.5 Bosetning og demografi.....	25
3 Landbruk	28
3.1 Tallfesting av generell utvikling i landbruket.....	29
3.2 Nærmere om landbruket fra 1775 fram mot midten av 1800-tallet.....	31
3.2.1 Forholdet mellom landbruk og reindrift i denne perioden.....	32
3.3 Landbruket fra midten av 1800-tallet til etter andre verdenskrig.....	32
3.3.1 Husdyrhold og beiting	33
3.3.2 Innføring av hestehold	35
3.3.3 Utmarksslåtter	35
3.3.4 Brensel (torv, vedhogst, rekved).....	36
3.3.5 Landbruket og de to byene	36
Vardø	36
Vadsø.....	36
3.3.6 Landbruket i de enkelte bygdene	38
Persfjord.....	38
Smelror, Svarntes	38
Kiberg, Kramvik og Komagvær.....	39
Skallelv.....	41
Krampenes.....	44
Ekkerøy	45
Golnes, Saltjern, Lille Saltjern	46
Kiby	46
Laksebubukt, Andersby, Paddeby	47
Vestre Jakobselv, Kariel	48
3.4 Utviklingen etter 1945	51
3.4.1 Reduksjon i antall gårdsbruk, endringer i bufehold	51

3.4.2	Beiting og beitelagene	53
	Persfjord beitelag	53
	Vadsø beitelag	54
	Vestre Jakobselv beitelag	56
3.4.3	Fôrproduksjon	56
3.4.4	Annen landbruksrelatert virksomhet	57
3.5	Brensel, vedhogst	58
3.6	Motsetningsforhold og utfordringer	59
3.6.1	Landbruket og reindriften	59
3.6.2	Landbruket og fastboende og hyttefolk	60
3.6.3	Motorferdsel og beitebruk	61
3.7	Rettsoppfatninger	62
3.7.1	Bygdebruksmodellen	62
3.7.2	Bruksrett og eiendom	62
3.7.2.1	Gårdstilknytning	63
3.7.3	Beiting	64
3.7.3.1	Kontinuitet og diskontinuitet?	64
3.7.3.2	Beiteområder som naturlige forlengelser av bygdene?	64
3.7.3.3	Spørreundersøkelsen om beiting og rettsoppfatninger	65
3.7.3.4	Motorisert ferdsel i forbindelse med beiting	65
3.7.4	Forproduksjon og arealer	66
3.7.5	Forholdet til reindriften	67
3.7.6	Forholdet til hytteiere og fastboende	67
3.8	Konklusjon	68
4	Reindrift	70
4.1	Reinbeitedistrikt 6 – Várjjatnjárga	71
4.2	Generelt om utvikling av tamreindrift på Varangerhalvøya	73
4.3	Reindrift fram til ca. 1960	75
4.3.1	Flytting	76
4.3.2	Kalving og kalvemerkning	76
4.3.3	Slakting	76
4.3.4	Ferdsl og transport	77
4.3.5	Høsting fra utmarka	77
4.3.6	Relasjon til andre	78
4.4	Reindrift etter ca. 1960	78
4.4.1	Flytting og beiting	79
4.4.2	Kalving og kalvemerkning	80
4.4.3	Slakting	80
4.4.4	Andre gjerder og anlegg	80
4.4.5	Bruk av motorkjøretøy	80
4.4.6	Bolig og gjeterhytter	81
4.4.7	Høsting av utmarka	82
4.5	Motsetninger og konflikter	82
4.5.1	Nasjonalparken	82
4.5.2	Hytter	83
4.5.3	Forholdet til fastboende og til landbruket	83
4.6	Rettsoppfatninger	85
4.6.1	Reindriftenes opprinnelse	85
4.6.2	Forholdet til fastboende og hyttefolk	85
4.6.3	Forholdet til annen beiting	86
4.7	Konklusjon	86
5	Sjølaksefiske i Vardø og Vadsø kommuner	88
5.1	Kort om historisk utvikling i sjølaksefiske i Finnmark	88

5.2	Kort om regelverk og kriterier for tildeling av lakseplass på statens grunn/Finnmarkseiendommen.....	89
5.3	Omfang av sjølaksefisket	91
5.4	Utvikling i antall lakseplasser i Vadsø og Vardø kommuner	93
5.5	Årsaker til nedgang i antall lakseplasser og antall sjølaksefiskere	94
5.6	Fra næring til rekreasjon?.....	96
5.7	Synspunkter på årsaker til nedgang.....	97
5.8	Nye tider – om tildeling av lakseplasser	98
5.9	Rettsoppfatning knyttet til sjølaksefiske på Finnmarkseiendommens grunn	100
5.9.1	Resultater fra spørreundersøkelsen	100
5.9.2	Rettigheter gjennom steds- og/eller familietilknytning?	101
5.10	Konklusjon	102
6	Bruk av grunn og naturressurser til høsting og friluftsliv	103
6.1	Historisk utvikling av utmarksbruken i Vardø og Vadsø kommuner: korte trekk	103
6.2	Varangerhalvøya nasjonalpark.....	104
6.3	Deltagelse i aktiviteter – resultater fra spørreundersøkelsen.....	105
6.4	Bærplukking	106
6.5	Turer til fots og på ski	107
6.5.1	Turgåing.....	107
6.5.2	Skigåing	108
6.6	Jakt	109
6.6.1	Historikk	109
6.6.2	Dagens småviltjakt.....	110
6.6.3	Elgjakt	112
6.6.4	Sjøfugl, egg og dunsanking	115
6.6.5	Oppsummering	115
6.7	Ferskvannsfiske.....	115
6.7.1	Historikk	115
6.7.2	Laks, sjørøye og sjørretfiske de siste ti årene.....	119
	Vestre Jakobselv	119
	Komagelva	120
	Skallelva.....	120
6.7.3	Innlandsfiske i dag	122
6.8	Hytter og fritidsboliger.....	123
6.8.1	Antall hytter og hytteeiere	125
6.8.2	Planer om videre hyttebygging	127
6.8.3	Hytteliv og tilhørighet	127
6.9	Motorisert ferdsel i utmark	128
6.9.1	Snøskuterkjøring og barmarkskjøring.....	128
6.9.2	Annen motorisert ferdsel i utmark.....	130
6.10	Friluftslivsaktiviteter for øvrig.....	131
6.10.1	Kiting	131
6.10.2	Fuglekikking	131
6.11	Turisme	131
6.12	Interesse motsetninger	132
6.12.1	Fiske.....	133
6.12.2	Jakt.....	133
6.12.3	Motorferdsel	133
6.12.4	Hytter og fritidsboliger.....	133
6.12.5	Forholdet til reindrift	134
6.12.6	Forholdet til landbruket	134
6.13	Rettsoppfatninger	135
6.13.1	Identitetsmessige forhold.....	135
6.13.2	Allemannsrettslige forståelser og oppfatninger om kontinuitet	135

6.13.3 Lokale og regionale fortrinn	135
6.13.4 Bærplukking	136
6.13.5 Motorferdsel i forbindelse med friluftsliv og høsting	137
6.14 Konklusjon	138
7 Oppsummering og konklusjoner	139
7.1 Historisk utvikling og endring.....	140
7.1.1 Landbruk	140
7.1.2 Reindrift.....	140
7.1.3 Sjølaksefiske	141
7.1.4 Høsting og friluftsliv.....	141
7.2 Brukergrupper og motsetningsforhold.....	142
7.3 Rettsoppfatninger	143
7.3.1 Materiell historie, sosial erindring og utmark som landskap	144
7.3.2 Fortid fortolket i lys av nåtiden.....	145
7.3.3 Bygdebruksmodellen	145
7.3.4 Grunneierforhold og framtidscenarier.....	145
8 Referanser	147

Forord

Denne rapporten er skrevet på oppdrag av Finnmarkskommisjonen. Prosjektleder har vært Hogne Øian som har hatt hovedansvaret for gjennomføring av intervjuene og spørreundersøkelsen, samt kapitlene om landbruk og reindrift. Lájlá Eira, som er mastergradsstudent ved Universitetet i Tromsø og reindriftsutøver i Karasjok, har stått for intervjuene av reindriftsutøverne og for øvrig bidratt til kapitlet som omhandler denne primærnæringen. Margrete Skår har deltatt i intervjurundene og har arbeidet spesielt med kapitlene om sjølaksefiske og høsting og friluftsliv. Øystein Aas har i hovedsak arbeidet de delene som omhandler jakt og fiske, men har for øvrig bidratt med innspill til de andre delene av utredningen. Oddgeir Andersen har i første rekke arbeidet med analysene av spørreundersøkelsen som ble gjennomført.

En hel rekke privatpersoner og ansatte i flere institusjoner har bidratt til arbeidet. I første rekke vil takke alle de personene som gjennom intervjuer har gitt oss mye verdifull informasjon og kunnskap om tematikken, samt de som deltok i spørreundersøkelsen. Ansatte i FeFo, hos Fylkesmannen i Finnmark og i Vadsø og Vardø kommunene fortjener også takk for opplysninger, informasjonsmateriale og verdifulle innspill de har bidratt med. Vi vil også takke oppnevnte interesserepresentanter for verdifulle innspill. Fra oppdragsgiver side har vi hatt god og konstruktiv kontakt, i første rekke med administrasjonsleder Gro Dikkanen. Forfatterne står ansvarlig for innholdet i rapporten, inkludert eventuelle feil og mangler.

Lillehammer, desember 20122.

Hogne Øian
prosjektleder

1 Innledning

1.1 Formål

Utredningen er skrevet på bakgrunn av oppdrag fra Finnmarkskommisjonen og skal beskrive bruk av grunn og naturressurser i Vardø og Vadsø kommuner, og de rettsoppfatninger som knytter seg til bruken. Finnmarkskommisjonen ble oppnevnt av Kongen i statsråd 14. mars 2008. Kommisjonens oppgave er blant annet å kartlegge eventuelle eksisterende bruks- og eierrettigheter som folk i Finnmark har ervervet på grunnlag av langvarig bruk til den grunnen Finnmarkseiendommen overtok 1. juli 2006.

Formålet med utredningen er angitt i behovsspesifikasjonen i Finnmarkskommisjonens utlysning av sakkyndig utredning for felt 5, Varangerhalvøya øst (Vardø og Vadsø kommuner). Her heter det at utredningen skal gi en beskrivende framstilling av ulike grupper (jordbrukere, reindrifts-utøvere, kyst- og fjordfiskere, sjølaksefiskere, kombinasjonsbrukere, fastboende bygdebefolkning, fritidsbrukere/allmennhet, eventuelt andre) bruk av grunn og naturressurser. Brukens innhold, omfang og varighet skal beskrives med henblikk på både tidligere tiders bruk og på dagens bruk. Videre skal rettsoppfatningene som har gjort og gjør seg gjeldende i forhold til grunn og naturressurser beskrives og problematiseres. Utredningen skal i følge spesifikasjonene også se nærmere på hvordan bruk og rettsoppfatninger har utviklet seg over tid, og herunder hvordan statlige reguleringer av bruken av grunn og naturressurser fra og med *Kgl. Res. 27. mai 1775 angaaende Jorddelingen i Finmarken samt Bopladsers Udvisning og Skyldlægning sammesteds* og frem til vår dager, har blitt mottatt av lokalbefolkningen og av andre aktuelle brukergrupper.

1.2 Utredningsfeltet og tematiske avklaringer

Utredningsfelt 5, Varangerhalvøya øst, dekker det arealet som omfattes av kommunene Vardø og Vadsø. Disse kommunene særpreges ved at store deler av befolkningen i dag er bosatt i bysamfunnene Vardø og Vadsø. Spesielt gjelder dette Vardø kommune der nærmere 80 % av innbyggerne bor i Vardø by. Siden både Vadsø og Vardø dessuten er av de eldste bysamfunnene i fylket - med en lang historie preget av embetsførsel, byråkrati, handel og tjenesteyting - kan utredningsfeltet bære preg av praksiser og tradisjoner som er noe annerledes enn de områdene i fylket der det urbane gjør seg mindre gjeldende. På den andre siden var det også et kjennetegn ved disse byene at store deler av befolkningen var involvert i primærnæringer på måter som ikke skiller seg vesentlig ut fra befolkningen på landsbygda.

Grunn og naturressurser over store deler av utredningsfeltet spilte tidligere en stor rolle for folks muligheter til å overleve, ettersom vinterfôr til bufe, bærsanking, jakt og fangst, samt fiske i innsjøer og elver var avgjørende for bosetningene. I tillegg har Varangerhalvøya gjennom flere hundre år blitt brukt som beite for tamrein. Dagens tamreindrift utøves av siida-andelseiere som hovedsakelig er bosatt i nabokommunen Nesseby.

I motsetning til nabokommunene Nesseby og Sør-Varanger er det sjøsamiske i liten grad til stede i Vardø og Vadsø kommuner i dag, selv om mange praksiser kan ha utspring i tidligere sjøsamiske bosetninger. Det er samtidig et sentralt trekk ved utredningsområdet at det fra midten av 1800-tallet av var stor innvandring fra Finland. Dette førte til befolkningsvekst og utvikling. Framfor alt ble det etablert mange nye kombinasjonsbruk der bufehold, jorddyrking og utstrakt bruk av utmarksslåtter var sentralt. Dagens situasjon er preget av grunn og naturressursen i mindre grad enn tidligere er knyttet til primærnærings. Selv om høstingsaspektet fortsatt kan stå sentralt, skjer dette for en stor del innenfor en fritidskontekst.

Primærnæringene som er relevant her, reindrift og landbruk, har gjennomgått til dels store endringer i tiårene etter andre verdenskrig. Mens det fram til 80-tallet fremdeles var mange gårdsbruk med bufehold i drift, er det sammenlignet med tidligere bare noen få tilbake. De besetningene med sau (og i et par tilfeller storfe) som finnes i dag er til gjengjeld større enn hva som var vanlig før. Mens husdyrene tidligere beitet i og rundt bygdene, og arealene innover i landet ble brukt til høsting av vinterfôr (utmarksslått), er forholdet i dag på mange måter omvendt. Utmarka brukes til beite, mens vinterfôret produseres på innmark. Denne endringen har skapt en situasjon der det kan oppstå tvil om hva slags rettigheter som bør gjelde og hva de bør begrunnes med. Disse forholdene drøftes i et eget kapittel om landbruk.

Når det gjelder reindrift dreier dette seg, i tillegg til skiftende juridiske og politiske føringer, i hovedsak om mekaniseringen av driften. Som følge av motoriserte kjøretøy har blitt en viktig del av reindriften, har merking og uttak til slaktning som foregår innenfor utredningsfeltet blitt konsentrert til ett egnet sted som ligger nære bilvei (Krampenes i Vadsø kommune) og ettersyn med og flytting av rein har blitt mindre arbeidsintensivt enn tidligere. Selv om reinens bevegelsesmønster ikke har endret seg stort, er reieneiernes tilstedeværelse annerledes, noe som kan påvirke rettsoppfatninger rundt reindrift. De rettsoppfatninger som kommer til uttrykk blant reieneiere blir omtalt i egen kapittel, der også utviklingen i reindriften fram til i dag beskrives. Andre aktørers rettsoppfatninger som angår reindrift omtales hovedsakelig i de andre kapitlene.

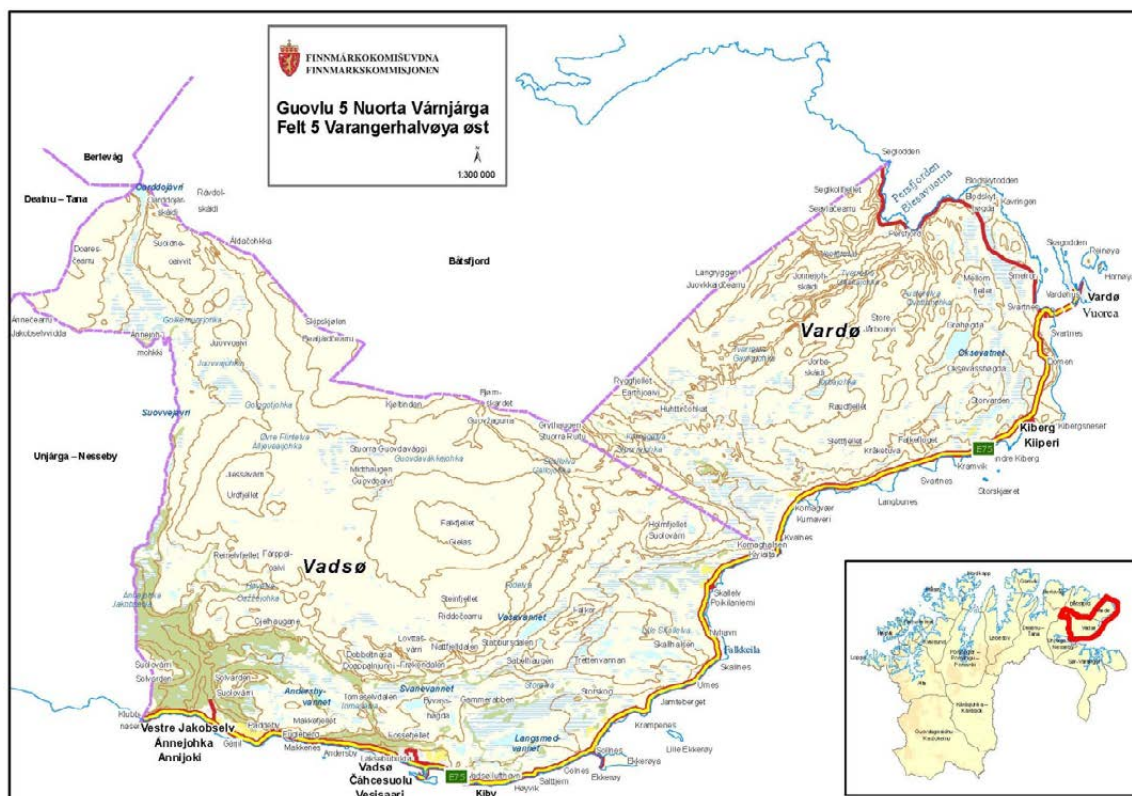
Ettersom en mangesidig utnyttelse av utmarka har vært viktig for husholdsøkonomiene, har sjølaksefiske, fiske i elver og vann, bærplukking og jakt og fangst helt fram til nyere tid vært viktig for næringsgrunnlaget. Først i tiårene etter andre verdenskrig har de fleste av disse bruksmåtene gradvis blitt flyttet over i fritidssfæren. I dag er de regulert av både offentligrettslig lovgivning (bl.a. allemannsretten gjennom friluftslivsloven, lov om motorferdsel i utmark og vassdrag, viltloven, lakse- og innlandsfiskeloven) og av privatrettslige regler som er fastsatt av grunneier (FeFo) eller forpaktere. Bruk av grunn og naturressurser til høsting og friluftslivsaktiviteter vil bli omtalt i et eget kapittel. Når det gjelder sjølaksefiske er fisket betinget av forpaktning eller egen eiendom egnet for sjølaksefiskeplass. I de senere årene har særlig den næringsorienterte siden ved fiske etter laks i sjø blitt utfordret av at mange lakseplasser er trukket inn, strengere regulering og fallet i prisen på villaks. Sjølaksefiske vil også bli behandlet i eget kapittel.

I henhold til Finnmarkskommisjonens spesifikasjoner skal denne utredningen belyse hvordan bruk og rettsoppfatninger har *utviklet seg over tid* fra 1775 fram til i dag. Herunder inkluderes også hvordan statlige reguleringer av bruken av grunn og naturressurser har blitt mottatt av lokalbefolkningene. Når det gjelder endringer i *bruk* av grunn og ressurser lar dette seg i stor utstrekning dokumentere og beskrive gjennom tilgjengelige kilder av forskjellige slag. Hva endringer i rettsoppfatninger angår, og måten statlige reguleringer har blitt mottatt på i de forskjellige lokalsamfunnene, er ikke kildegrunnlaget like omfangsrikt. Kunnskapen om rettsoppfatninger baserer seg derfor også på muntlige betraktninger og synspunkter innhentet gjennom intervjuer.

Delvis avhengig av tematikken og tilfang når det gjelder data, er det så langt det har latt seg gjøre presentert data og beskrivelser på bygdenivå. Det siste innebærer at detaljeringsnivået er størst når et er snakk om landbruksvirksomhet fra midten av 1800-tallet for fram til etter andre verdenskrig. Ikke minst gir folketellingene som ble gjennomført på 1800-tallet anledning til å registrere ikke bare antall bosatte i hver enkelt bygd, men også antall husdyr.

Enkelte former for bruk av grunn og naturressurser har vært forholdsvis stabile og kontinuerlige over lengre tid, som f.eks. bruken av Varangerhalvøya til sommerbeite for rein eller husdyrhold i bygdene. Samtidig har det funnet sted markante endringer når det gjelder måten reindrift og husdyrhold i dag drives på. Slik sett er det også mulige å identifisere diskontinuiteter. Beskrivelser og analyser av bruk og rettsoppfatninger er i denne sammenhengen organisert i henhold til tre grunnleggende tidsskille: 1) 1775 – ca. 1850 2) ca. 1850 – ca. 1945 3) ca.1945 og fram

til i dag. Tidsskillene viser til det som kan forstås som grunnleggende endringer i utvikling, spesielt når det er snakk om måten utnyttelse av næringsgrunnlaget på.

Figur 1: Oversiktskart over utredningsfelt 5, Vadsø og Vardø kommuner (Kart utarbeidet av Finnmarkskommisjonen)

Det framgår av informasjon om Finnmarkskommisjonens mandat når det gjelder utredning av bruks- og eierrettigheter til kyst- og fjordfiske at inntil videre skal *ikke* dette kartlegges (www.domstol.no). Beskrivelse og vurdering av fjordfiske inngår derfor ikke i denne utredningen.

I utlysningens spesifikasjoner står det at utredningen skal belyse argumenter som kan anføres for og mot mulige rettsdannelser. Vi tolker dette slik at det i beskrivelser og analyser av rettsoppfatninger skal framgå hvilke prinsipper og praksiser informanter selv knytter dette til. Utredningen skal ikke forholde seg til bruks- og eierrettigheter i form av tingsrettslige posisjoner, men gi en beskrivelse av bruk som har eksistert og eksisterer med utgangspunkt i innbyggerne i Vadsø og Vardø kommuner, samt de *oppfatninger* om rettigheter som måtte komme fram gjennom undersøkelsen. Vurderinger av hva bruken og de foreliggende rettsoppfatningene eventuelt måtte kvalifisere for av rettigheter ligger det til oppdragsgiver å ta stilling til.

Utredningen legger særsilt vekt på å belyse de bruksformer og bruksområder der bruken og rettighetssituasjonen i mindre grad er avklart. Her tenkes det spesielt på bruksformer som i dag er svekket i omfang og/eller har gjennomgått endringer som fører til uavklarte forhold. I særlig grad gjelder dette landbruk og sjølaksefiske. Det kan i noen grad også omhandle nyere bruksformer der praksiser og rettighetsspørsmål i mindre grad er klarlagt. Eksempler på det siste kan knytte seg til praksiser som utviklet seg i forbindelse med nyere reiselivsaktiviteter eller moderne friluftsliv.

Det er i denne sammenhengen viktig å skille begrepet rettsoppfatning fra et begrep om sedvane. *Sedvane* viser til praksiser som fester seg over tid og som det mer eller mindre implisitt er bred enighet om i et samfunn. *Rettsoppfatning* viser på sin side til *oppfatning om legitimiteten* ved en rettighet, enten det dreier seg om offentlig regulerte rettigheter eller rettigheter som er oppnådd gjennom sedvane eller alders tids bruk (se for eksempel innledningskapitlet i NOU 2001:34). Imidlertid vil det gå fram av denne utredningen at folks oppfatning av om noe kan regnes som sedvane varierer, men også i hvilken grad påstander om sedvane i seg selv gir legitimitet. På bakgrunn av disse forholdene ser vi det som viktig å referere de oppfatninger om rettigheter som folk selv gir uttrykk for, men uten å vurdere disse i forhold til juridiske begrepers innhold. I tilfeller der det i beskrivelsene blir referert til informanternes egen bruk av uttrykk som f.eks. *sedvane*, *alders tids bruk*, *førsterett* osv. ligger det ikke i mandatet for denne utredningen å bedømme det juridisk holdbare i denne bruken av begrepene, men å beskrive og drøfte meningsinnholdet informantene selv legger i begrepene.

Ettersom rettsoppfatninger her primært er relevant i henhold til *langvarig og kontinuerlig* bruk av et område, vil folks beskrivelser og oppfatninger av tidligere praksiser være sentralt. Den bruk som eksisterer i dag vil ofte kunne oppfattes som vesensforskjellig fra tidligere, gitt de endringer som moderniseringen har resultert. Erindringer og fortellinger om det fortidige vil imidlertid ofte bli formet av nåtidens relasjoner og kontekster (se f.eks. Connerton 2008). En oppgave for denne utredningen er derfor å ta i betraktning hvordan forståelser av fortid og kontinuitet er preget av hvordan nåtidens situasjon erfares.

Folks rettsoppfatninger vil i en del tilfeller berøre forhold som ikke ligger til Finnmarkskommisjonens mandat, som f.eks. det som er regulert under motorferdselloven, friluftslivsloven eller i verneforskriften for Varangerhalvøya nasjonalpark. Selv om utredningen legger hovedvekt på forhold som ikke er klart regulert i den nevnte type lovgivning og forskrifter, er beskrivelser av rettsoppfatninger knyttet til f.eks. motorferdsel i utmark likevel inkludert i utredningen. Årsaken til dette er todelt. For det første legger vi vekt på at beskrivelsen av rettsoppfatninger må avspeile det folk generelt er opptatt av. For det andre kan problemstillinger folk reiser f.eks. i forbindelse med motorferdsel omfatte rettsoppfatninger knyttet til kontinuitet i bruk i en større sammenheng enn dette.

Kommunene har gjennom historien variert i geografisk omfang. Grensene mellom kommunene har også hatt vekslende betydning med tanke på bruken av grunn og naturressurser. Hamningberg og Sandfjord i Båtsfjord kommune, som i dag ikke har permanent bosetning, var tidligere en del av Vardø og brukes en god del både i fritidssammenheng og til beiteområder (Sandfjord) av innbyggere i Vardø kommune. Folk i Vestre Jakobselv har over lang tid benyttet områder som i dag befinner seg i Nesseby kommune til vedhogst, bærplukking etc. For å unngå tvil og gråsoner har vi i denne utredningen holdt oss streng til dagens kommunegrenser.

1.3 Metode og materiale

Dataene som er innhentet baserer seg på to typer datainnhenting: 1) Kvantitativ spørreundersøkelse og 2) Intervjuer og samtaler med ulike personer som er bosatt i de to kommunene og som gjennom sitt virke og/eller sin fritid på ulike måter er involvert i bruken av grunn og naturressurser i en eller begge kommuner. I tillegg er ansatte i FeFo, kommuneadministrasjonene, ansatte hos Fylkesmannen i Finnmark, og tillitsvalgte i organisasjoner intervjuet. En god del datamateriale er dessuten hentet fra ulike skriftlige kilder som erindringslitteratur, bygdebøker, historieverk, forskjellige typer utredninger, offentlige saksdokumenter og statistisk materiale fra myndigheter og grunneiere. Etter en presentasjon av utredningen for Finnmarkskommisjonens medlemmer og de oppnevnte interesserepresentantene for felt 5 på et møte i Vadsø i oktober i går, har vi mottatt flere verdifulle innspill som er tatt hensyn til i denne reviderte og endelige utgaven.

1.3.1 Intervjuer

For å sikre en tilstrekkelig bredde i datatilfanget, ble de intervjuede rekruttert ut fra kriterier om alder, kjønn, bosted og ulike måter man involverer seg i bruken av grunn og naturressursen på. Intervjuene ble foretatt i høstmånedene i 2011, samt i juni 2012. De fleste intervjuene ble foretatt hjemme hos folk eller på deres arbeidsplass. Intervjuene ble gjennomført som såkalte semistrukturerte intervjuer. Det siste innebærer at det på forhånd ble definert hvilke temaer og problemstillinger som skulle belyses, men at intervjuets forløp delvis ble formet av den intervjuedes interesser, synspunkter, kunnskaper og beretninger.

I de fleste tilfeller ble intervjuene tatt opp på lydfil og deretter transkribert. I noen tilfeller ble det i stedet tatt notater under intervjuene. Enkelte personer er i tillegg intervjuet over telefon. Ikke minst gjelder det siste oppfølgingsintervjuer med tanke på oppklaringer og tilleggsinformasjon. Folk ble først kontaktet på telefon med forespørsel om de ville stille opp til intervju. De som ville la seg intervjuer ble på forhånd tilsendt et informasjonsskriv om utredningsprosjektets formål og metode, samt en redegjørelse rundt det som har med personvern å gjøre.

Under arbeidet med datainnsamlingen ble det lagt vekt på å rekruttere informanter til intervjuer som representerer forskjellige praksiser og brukerinteresser når det gjelder bruken av grunn og naturressurser i utredningsfeltet. Informasjon og opplysninger som er frambragt gjennom intervjuene dreier seg om alt fra faktiske saksopplysninger, via synspunkter på forhold som har med bruk og rettigheter å gjøre til fortellinger om tidligere generasjoners bruk av områdene.

Intervjuene blant reindriftsutøvere ble gjennomført av Lájlá Helene Eira som er mastergradsstudent ved Institutt for samfunnsplanlegging og lokalsamfunnsstudier ved Universitetet i Tromsø. Eira er medlem av en reindriftsfamilie i Karasjok. Intervjuene fant sted i februar 2012, og ble supplert med telefonsamtaler i mars, mai og juni samme år for tilleggsspørsmål og oppklaring av forhold som ikke ble godt nok dekket i de første intervjuene. Eira gjennomførte og transkriberte intervjuene på samisk og oversatte dem deretter til norsk. Ettersom de fleste av reinsdriftsutøverne er bosatt i Nesseby kommune, og store deler av vinterbeitet befinner seg innenfor denne kommunen, er reindriften til *Varjjat siida* også utførlig beskrevet i utredningen som tar for seg denne kommunen (Eythórsson m.fl. 2011).

Den opprinnelige planen var å sende ut et spørreskjema til de som er siidaandelseiere i det aktuelle reinbeitedistriktet. Denne delen av datainnsamlingen ble lagt til side av flere grunner. For det første bragte intervjuene som ble gjennomført mye informasjon i seg selv. For det andre går det fram av NIKUs utredning av felt 1, Nesseby kommune, at bare to siidaandelseiere besvarte spørreskjemaet som ble benyttet i arbeidet med utredningen i dette feltet (Eythórsson m.fl. 2011). Under arbeidet med rekruttering til intervjuene viste det seg at det generelt var liten interesse blant reindriftsutøvere for å delta som informant i utredningsarbeidet. Flere siidaandelseiere ble kontaktet, men bare 4 sa seg villig til å bli intervjuet. Ut fra en samlet vurdering, kom vi fram til at en ny spørreundersøkelse om samme tematikk rettet mot det samme utvalget ikke ville være hensiktsmessig.

Enkelte av de intervjuede har satt som betingelse at de blir anonymisert i den offentliggjorte utgaven av denne utredningen. I utgangspunktet er anonymisering i dette tilfellet vanskelig ettersom mange av de personene som uttaler seg blir nevnt i tilknytning til konkrete steder, gårder, verv eller yrkesmessige ansettelsesforhold. Det siste er i liten grad tilfellet for de personene som har bedt om å være anonyme. Følgelig vil identiteten til disse personene likevel skjules når alle intervjuede personers navn i denne versjonen av utredningen byttes ut ned kode (NN1, NN2, NN3 osv.). I den versjonen som Finnmarkskommisjonen har adgang til, og som ikke blir offentliggjort, identifiseres alle intervjuede ved fullt navn.

1.3.2 Spørreundersøkelse blant befolkningen i Vardø og Vadsø

I begynnelsen av mai 2012 ble det gjennomført en spørreundersøkelse blant innbyggerne i Vadsø og Vardø kommuner. Formålet med spørreundersøkelsen var å skaffe til veie tallfestede data om hvordan områdene i de to kommunene brukes av innbyggerne og hva slags retts-

oppfatninger som er knyttet til dette. Det ble vervet til sammen 1 000 respondenter gjennom telefonoppringning. Totalt kom det inn 632 svar, noe som gir en svarprosent på 63,2. 209 personer ba om å få tilsendt spørreskjemaet postalt, mens de øvrige (791 personer) fikk tilsendt et digitalt spørreskjema gjennom e-post. 515 (81,5 %) personer svarte på den elektroniske versjonen, mens 117 (18,5 %) svarte postalt. Svarprosenten på de postalt utsendte er dermed 60 og 65,1 for de digitalt besvarte.

Ved rekruttering til spørreundersøkelsen sto vi ovenfor flere faktorer det måtte tas hensyn til. For det første er folketallet i Vadsø nesten 3 ganger så stort som i Vardø kommune. For det andre bor svært mange av kommunens innbyggere i en av de to byene. Siden utredningen skal fokusere særskilt på bruk og rettsoppfatninger i tilknytning til bygder og primærnæringer, og folketallet i bygdene i dag er lavt, var det derfor viktig å sikre oss at en viss andel av byboerne hadde et eller annet forhold til bygdesamfunnene.

For å oppnå et sample som er hensiktsmessig med tanke på formålet med utredningen, fant vervingen sted under betingelser av at minst 25 % av de vervede skulle være bosatt i Vardø kommune, 15 % måtte være bosatt utenfor en av de to byene, kvinneandelen skulle være minst 40 %, at minimum 10 % av de vervede måtte være 67 år eller eldre, at 20 % av de vervede som er bosatt i Vadsø og Vardø oppgir at de har et forhold til eksisterende eller nedlagt gårdsbruk og at 30 % har tilgang til hytte innenfor en av de to kommunene. Undersøkelsen er altså ikke representativ for befolkningen i de to kommunene samlet sett, og funnene er derfor mest interessante når en sammenligner ulike grupper av utvalget. Resultatene fra spørreundersøkelsen er rapportert i et eget vedlegg (vedlegg 1). I de ulike kapitlene vil imidlertid resultatene bli omtalt med egne referanser til tabeller og figurer i vedlegget.

Spørreskjemaet er for en stor del bygget opp rundt 5-delte skalaer. Under et tema har det blitt formulert ulike utsagn som respondentene tar stilling til ved å markere et tall fra 1 til 5, der 1 for eksempel kan stå for *helt uenig*, 2 for *uenig*, 3 for *nøytralt*, 4 for *enig* og 5 for *helt enig*. På bakgrunn av svargivningen på skalaer som dette blir det regnet ut en gjennomsnittsskår. Noen ganger sier denne relativt lite, ikke minst i de tilfellene gjennomsnittet ligger omtrent på nøytralt (3). Blant annet av den grunn, er det i enkelte tilfeller lagt vekt på se nærmere på den prosentvise svarfordelingen. En annen metode som er benyttet for å gå dypere ned i data materialet er å registrere statistisk signifikante forskjeller mellom ulike segmenter i utvalget. For eksempel kan gjennomsnittsskåren blant respondenter som er bosatt i hhv Vardø og Vadsø kommuner sammenlignes. *Signifikansnivå* viser her til hvor sannsynlig det at eventuelle forskjeller som kommer fram er tilfeldige. Når man ut fra en egen beregningsmåte kommer fram til at sannsynligheten for tilfeldigheter er 5 % eller mindre, regnes en differanse i gjennomsnittsskår mellom to segmenter som signifikant. I de tilfellene sannsynligheten viser seg å være akkurat 5 % angis dette med verdien $p=0.050$. Dersom p -verdien er under dette, for eksempel 0.031, angir dette at det bare er 3,1 % sjanse for at den statistiske forskjellen er tilfeldig. Dersom p for eksempel er 0.061, angir dette at sannsynligheten for at resultatet er tilfeldig som 6,1 % og forskjellen regnes ikke som signifikant ettersom det er høyere enn 5 %.

1.4 Organisering av utredningen

I kapittel 2 presenteres en generell bakgrunn for utredningen, samt en innledende oversikt over naturgitte, historiske og nåtidige forhold i de to kommunene. Kapittel 3 tar for seg landbruket før ca.1850, deretter i perioden fram til etter andre verdenskrig og til slutt etterkrigsperioden fram til i dag. Kapittel 4 tar for seg reindriften med beskrivelser av hvordan Varangerhalvøya har vært brukt til reinbeite på en forholdsvis kontinuerlig måte fram når ikke minst mekaniseringen medførte en god del endringer fra ca. midten av 60-tallet og utover. I tillegg blir reindriften forhold til andre brukere beskrevet ut fra reindriftsaktørenes ståsted, sammen med en gjennomgang av deres rettsoppfatninger. Kapittel 5 belyser sjølaksefisket, mens kapittel 6 dreier seg om bruk av grunn og naturressurser i nyere tid med fokus på høsting og friluftsliv.

Hovedfunnene fra den kvantitative spørreundersøkelsen blir anvendt i de tematiske kapitlene for å underbygge og analysere materialet der. En grundigere presentasjon av resultatene av spørreundersøkelsen finnes i vedlegg 1.

2 Bakgrunn og forutsetninger

2.1 Naturgrunnlag og klima

Varangerhalvøya (Várnjárga) avgrenses av Tanafjorden i vest, Varangerfjorden i sør og Barentshavet i nord og øst. Mens Berlevåg og Båtsfjord kommuner dekker de nordlige områdene og Nesseby og Tana de sørlige og vestlige, omfattes de sørøstre delene av halvøya av Vardø og Vadsø kommuner. Et område på 2069 km² som dekker store deler av Vardø og Vadsø kommuner, men også områder i Nesseby og Båtsfjord kommuner ble ved Kgl. res. i 2006 vernet som Varangerhalvøya nasjonalpark. I dette verneområdet er også Syltefjorddalen naturreservat og Persfjorden/Syltefjorden landskapsvernområde inkludert.

Landskapet er i stor grad formet før istidene og utgjør det vestlige endepunktet på den store kysttundraen på det eurasiske kontinentet med lang sammenhengende arktisk skoggrense, permafrost i høyreliggende områder og med flora og fauna som bare finnes på denne tundraen. Berggrunnen består av næringsfattig sparagmitt gjør at det til dels kuperte fjellterrenget med høyder opp til litt over 600 m.o.h. er ensformig og værutsatt. Kalkrikt fjell og jordsmonn nord i området gir frodige lommer med sjeldne arter, og løvskogen i den vestre delen av området er blant verdens nordligste. Store deler av området befinner seg i en arktisk klimasone (middeltemperatur i varmeste måned lavere enn 10 C og for kaldeste måned 4 C eller lavere). Dette setter begrensninger for jordbruksvirksomheten som for det meste begrenser seg til bufehold (grasproduksjon).

2.2 Historisk riss – befolkning og livberging i Vardø og Vadsø kommuner

Det er spor etter menneskelig aktivitet på Varangerhalvøya som strekker seg mer enn 6 500 år tilbake i tid. Offerplasser, anlegg for villreinfangst i form av ledegjerder og groper, kjøttgjemmer, telt-ringer osv. finnes det spor etter flere steder. Noe av dette er trolig ikke eldre enn 5-600 år. I de siste århundrene har området vært preget av tamreindrift og av sjøsamisk kombinasjonsdrift der bufehold, høsting av naturressurser og fjordfiske dannet livsgrunnlaget. Den sjøsamiske befolkningen var kjennetegnet av at sesongflyttinger var den sentrale tilpasningsmåten når det gjelder ressursutnyttelse.

Av ulike grunner gikk en del sjøsamere tidlig på 1800-tallet over til en permanent bosetning med gårdsdrift og fjordfiske. Sesongflytting skal enkelte steder likevel ha vært vanlig tilpasningsform helt fram til begynnelsen av forrige århundre (Eythórsson m.fl. 2011:16). Mens sørsiden av Varangerfjorden var et rent samisk område langt inn på 1800-tallet, hadde man i Vardø og Vadsø tidlig innflytting av nordmenn som etablerte fiskevær og handelssteder, som Kiberg, Ekkerøy, Vadsø og Vardø. Folketallet og bosetningene i de omkringliggende bygdene har variert en god del, men rundt midten av 1800-tallet økte folkemengden merkbart, mest som følge av innvandring fra Finland. Med den finske innvandringen fulgte også en utvikling av jordbruket gjennom etablering av mange utmarksslåtter og jorddyrking.

2.2.1 Byene Vardø og Vadsø

De to kommunene særpreges ved at store andeler av befolkningen bor i byene. Spesielt gjelder dette Vardø kommune der nesten alle innbyggere er bosatt i Vardø by eller i tettstedet Kiberg. Byen Vardø er bygget opp omkring fiske og fiskeforedling, og nedgangen i fiskerinæringen har medført at folketallet i kommunen har blitt nesten halvert de siste 40 årene.

Vardø hadde 4187 innbyggere i 1970, mens befolkning har blitt nærmere halvert (2124 innbyggere) fram til 2010. I dag skal det bare være noen titalls personer som er sysselsatte i fiskerieringen. Vardø fikk bystatus allerede i 1789 og pomorhandelen dannet mye av grunnlaget for byens vekst på 1800-tallet. Vadsø fikk status som kjøpstad i 1833, mens det bodde knapt 250 personer der. Handels- og næringsprivilegiene denne statusen førte med seg bidro, sammen med veksten i fisket og den finske innvandringen, til at folketallet økte betraktelig i løpet av 1800-tallet. I Vadsø kommune er befolkningen i dag sammenlignet med Vardø kommune mer spredt og folketallet har holdt seg relativt stabilt de senere årene (ca. 6000 personer). Her er mange arbeidsplasser knyttet til offentlig administrasjon (fylkesadministrativt senter), tjenesteyting og handel.

Ettersom Vadsø og Vardø er av de eldste bysamfunnene i fylket, kan det innebærer at embetsførsel, byråkrati, industri, handel og tjenesteyting har påvirket praksiser og tradisjoner i retninger som gjør dette utredningsfeltet noe annerledes enn i områder som er mindre preget av bysamfunn. Selv om embetsførsel, handel og fiske har vært sentralt for bysamfunnene Vardø og Vadsø var det ikke desto mindre helt til etter andre verdenskrig vanlig at de fleste husholdene hadde bufe. Så lenge bufeholdet var basert på fôrhøsting i utmarka og ikke jorddyrking, var bufeholdet i byene omtrent like omfattende som på bygdene langt inn i forrige århundre.

2.2.2 Bufehold og landbruk

I arkeologiske utgravninger har man funnet levninger av kveg som stammer fra det 13. århundre. Sannsynligvis er dette et resultat av den første norske innvandringen, som man regner med tok til en gang på 1200-tallet. Trolig oppstod tamreindrift i større skala først på 1600-tallet. Bosetningene rundt Varangerfjorden hadde lenge preg av en tilpasning der sesongflyttinger var sentralt, slik man også kjenner fra andre sjøsamiske områder i Finnmark. Man regner med at det først ble vanlig med permanente bosteder når norske og etter hvert finske innflyttere bygde hus av tømmer og dyrket opp jord. Niemi (1983:495) viser imidlertid til at permanent bosetning begynte å bli vanlig også blant deler av den sjøsamiske befolkningen i bygdene rundt Vadsø under første del av 1800-tallet. Når permanent bosetning ble mer vanlig og befolkningsmengden økte også den totale mengden bufe (Niemi 1983:503-505). Innvandringen av finstaltende fra Finland og Sverige spiller en betydelig rolle her. Den var på sitt høyeste i perioden fra ca. 1860 til 1880. I denne perioden var det ikke uvanlig med mer enn ett hushold pr. gårdsbruk. Folketellingene i 1865 og 1875 viser at det i mange tilfeller bare var gårdens opprinnelige hushold som hadde bufe, mens de andre livnærte seg på annet vis (fiske, høsting fra utmarka etc.).

Befolkningsøkningen resulterte imidlertid gradvis i flere gårdsbruk. Selv om hver gård regel bare hadde et fåtall dyr, ble det totale antall bufe likevel større og behovet for vinterfôr økte tilsvarende. Spesielt gjennom den finske innvandringen ble det etter hvert vanlig med jorddyrking. Likevel har utmarkslåttene, som etterhvert ble etablert i områder som dels lå langt fra bygdene, vært grunnleggende med tanke på vinterfôr til husdyr helt til og med andre verdenskrig. Helt fram til begynnelsen av 60-tallet ble det slått høy i utmarka. Så lenge husholdene bare holdt seg med et beskjedent antall dyr kunne det meste av beitingen finne sted i nærheten av boplassene. I dag er det i sammenligning få gårdsbruk tilbake. Derimot er bosetningene desto større. Denne endring har medført at mens utmarka tidligere ble brukt til høsting av vinterfôr, har den i dag relevans som beitemark.

Utmarka har i også vært viktig med tanke på brensel. Over hele området har det fram til etter krigen vært vanlig med torvstikking. Dette opphørte når folk ble involvert i lønnsarbeid og gikk over til å kjøpe brensel. Lengst vest, der det er grunnlag for vedhogst, praktiseres dette fortsatt (se senere i rapporten).

Totalt er det i dag ca. 3 300 dekar jord som er forpaktede FeFo-arealer som pr. 2011 var i drift i jordbruksammenheng. Dette utgjør ca. 37 % av alt jordbruksareal i drift i de to kommunene (tabell 1). Det er stor forskjell mellom kommunene. Mer enn 90 % av jordbruksareal i drift i Vardø kommune er eid av FeFo, men tilsvarende prosentandel i Vadsø kommune er om lag

23. Denne markante forskjellen kan ha flere årsaker. I Vardø er det i dag bare 4 gårdsbruk tilbake, og det er grunn til å regne med at mye privateid jordbruksareal ikke er i bruk lenger. I Vadsø skal gårdbrukere gjennom lengre tid, og ikke minst rundt siste århundreskifte, ha kjøpt arealer av Statskog og senere FeFo.

Tabell 1. Oversikt over privateide arealer og FeFo-grunn som er avsatt til jordbruksformål (sammenstilt av tall fra FeFo og SLF)

	Privat grunn (daa)	FeFo grunn (daa)	Totalt (daa)	Prosentandel jordbruksarealer eid av FeFo
Vardø	119	1 261	1 380	90,6
Vadsø	5 478	1 651 ¹	7 129	23,2
Totalt	5 597	3302	8 899	37,1

2.2.3 Reindrift

Man regner med at tamreindriften på halvøya strekker seg minst tilbake til 1600-tallet. Tamreindriften ble første lovregulert ved den såkalte lappekodisillen i 1751 i forbindelse med den inngåtte grensetraktaten mellom Norge og Sverige. Retten til å drive reindrift er i dag regulert i reindriftsloven, og forbeholdt personer av samisk ætt, og under forutsetning av at foreldre eller besteforeldre har hatt reindrift som hovednæring. Man må også være tilknyttet siida-systemet etter nærmere regler.

Reindrift gir også rettigheter til utnyttelse av utmarksressursene, i form av innlandsfiske, jakt og fangst, bærplukking, vedhogst etc. I tillegg er man som reindriftsutøver kvalifisert til å bli tildelt sjølaksefiskeplass, fortrinnsvis innenfor arealet som avgrenser eget reinbeitedistrikt. Reindriften som forekommer på de to kommunenes arealer inngår i reinbeitedistrikt 6 – Várjajtnjárga – det dekker med unntak av øyer og området rundt bysamfunnene hele arealet i de to kommunene. Várjajtnjárga strekker seg over store deler av Varangerhalvøya. Distriktet utgjør et areal på 4993 km². I følge Reindriftsforvaltningen hjemmesider utgjøres distriktet av 15 siidaandeler, og mens det veiledende fastsatte reintallet for tiden er 11 000 var det faktiske antall 11 148 rein i distriktet pr. 1. april 2011.

I tillegg til Vadsø og Vardø, strekker dette distriktet seg over arealer i Berlevåg, Båtsfjord, Tana, Nesseby og Sør-Varanger kommuner. Det skal være om lag 70 personer tilknyttet næringen i distriktet. Normalt flyttes rein inn i feltet i april/mai og ut igjen i oktober-november. Hvordan området brukes varierer noe fra år til år avhengig av vær- og føreforhold (Olli 2003). Reindriftsutøverne har rett til motorferdsel i forbindelse med tilsyn og samling av reinen både på snø og barmark, samt en viss bruk av helikopter om høsten. Det dreier seg i utredningsfeltet hovedsakelig om sommerbeiting. Reineierne er i hovedsak bosatt i andre kommuner.

Til tross for flere omskiftelige faser når det gjelder reindrift i Øst-Finnmark, har bruken av sommerbeitet på Varangerhalvøya vært relativt stabilt (Vorren 1962). Det skal imidlertid ha forekommet visse endringer, blant annet som følge av de mulighetene og begrensningen teknologiseringen av reindriften har medført. Blant annet ser det ut til at beiteområder nærmere kysten har blitt brukt i større grad de siste tiårene (Eythórsson m.fl. 2011).

Allerede fra den første tiden med overgang til tamreindrift skal det ha eksistert konflikter mellom reineiere og ulike kategorier fastboende (Niemi 1983). Innenfor Várjajtnjárga har det også den siste tiden vært rapportert interessenmotsetninger mellom reindriftsutøvere og ulike typer kategorier fastboende (Nilsen m.fl. 2009, Eythórsson m.fl. 2011). Det er også beskrevet et ut-

¹ Her er 438 daa som for tiden ikke er forpaktet medregnet

strakt verddeforhold² mellom fastboende og reindriftsamer på Varangerhalvøya, noe som innebærer at mange ulike grupperinger har hatt indirekte interesser i ressursutnyttelsen over store deler av Varangerhalvøya (se f.eks. Nilsen 2003). Selv om det fortsatt finnes gjensidige samarbeidsforhold mellom reindriftsutøvere og fastboende (ikke minst i Krampen der merking og uttak til slakting foregår), eksisterer knapt verddeforholdene lenger i sin opprinnelige form.

2.2.4 Bruk av utmarka

Utmarka i Finnmark er en møteplass mellom ulike praksiser og har over lang tid vært viktig for en rekke brukergrupper. Dette gjelder også for dette utredningsfeltet. Både fastboende og tilreisende med ulik bakgrunn har drevet jakt, fangst, fiske, høsting og ferdsel for ulike formål. Forenklet kan vi si at utmarka og utmarksressursene har, og har hatt, tre hovedformer for bruk som ikke er gjensidig utelukkende: til livsopphold og til matforsyning, for salg (eventuelt bytte), og etter hvert til friluftsliv/rekreasjon. Betydningen og utbredelsen av ulike bruksmåter og former for høsting varierer over tid, mellom grupper av brukere og mellom områder i fylket. Jakt/fangst, sjølaksefiske og bærplukking er eksempler på aktiviteter som i dag befinner seg i skjæringspunktet mellom høsting, næring og rekreasjon. Dette var aktiviteter som tidligere inngikk som en viktig del av husholdet, enten i form av mattilskudd eller som kilde til kontantinntekter. Aktiviteter som tidligere var *nødvendig* utmarksbruk gjennom høsting av tilgjengelige naturressurser er i det moderne samfunnet blitt til noe en kan velge å delta i, men som allikevel kan ha stor betydning for kultur, identitet og tilhørighet.

2.2.5 Bosetning og demografi

Måten områdene og naturressursene i Vadsø og Vardø kommuner har blitt brukt på har en ganske klar sammenheng med variasjoner og endringer når det gjelder demografiske forhold. Veksten i landbruksaktiviteter (økt husdyrhold og etter hvert dyrking av jord) kan ikke sees uavhengig av befolkningsøkningen og endringer i befolkningssammensetningen som fant sted på 1800-tallet, delvis som en følge av en betydelig innvandring fra Finland. Norsk bosetning ble etablert allerede i middelalderen, men var svært varierende og i første rekke konsentrert om Vadsø og Vardø, samt fiskeværerne Kiby, Ekkerøy og Kiberg.

Vardø og Varanger fogderier opplevde en sterk befolkningsvekst etter 1845. Bare i løpet av 20-årsperioden 1845-1865 fordobles folketallet, i stor grad som følge av innvandring fra Finland. Folketellingen i 1875 viser at 10,3 % av de bosatte i Finnmark fylke dette året var født i utlandet, i all hovedsak i Finland. I Vadsø by var 462 personer oppført med Finland som fødested i folketellingen fra 1865, i 1875 var antallet 442 personer og i 1900 var det 300 personer. I Vadsø landdistrikt var andelen finske innvandrere bare 1,3 % av en total befolkning på 456 i 1845, men i 1875 hadde andelen økt til 46,7 % av en total befolkning på 1099 personer.

I mellomkrigstiden finner vi det største innslag av samisk og kvensk befolkning i Vadsø. I følge folketelling i 1930 var det det året bosatt 2,2 % personer med samisk identitet i byen, mens 35 % av befolkningen var klassifisert som *kvener* (finske innvandrere og deres etterkommere) og 63 % var norske.

Nedenfor presenteres en oversikt over den demografiske utviklingen i de to kommunene, basert på folketellinger fra 1801 til 2011 (tabell 2). Ettersom det varierer mellom de ulike folketellingene i hvilken grad bygdene rent faktisk var bebodd eller ikke, og i hvilken grad det ble nedtegnet innbyggertall for hver enkelt bygd, er oversikten ikke fullstendig. Likefullt viser den at folketallet var på sitt høyeste innenfor det arealet som i dag er Vardø kommune rundt 1930, mens det for Vadsø kommunes del har steget relativt jevnt helt fram til våre dager.

Tabell 2 viser at det i løpet av 1800-tallet finner sted en betydelig befolkningsøkning, ikke bare i de to byene, men også i de fleste bygdene. I følge folketellingen fra 1801 bodde det 92 personer i Vardø by, 7 i Persfjorden og 9 i Kiberg. I Kramvik og Komagvær ble det ikke registrert noen fastboende på den tiden. Samme folketelling registrerte 441 personer fordelt på 23 forskjell-

² *Verdde* er betegnelse på gjensidig samarbeidsforhold mellom reindrift og fastboende

lige gårder i Vadsø. Vadsø sogn og prestegjeld omfattet på den tiden store deler av det som i dag er Nesseby kommune, samt områder på sørsiden av Varangerfjorden som nå er del av Sør-Varanger kommune. Dersom vi avgrenser det til de bygdene som i dag er del av Vadsø kommune, bodde det til sammen 360 personer der, hvorav 227 var bosatt i selve Vadsø.

Går vi til 1865 har det skjedd store endringer i folketallet. I Vardø by bodde det nå 830 personer i 102 forskjellige hus, mens det i Persfjord, Kiberg, Kramvik og Komagvær bodde hhv. 31, 106, 10 og 45 personer. I Vadsø var befolkningen økt til 1 344 personer fordelt på 155 hus. Mens det i 1801 ikke var registrert noen bosetning i Skallelv og Krampen bodde det nå hhv 99 og 58 personer der. På Ekkerøy ble steg folketallet fra 40 til 166 i perioden mellom 1801 og 1865.

I folketellingen i 1801 ble det ikke registrert noen bosatt under stedsnavnet Vestre Jakobselv. 30 personer ble oppført med Klubbvik som bosted, og det kan være at dette også omfattet området ved utløpet av Jakobselva. I 1865 var det imidlertid 147 personer som ble registret bosatt i Vestre Jakobselv, men tilsvarende tall i 1910 var 214. Kiby opplevde også stor befolkningsøkning, fra 33 personer i 1801, via 168 i 1865 til 220 personer i 1910. Størst befolkningsøkning fant uten tvil sted i Vardø der folketallet teg fra 830 i 1865 til 3 288 i 1910. Til sammenligning økte folketallet i samme tidsrom fra 1 334 til 1 905 i Vadsø by.

Når det gjelder bygdene varierer utvikling en god del, men her er det også en tendens til at folketallet var på sitt høyeste på 1930-tallet, mens det spesielt de siste tiårene har gått kraftig tilbake. Vestre Jakobselv danner unntak her ettersom dagens folketall innebærer en fordobling, sammenlignet med 1930. I bygder som Skallelv og Kiby er derimot antallet fastboende bare om lag 10 % av det folketallet som tellingen i 1930 viser. Selv om bosetningen har blitt konsentrert om byer og tettsteder, er mange av kommunens innbyggere eiere eller brukere av fritidshus som ligger utenfor byene. Fritidshusene kan være tidligere bolighus i bygdesamfunnene eller nyere bygg i hyttefelt som ofte befinner seg i nærheten av bygdene.

Tabell 2. Demografisk utvikling i Vardø og Vadsø kommuner fra 1801 til 2011. (Tall fra offisielle folketellinger 1801-2011).

Årstall	1801	1865	1910	1930	1950	1980	2001	2011
Vardø kommune	119	983	3288	3833	3807	3659	2587	2118
Vardø by	92	791	2758	3450	3278	3091	2281	1 877
Persfjord/Svartnes	9	31	14					
Kiberg, ytre og indre	7	106	435			476	267	
Kramvik		10	32			25		
Komagvær		45	31			56		
Vadsø kommune	441	2303	3322	3727	4428	6068	6169	6169
Vadsø by	227	1344	1988	2031	3278			5059
Skallelv		99	169	227		41	26	
Krampenes		58	72	115	130	84	53	
Ekkerøy	40		166	204	176	95	52	
Golnes/Salttjern		141	154	113	122	137	93	
Kiby	33	168	221	205	166	75	39	
Sandskjær	12							
Andersby	18	66	43			89		
Paddeby		18	40					
Kariel		13		263	233	112	95	
Vestre Jakobselv		147	214	319	499	562	567	
Klubbvik	30	21				21	13	
Nord-Varanger			1404	1628	2474			

3 Landbruk

Sammen med fjord- og havfiske og høsting fra utmarka, har landbruksvirksomhet vært livsnerven i samfunnene rundt Varangerfjorden. Landbruket har i alt overveiende grad dreid seg om bufehold og høsting eller produksjon av vinterfôr til dyrene. Selv om det ikke er direkte relatert til subsistensvirksomhet, inkluderer vi her også det som har med vedhogst og torv som brensel å gjøre. Her opererer vi med to hovedtidsskille. Det ene skillet er festet til midten av 1800-tallet. På den tiden hadde deler av den sjøsamiske befolkningen forlatt en tilpasningsform som innebar praksiser med sesongflyttinger og bosatt seg på helårsbasis i fiskevær langs kysten. Spesielt i løpet av siste del av dette århundret satte innvandring av finsktalende fra nordlige deler av Finland og Sverige sterkt preg på utviklingen, der bufehold i kombinasjon med fjordfiske ble grunnlaget for befolkningsvekst i bygdene langs nordsiden av Varangerfjorden. Selv om det lenge har vært vanlig med salg av eller handel med f.eks. laks, ryer og multer, har det fram til etter andre verdenskrig i stor grad dreid seg om selvbergingsøkonomi på husholdsnivå. Riktignok ble de enkelte husholdene og lokalsamfunnene i mellomkrigstiden mer og mer involvert i det moderne pengesamfunnet. I enkelte bygder fant det dessuten sted en viss overskuddsproduksjon av melk og vinterfôr. Likevel varte selvbergingsøkonomien som en grunnstruktur fram til de aller første årene etter 2. verdenskrig.

Først gjennom gjenreisingsfasen etter siste krig forlates praksisen med selvbergingshushold for alvor, til fordel for en modernisering av fiske og landbruk. I etterkrigsårene fant det sted en modernisering blant annet ved etablering av meieri i Vadsø (1949). Trolig medvirket dette til at melkeproduksjonen økte og produksjon av vinterfôr på innmark ble intensivert. Som følge av strukturelle endringer ble antall gårdsbruk redusert fra slutten av 70-tallet og utover. I dag er det bare to melkeprodusenter tilbake i utredningsfeltet. Dersom vi ser bort fra et par bruk der det de siste årene har blitt startet opp med kjøttfe, er det sauehold som dominerer landbruket i dag.

I tråd med det overstående, vil vi belyse utviklingen i den landbruksmessige bruken av grunn- og naturressurser i Vadsø og Vardø kommuner gjennom en inndeling i tre tidsepoker: 1) Tiden mellom 1775 og fram til ca. 1850, 2) Perioden mellom ca. 1850 og fram til tiden rett etter 2. verdenskrig og 3) perioden fra og med gjenreisningen etter krigen og fram til i dag. Det er grunn til å understreke at det finnes glidende overganger mellom disse epokene. Hver epoke representerer en utvikling der man ser kimen til endringer som resulterer i det som karakteriserer best den påfølgende epoken. Således ser man allerede før 1850 tilløp til permanent besetning, befolkningsøkning og økning i husdyrhold og høsting og produksjon av vinterfôr, mens man i perioden etter forrige århundreskiftet ser konturer av den moderniseringen som preget landbruket aller mest etter 2. verdenskrig.

Når det gjelder rettsoppfatninger vil disse bli belyst og drøftet til slutt i kapitlet. Det virker som landsbruksaktørene er opptatt av at en omfattende bruk av utmark til beiting må forstås som en omformet videreføring av bygdefellesskapenes opprinnelige måte å bruke av utmarka på. Rettsoppfatningene kommer gjerne til uttrykk i relasjoner som innebærer motsetninger og konflikter. Når det gjelder landbruket har forholdet til reindrifta gjennom hele historien vært preget av ulike stridsspørsmål. I nyere tid har også forholdet til fastboende og hyttefolk i en del tilfeller blitt anstrengt. I tillegg kan landbruksaktører også oppfatte at deres egne interesser ikke alltid er forenlige med andre landbruksaktørers interesser når det gjelder beiterettigheter eller tilgang på dyrkede arealer og innmarksbeite. Ettersom produksjon av vinterfôr i dag skjer på innmark, kan spesielt større aktørene i landbruket oppfatte det slik at tilgang til dyrkede eller dyrkbare arealer representerer en utfordring.

3.1 Tallfesting av generell utvikling i landbruket

Landbruket i utredningsområdet har i all vesentlighet har dreid seg om bufehold. I det følgende skal vi se nærmere på hvordan utviklingen i husdyrholdet i de to kommunene har artet seg fra 1865 og fram til i dag. Fra og med 1865 gir folketellingene oversikt over antall dyr helt ned på husholdsnivå. Før den tid finnes det ikke data som gjør det mulig å operere med tall for kommunene som helheter. Utviklingen er gitt en tallfestet presentasjon i tabell 3 nedenfor. I tillegg er utviklingen når det gjelder sauehold og storfe illustrert i figurene 2 (for Vardø kommune) og figur 3 (for Vadsø kommune). Kildene for dataene i tabell 3 er folketellingene i 1865 og 1875, historiske landsbruksdata fra SSB for årene 1907 til 1989 og Fylkesmannen i Finnmark for årene 2000 og 2011. Når det gjelder tallene for 1907, 1918 og 1929 er disse ikke sammenlignbare med de andre årene for Vadsø kommunes del. Årsaken er at tallene for disse årene inkluderer Varanger fogderi. Tallene for 1959 er heller ikke direkte sammenlignbare med de andre årene for Vardø kommune, ettersom det som i dag utgjør Vardø kommune den gang var del av Båtsfjord kommune. Tallene for husdyrhold som gjelder for de seneste tiårene er basert på søknader om produksjonstilskudd. Det finnes andre beregningsmåter som blant annet kommunene opererer med og som noen ganger kan gi høyere tall, blant annet fordi enkelte (som regel mindre) sauebruk ikke har søkt om tilskudd. For å kunne operere med sammenlignbare velger vi imidlertid å ta utgangspunkt i statistikk som bygger søknader produksjonstilskudd.

Ettersom landbruket i de to kommunene ganske ensidig har dreid seg om bufehold i kombinasjonsbruk basert på selvbergingsøkonomi, er det i denne sammenhengen rimelig å også la hushold som ikke hadde egen jord og eget fjøs inngå i termen gårdsbruk. Definert på denne måten var antall gårdsbruk, altså hushold med bufe, på sitt høyeste i 1939. Det året ble det i Vadsø kommune (dvs. i Vadsø by og bygdene som utgjorde Nord-Varanger herred) registrert 448 bruk, mens det tilsvarende tall for Vardø kommune (dvs. Vardø by og bygdene som i dag er del av kommunen) var 167. Folketellingen i 1865 registrerte i det som i dag omfattes av Vadsø og Vardø kommuner henholdsvis 158 og 76 bruk. For Vadsø kommunes del dreier det seg om nærmere en tredobling fra 1865 til 1939.

I 1865 og 1875 preges bildet av at mange hushold i bygdene som regel ikke har mer enn en håndfull dyr. Et poeng må være at selv om antall husdyr totalt sett økte fram til etter krigen, var økningen relativt sett liten, noe som viser at kombinasjonsbruk og selvbergingshushold var dominerende helt fram til 50-tallet. M.a.o. kan dette være en indikasjon på at den landsbruksmessige utnyttelsen av arealene har vært forholdsvis lik siden veksten i perioden 1850 – 1870 og fram til etter andre verdenskrig.

Når det gjelder storfe ser vi at antall storfe økte jevnt fram til 1907, for deretter (dersom vi ser bort fra perioden rundt første verdenskrig) å holde seg stabilt fram til 1929. Fra det året og fram til andre verdenskrig fant det sted en økning på ca. 60 %. Siden den gang har det vært en jevn tilbakegang, mens antallet storfe på nytt har steget de aller siste årene. I dag er det imidlertid ingen som driver med storfe i Vardø kommune. Ser vi nærmere på sauehold, er utviklingen preget av det samlede antall sauer er redusert. Dette gjelder begge kommuner fram til år 2000 (se figur 2 og 3). Årsaken til nedgangen i løpet av 90-årene kan nok primært knyttes til at antall bruk ble desimert i begge kommuner dette tiåret. I Vardø forsvant 23 av totalt 28 bruk i løpet av 90-tallet, mens 125 gårdsbruk ble til 28 i Vadsø. Selv om det i dag bare er 4 driftsenheter med sauebruk i Vardø kommune har antallet vinterforede sauer blitt fordoblet fra 2000 til 2011 (figur 2). Når det gjelder Vadsø har antall sau vært mer stabilt (figur 3).

Tabell 3. Utviklingen i buféhold, utmarksslåtter, og antall gårdsbruk i Vadsø og Vardø kommuner fra 1865-2011

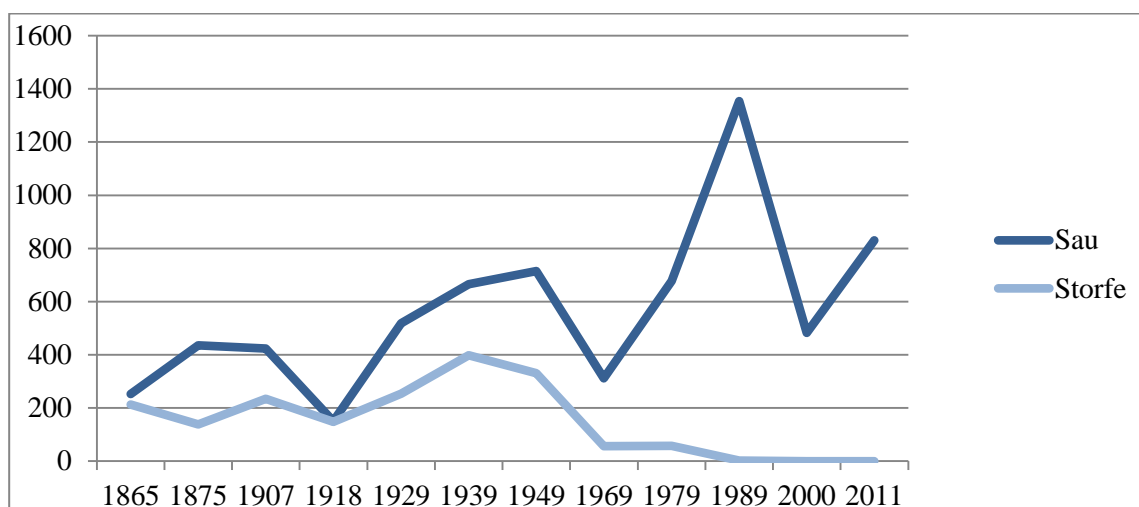
Årstall	1865	1875	1907	1918	1929	1939	1949	1959	1969	1979	1989	2000	2011
		Sau (f.o.m 1907 gjelder tallene vinterforede dyr)											
Vardø	253	436	424	150	518	666	715	884 [§]	311	678	1 354	482	830
Vadsø	715	542	1 804*	825*	1 409*	823 [#]	1 088 [#]	1 621 [#]	1 050	1 108	2 456	1 502	1 612
		Storfe											
Vardø	213	138	234	148	254	398	331	380 [§]	56	58	2	0	0
Vadsø	429	648	1 087	985	1 017*	1 715 [#]	1 478	1 095 [#]	541	450	170	149	387
		Hest											
Vardø	15	9	16	24	43	47	53	20 [§]	8	0	3	0	-
Vadsø	74	35	70	94	139*	125 [#]	204	42	13	9	7	2	80 ⁺
		Utmarksslått (dekar)											
Vardø			3 818	1 400	3 310	2 625	1 052						
Vadsø			4 640	3 200	5 430*	1 122 [#]	459						
		Antall gårdsbruk											
Vardø	76	83	-	109	97	170	124	125 [§]	26	38	28	5	4
Vadsø	158	162	-	249	774*	454 [#]	371	423	254	217	125	28	24

*) Varanger

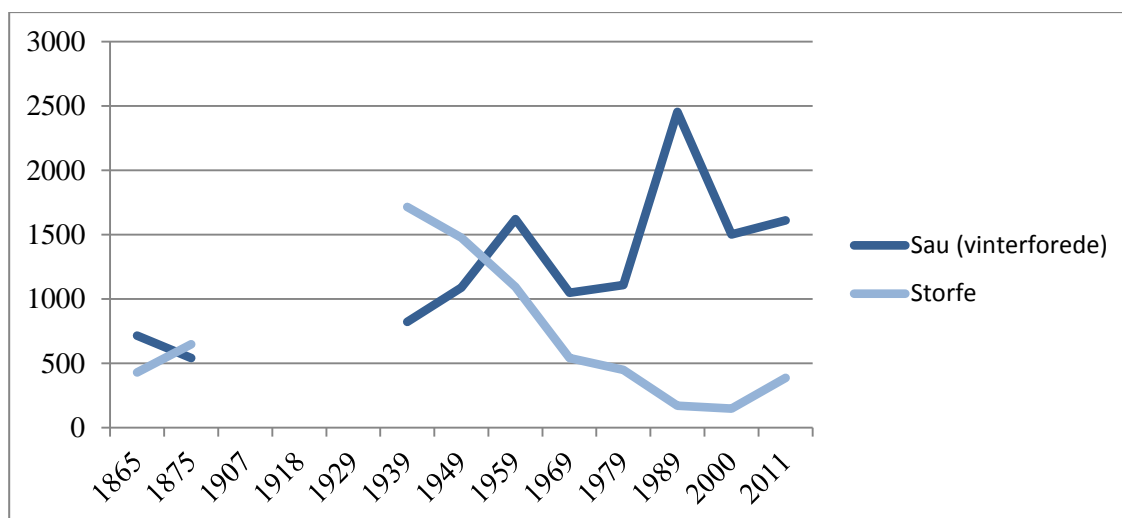
#) Nord-Varanger

§) Inkluderer Båtsfjord

+) Anslag foretatt av Vadsø kommune

Figur 2: Utviklingen når det gjelder sau og storfe i Vardø kommune fra 1865 til 2011

Figur 3: Utviklingen når det gjelder vinterfôret (med unntak av årene 1865 og 1875) sau og storfe i Vadsø kommune fra 1865 til 2011

3.2 Nærmere om landbruket fra 1775 fram mot midten av 1800-tallet

Denne perioden kjennetegnes ved at få steder hadde fast bosetning. Mange av de bygdene vi kjenner i dag, som f.eks. Komagvær, var bare periodevis befolket. I utredningen om Nesseby (Eythórsson m.fl. 2011:94) går det fram at den sjøsamiske befolkningen etablerte utmarksslåtter i tilknytning til boplassene. I den forbindelse siterer Eythórsson (Eythórsson m.fl. 2011:94) fra Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1742-1745 (Nissen og Kvamen 1962, 1. bd: 352):

«Normænd fløtte ikke. Men Søefinnerne have gemeenlig 2 á 3 Byer eller Gammer, som de i et Aar omskifte, nemlig Sommer- og Vinterbye, Deel have og Høst-Bye; Sommer-Bye have de ude i Fjorden for Fiskeriets skyld; Vinter-Bye for Brændved og Moese-Skyld for deres Creaturer til Fieldz; Høstbye have i Fjord-Bottene, for Græssets Skyld.»

Praksisen med sesongflyttinger bidro trolig til at jorddyrking i liten eller ingen grad fant sted før mot slutten av denne perioden. Vinterfôr ble hovedsakelig skaffet gjennom å slå gress på udyrket mark i nærområdet. I utgangspunktet hadde man bare reinsdyr og okser som trekkdyr, noe som satte begrensninger når det gjaldt frakt av høy fra fjerntliggende slåtter. I tillegg ble ressurser fra sjøen anvendt som dyrefor når det ble laget *løyping*, en blanding av fiskeslo, sild, rognkjeks, tang og tare, løv, ris, mose og røtter (Niemi 2007:137, Eythórsson 2009:94).

Omfanget av bufeholdet varierte fra sted til sted og fra hushold til hushold. Sesongflyttingen medførte at størrelsen på buskapen måtte stå i forhold til antall personer i husholdet og sammensetning av personell i husholdet. Selv om størrelsen på buskapen varierte en del, kunne det ofte dreie seg om bare en håndfull dyr. I Vadsø by skal det f.eks. i 1822 ha i gjennomsnitt ha vært 1,7 kyr pr. og 2,4 sau pr. hushold (42 i alt) (Niemi 1983:503). Siden landområdene ikke var privat eid, kunne beitende bufe gå rimelig fritt også rundt der folk bodde. I den grad det ble satt opp gjerder og stengsler, var det ikke for å hegne om eiendommer, men for å hindre at vinterfôret ble beitet opp.

I Nesseby skal enkelte familier ha fortsatt med sesongflytting fram til 1930-tallet (Nilsen 2009:34, Eythórsson m.fl.2009:94). I følge Niemi (1983:495) fant det – i det minste hva områdene rundt Vadsø angår – i løpet av den første delen av 1800-tallet sted det han benevner som «et samisk landnåm»: Mens f.eks. Kariel og Krampen på denne tiden var ubebodd, ble Skallelv, Paddeby og Jakobselv i 1825 registrert som samiske bygder. Til forskjell fra tidligere bar disse samiske stedene preg av å være mer permanente bosteder, basert på fiske og fe-drift. Fram mot 1825 økte det med samiske innbyggere i områdene i og rundt Vadsø, mens det fra da av gikk en del tilbake. I Niemis *Vadsø historie* (1983:493-504) framgår disse opplysningene: Det fantes 84 norske og 22 samiske husstander i følge folketellingen som ble gjort det året. Allerede tidlig på 1800-tallet fantes det en god del bufe i typisk norske områder som Ekkerøy, Kiby og Andersby, i tillegg til Vadsø. I 1822 skal det til sammen ha vært 140 kyr og 225 sauer i disse områdene. 13 år senere, i 1835, var tilsvarende tall 147 og 261. I de nye samiske bosetningene ble det i 1835 registrert til sammen 47 kyr og 111 sauer. Generelt ser det ut til at når bosetningene ble mer permanente og folketallet økte, finner det også sted en viss økning i antall bufe.

3.2.1 Forholdet mellom landbruk og reindrift i denne perioden

Allerede fra 1600-tallet av finnes det vitnesbyrd om konflikter mellom reindriften og representanter for andre subsistensformer. I tillegg til såkalt sytingsrein, skal det i tiden fram til midten av 1700-tallet ha vært folk bosatt i Vadsø som hadde egen rein. Det skal i den forbindelse ha vært en rettslig konflikt mellom folk på Ekkerøy og reineiere i Vadsø om beiterettigheter. På denne tiden ble for øvrig også sjøsamenes reinhold, som fram til da hadde vært betydelig³, avviklet (Niemi 1983:300). Reindriften klaget under et møte i Vardø over at de fastboendes løshunder var en plage, mens de fastboende hevdet at hundene ble skutt uten varsel. Det var også klager over at reinen ikke ble gjett tilstrekkelig, og over at torvdunger ble trampet ned av rein.

3.3 Landbruket fra midten av 1800-tallet til etter andre verdenskrig

Rundt midten av 1800-tallet hadde det meste av bosetningen blitt permanent. Det ble dermed også mer formålstjenlig med gammer der reisverket var av tømmer og etterhvert med trehus (Niemi 1983/2007). Det siste medførte at folk ikke så lett kunne flytte fra investeringene i arbeid og kapital som disse boligene representerte. Det er en vanlig oppfatning at veksten i landbruket på denne tiden i stor grad kan tilskrives innvandringen fra Finland. Ikke bare økte befolkningsmengden raskt som følge av denne innvandringen. Det ble også etablerte mange flere bruk med mer omfattende husdyrhold, samt utstrakt bruk av utmarksslåtter og i mange tilfeller oppdyrket jord.

I denne perioden ble det utviklet et formalisert system for utmarksslåtter gjennom såkalte amt-mannssedler og matrikkelskjøter, og det ble innført begrensninger på vedhogst og satt i verk utvisning av torvmyrer for stikking av brensel. Utskiftning av jord kom sent i gang i Øst-Finnmark. I praksis var det slik at folk ofte slo seg ned og i ettertid fikk en midlertidig formalisering i form av såkalt amtssedler (Niemi 1977:107). Samtidig skal de finske innvandrerne ha vært mer påpasselige enn andre med å få utmålt både innmark og utmarksslått ettersom de fant det formålstjenlig å legitimere sin innvandrerstatus. I seg selv kan disse forholdene ha bidratt til at det fra midten av 1800-tallet av fant sted en sterk økning i antall matrikulerte gårdsbruk (Niemi 1977:108): Mens det i Vadsø fogderi var 86 matrikulerte bruk i 1860, hadde antallet økt til 190 fem år senere. Fra 1870 finnes tallene bare herredsvise, og Vadsø by og landdis-

³ Sjøsamene i Varanger, enten de var yrkeskategorisert som fiskere og/eller jordbrukere, kunne ha fra 5-10, ja helt opp til 50-60 rein (Niemi 1991: 507 i NOU 1994: 21, s.91).

trikt hadde på den tiden 95 registrerte bruk, mens tilsvarende tall fem år senere var 150. De kan virke som at også innføringen av hest dannet et viktig grunnlag for endringene som fant sted i dette tidsrommet. Hesten medførte at man mer effektivt kunne frakte høy fra utmarksslåtter som lå langt unna. Dette ga mer omfattende innhøsting av vinterfôr og dermed mulighet for større buskap. Hesten var også en viktig bidragsyter når det gjaldt utvikling av handel. Blant annet kunne lass med ved og høy fraktes fra en bygd til en annen.

Spesielt fra midten av 1800-tallet oppsto det nye konflikter mellom reindrift og landbruk. Som følge av at den norsk-finske grensen ble stengt ble reindriften utelukket fra viktige områder som før var brukt til vinterbeite. En følge av dette var at sommerbeitene, som de på Varangerhalvøya, ble sterkere utnyttet (se kapittel om reindrift). På samme tid ekspanderte landbruket. Før denne tiden hadde det i en periode vært relativt lite reindrift i dette området. Nå økte altså presset fra både reieneierne og landbruket på de samme områdene. Blant annet medførte det at utmarksslåttene ble lagt lenger og lenger opp i elvedalene, og dermed i områder der reindriften hadde såkalte reinhaver (Niemi 2007:153).

3.3.1 Husdyrhold og beiting

Endringen som fant sted i denne perioden vi er inne i her, knytter seg til at antallet bufe økte. For den første delen av denne perioden har nok dette vel så mye årsak i at folketallet økte som at det ble vanligere med flere husdyr pr. hushold. Folketellingene i 1865 og 1875 viser at det fortsatt er vanlig med bare et lite antall dyr pr. familie (tabell 4). På denne tiden var det imidlertid ofte mer enn ett hushold representert på hver gård. I mange tilfeller var det dessuten bare gårdens opprinnelige hushold som hadde sau, ku eller gris selv. Nesten all beiting i denne perioden fant sted i bygdene eller i nærheten. Områder i eller ved bygdene som ble avsatt til slått, ble derfor gjerdet inn. Det virker som dette var tilfellet for alle bygdene, selv om sauene kunne beite lenger unna der det var gode beiteforhold i elvedalene. Når det gjelder storfe ble disse ofte fulgt et stykke innover, men sjelden mer enn noen få kilometer fra bebyggelsen. Med andre ord beitet buskapen i liten grad i områder som var mest sentrale for reindriften. Som det vil bli redegjort for nærmere nedenfor, dreide konflikter i forhold til reindriften seg mer om utmarksslåtter og om innmark enn om beiting (se Niemi 2007:153). Husdyrholdet hadde så langt stått ovenfor en utfordring når det gjaldt vinterfôr. Ettersom jord i liten eller ingen grad var oppdyrket var man avhengig av å slå i utmarka.

Dersom vi sammenligner 1865 og 1875 når det gjelder gjennomsnittlig antall storfe og sau pr. hushold (tabell 5), kan det se ut til at husholdene hadde mindre bufe i 1875. Dette kan ha flere årsaker. Det kan tenkes at registreringen de to årene ikke er lik, dersom den ble foretatt til ulike tider på året. Dersom 1865-tellingen ble foretatt tidligere i beitesesongen enn 1875-tellingen, kan det tenkes at det var flere dyr som beitet rundt husene ettersom dyrene gjerne trakk bort fra bebyggelsen seinere i sesongen. Et annet forhold er at det i 1875 hadde kommet flere finske familier som ennå ikke hadde etablert seg med eget bufe. I mange tilfeller er det flere familier som var registrert boende på samme gård, og langt fra alle var oppført med eget bufe. Selv om dette ikke har blitt gjennomgått systematisk, kan det virke som det i 1875 er en større andel hushold uten bufe dette året sammenlignet med folketellingen i 1865. For folketellingen i 1910 og for landbrukstellingen i 1907 finnes det ikke data om bufe verken på husholds eller bygdenivå. Imidlertid kan det ut fra overstående resonnering tenkes at antall bufe pr. hushold og dermed også totalt sett økte i årene etter 1875 når relativt nytilflyttede innvandrerfamilier etter hvert etablerte egne gårder.

Tabell 4. Antall storfe, sau, gris og hest fordelt på antall hushold i bygdene i dagens Vardø og Vadsø kommuner i årene 1865 og 1875 (Tallene fra folketellingene i 1865 og 1875).

	Storfe				Sau				Gris				Hest			
	Dyr	Hushold	Dyr	Hushold	Dyr	Hushold	Dyr	Hushold	Dyr	Hushold	Dyr	Hushold	Dyr	Hushold	Dyr	Hushold
Årstall:	1865		1875		1865		1875		1865		1875		1865		1875	
Vardø by	83	21	41	28	36	4	22	70	13	9	11	10	12	7	9	6
Bygdene	130	52	97	60	352	814	59	73	69	19	23	16	3	3	-	
Vardø kommune	213	73	138	88	388	818	81	143	82	28	34	26	18	10	9	6
Vadsø by	83	21	149	84	61	15	22	34	13	9	16	13	12	7	16	11
Bygdene	346	127	596	137	715	155	133	137	55	39	45	30	47	35	26	20
Vadsø kommune	429	151	648	221	1 067	236	155	171	76	48	61	43	59	42	42	31
Totalt	642	224	786	309	1 455	4	236	315	160	94	95	69	77	52	51	37

Tabell 5. Gjennomsnittlig antall storfe og sau pr. hushold i byene og bygdene i Vardø og Vadsø kommuner 1865 og 1875. (Tall fra folketellingene i 1865 og 1875).

	1865		1875	
	Storfe	Sau	Storfe	Sau
Vardø by	4,0	1,8	1,5	2,9
Bygdene i Vardø kommune	2,5	5,3	1,6	3,2
Vardø kommune totalt	2,9	3,4	1,6	3,1
Vadsø by	4,0	1,8	1,8	4,8
Bygdene i Vadsø kommune	2,8	5,1	4,3	2,8
Vadsø kommune totalt	2,8	4,6	2,9	3,2
Totalt	2,9	4,5	2,5	3,5

Utviklingen var ganske markant i utredningsområdet i tiårsperioden fra 1865 til 1875 (tabell 6): I det som den gang var Nord-Varanger herred økte folkemengden med nærmere 14 % og antall gårdsbruk med 2,5 %. I Vadsø by var folkeøkningen på 22,4 %, og antall gårder steg med mer enn 20 %. Vardø by og landdistrikt opplevde en ennå sterkere stigning. I selve byen økte antall bosatte med 38,5 %, men antall gårder økte med 31,5 %. I bygdene var det til samme en økning i befolkningsmengden på vel 28,5 %, mens antall gårder økte med 21 %.

Tabell 6. Økning i antall innbyggere og gårder i dagens Vardø og Vadsø kommuner for perioden 1865-1875 (Tallene fra folketellingene 1865 og 1875)

	1865		1875		Økning			
	Personer	Gårder	Personer	Gårder	Personer	%	Gårder	%
Nord-Varanger	959	158	1 112	162	153	13,8	4	2,5
Vadsø by	1 344	155	1 731	195	387	22,4	40	20,5
Vardø land-distrikt	538	102	754	129	216	28,6	27	21,0
Vardø by	830	102	1 353	147	523	38,5	45	31,5

3.3.2 Innføring av hestehold

Hestehold ble ikke vanlig før i siste delen av det nittende århundret. På 1820-tallet skal det bare ha vært én eneste hest i Vadsø. Denne var eid av en kjøpmann og ble blant annet benyttet til å frakte høy fra utmarksslåtten (Niemi 1983:499). Folk bar ellers høyet på ryggen, dro det på slede eller brukte rein og okse. Ettersom hesten var mer effektiv når det gjaldt frakt, ble innføring av hestehold en kime til å etablere utmarksslåtter lenger unna bygdene enn det som tidligere hadde vært vanlig. I følge Maliniemi (2009) ble hesten innført av norske og finske innvandrere. Man regner med at de de første hestene i bygdene i Nord-Varanger var eid av personer med finsk avstamning. G.A. Lilleng (1937) mener for eksempel at det allerede tidlig på 1850-tallet var de som hadde skaffet seg hest i Vestre Jakobselv. Hesteholdet i denne bygda, samt i Skallelv, Golnes og Krampen, skal ha vært mer omfattende enn i de andre bygdene. Frakt av høy med hest førte blant annet til at sulteforing av buskap forekom mindre i bygder som var uten hest. Hesten muliggjorde også en mer effektiv oppdyrking av innmark. Det var neppe tilfeldig at det var i bygder der hest tidligst ble vanlig at en melkeproduksjon av betydning oppsto først. Hesten fikk også en viktig rolle som transportmiddel i forbindelse med berging av andre utmarksressurser som bær og fisk. I tillegg representerte hesten en kilde til kontantinntekter ettersom man kunne ta kjøreoppdrag i forbindelse med transport. I følge Maliniemi (2009) var hver fjerde hest i Varanger hjemmehørende i Vardø i 1865 og i 1875 (se forøvrig tabell 3). Bøndene som eide hest skal ha blitt engasjert med egne hester i forbindelse med vårfisket, og enkelte kjøpmenn skal som motytelse ha stilt egne hester til rådighet ved høytransport om høsten.

3.3.3 Utmarksslåtter

Siden de aller fleste husstandene i bygdene drev kombinasjonsbruk med husdyrhold, var man avhengig av i utmarksslåttene. Det ble slått høy på myrområder og elvebredder i nærområdene, men også flere mil fra bebyggelsen. Store deler av familiene oppholdt seg ved utmarksslåttene i flere uker, mens slåttevirkosomhet ble kombinert med annen høsting, som bærplukking og fiske i elver og vann. Ettersom slåttene kunne ligge hele dagsmarsjer fra gårdene overnattet man i telt, gammer eller buer. En gård hadde gjerne flere utmarksslåtter, ofte spredt over store områder. Det siste skal i en viss utstrekning også ha vært tilfellet for de som var bosatt i byene. Når slåttene befant seg langt unna ble høyet gjerne fraktet med hest når frosten hadde lagt seg om høsten og gjort myrene farbare. Det skal fortsatt finnes spor etter slåttene i form av påler, ståltråd og annet, men ingen opprinnelige gammer eller buer er igjen. I første rekke er utmarksslåtten gjenkjennbare ved at virksomheten har etterlatt en særskilt vegetasjon som i dag ofte tar form av igletuer.

I følge NOU 1994:21 (pkt 3.4.2) ser det ut til at det forelå skjøte på de aller fleste utmarksslåttene før andre verdenskrig, men at det fram til den tid varierte mye fra sted til sted i hvilken ut-

strekning forpaktninger var formaliserte. I Vadsø og Vardø skal utmarksslåttene gjennomgående ha blitt skjøtefestet tidlig. Dette kan i følge (Niemi 2007) for en stor del forklares med den finske innvandringen: Finnene kom fra jordbrukssamfunn der statlig utmåling hadde vært vanlig siden 1700-tallet. Denne befolkningsgruppen oppfattet det sannsynligvis også som viktig å ha orden i papirene for å legitimere sin status i deres nye lokalsamfunn.

3.3.4 Brensel (torv, vedhogst, rekved)

I områdene øst for Vadsø er det ingen skog å snakke om og folk baserte seg på torvstikking. Fram til midten av 1800-tallet var det vanlig å ta store flak av lyngtorv. Ettersom folketallet økte ble dette en lite formålstjenlig måte å gjøre det på. Med tiden gikk man derfor over til å stikke ut bunntorv. Mot slutten av århundret ble det behov for oppsyn med torvmyrene. En av grunnene skal ha vært at det var en viss konkurranse om de beste myrene som ikke lå for langt unna bygdene. I 1898 trådte loven om *Torvskur paa Statens Grund i Finmarken* i kraft. Der ble det ble fastslått at torvskur på statens grunn inntil videre skulle være tillatt, men bare til husbruk og etter utvisning i henhold til regler fastsatt av amtmannen. Torvmyrene i en kommune kunne ikke brukes av andre enn kommunens egne innbyggere uten at amtmannen hadde gitt særskilt tillatelse. Torvmesterstillingen var gjenstand for ulike ordninger fram til det ble opprettet en egen stilling som torvmester i Øst-Finnmark i 1921. Den ble besatt av Axel Stock, som bosatte seg i Krampenes. Ved Stocks død i 1962 ble oppgavene overført til jordsalgsformannen i Finnmark. På denne tiden var nok torvingen allerede på hell, og torvstikkingen ble fra og med 1965 regulert i en ny lov om statens umatrikulerte grunn (Finnmark jordsalgskommisjon, 1997). Niemi (2007:103) skriver at kull ble tilgjengelig fra midten av 1800-tallet. Siden dette var en handelsvare med relativt høy pris, ble det i liten grad tilgjengelig for folk flest før det ble vanlig med lønnsarbeid.

3.3.5 Landbruket og de to byene

Vardø

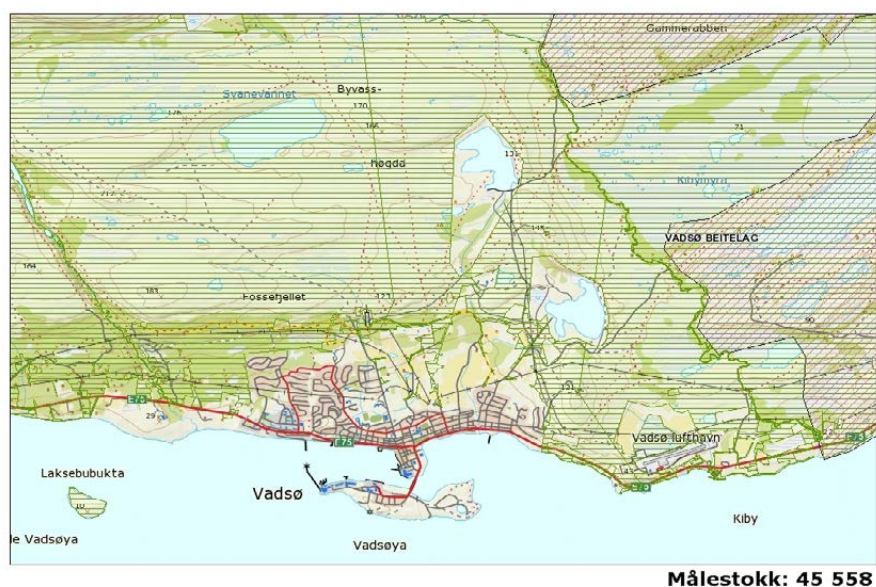
Selv om fiske og handel var leveveien for de fleste i Vardø by, var det helt fram til etter 2. verdenskrig vanlig med husdyrhold også der. I 1875 var et mer enn 200 sauer og ca. 40 kyr på øya. Myrområdene på øst- og nordsiden av Mellomfjellet og innover mot Gråhøgda skal ha blitt mye brukt til utmarksslåtter (se figur 4). Etter sigende skal Vardøværinger også ha eid utmarksslåtter i Persfjord. Høyet ble da fraktet med båt. Det skal i tillegg ha blitt slått høy på selve Vardøya og på nærliggende øyer og holmer. Det har vært flere torvuttak i de samme områdene som det ble slått høy på fastlandet.

Vadsø

Som i Vardø var det i denne byen mange som holdt sau og ku, selv om det som oftest ikke dreide seg om en buskap på mer enn et par-tre dyr, slik det går fram av folketellingen for 1865 og 1875, der antall husdyr i hvert hushold ble registrert. Det ble slått høy på myrene innenfor byen for å skaffe vinterfôr. Utmarksslåttene lå for det meste i retning av Vasavannet. Torvtaking skal i stor grad ha funnet sted rett nord for byen, på det som i dag kalles «NRK-jordet», vest for Svanevannet og i områdene østover mot Kiby og nord for Kiby. Stormyra nord for byen var byens moltested.

Figur 4: Kart over Vardø, Smelror og Svartnes og områdene innenfor der det ble drevet utmarksslått og stukket torv. Områdene som ikke skraverte er i dag private eiendommer. (Kilde: Nordatlas).

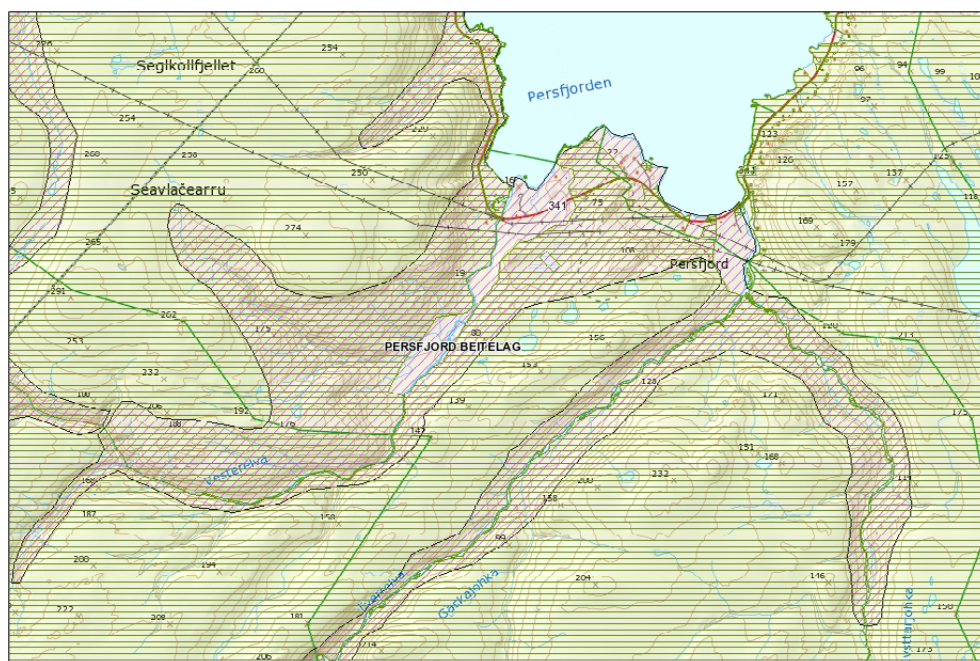

Figur 5. Kart over Vadsø og utmarksområdene innenfor som ble brukt til utmarksslått og torvstikking. (Kilde: Nordatlas).

3.3.6 Landbruket i de enkelte bygdene

Persfjord

Ser vi på folketellingen fra 1865 var det til sammen 12 hushold i hele Persfjordområdet, fordelt på 10 registrerte gårdsbruk. De fleste husholdene hadde minst én ku og et par sauer. I tillegg holdt enkelte familier en gris eller to. Inn fra Persfjorden strekker det seg dalfører som ga muligheter for beiting og slått. Langs Vesterelva og Tverrelva finnes det tidligere slåttemark som til sammen utgjør 6-700 dekar og der brorparten er i dag er privat eie (ikke i drift som innmark). Det skal også ha vært folk bosatt andre steder som hadde forpaktning eller eiendom på utmarksslåtter der.

Målestokk: 44 822

Figur 6: Kart over Persfjord. Områdene som ikke er skravert er privat eid grunn. (Kilde. Nordatlask)

Smelror, Svarntes

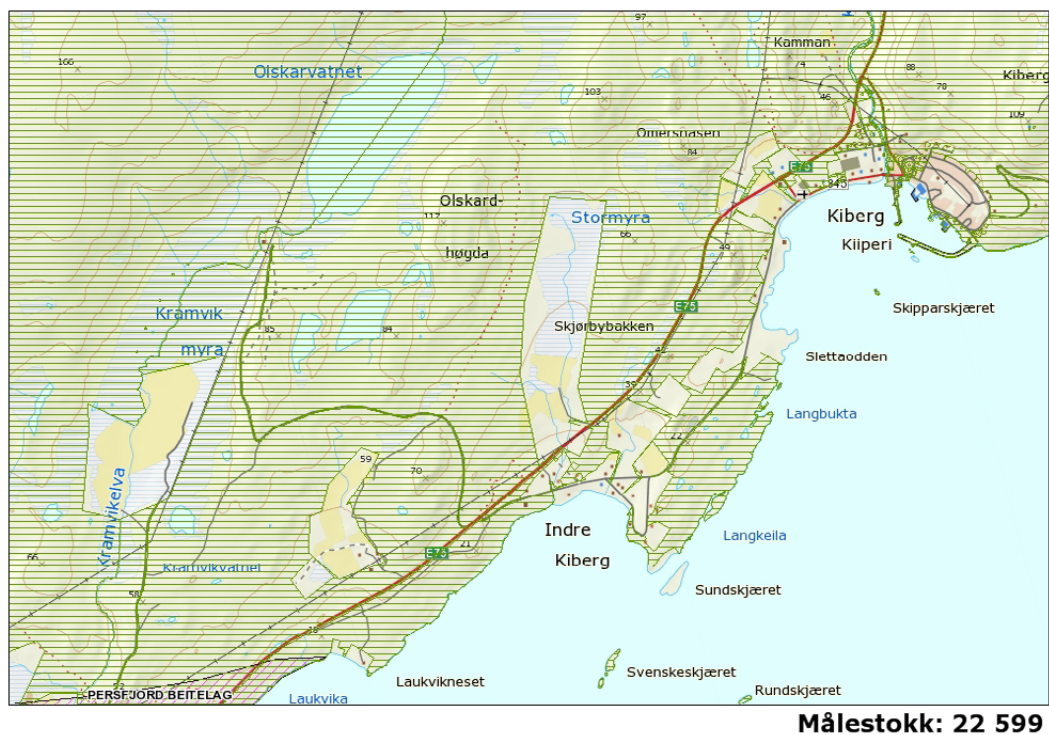
I 1865 var det flere gårder og godt med bufe på fastlandet innenfor Vardø. Folketellingen dette året registrerte 44 store forde på 14 hushold og 93 sau fordelt på 16 hushold. Beitingen foregikk i bygdene og innover myrene. NN9 er født på 1920-tallet og oppvokst i Smelror. Han forteller at de enkelte år måtte helt til Kramvik for å hente sauen om høsten. Kyrne kunne også trekke innover i landet, men helst om høsten når soppen vokste opp. Hans familie hadde forpaktning på utmarksslått i Persfjord, der de tok inn hos annen familie mot at denne familien fikk høste på deres forpaktning. Høyet ble presset med hjemmelaget innretning og fraktet med båt fra Persfjord. Frakt med hest var vanskelig som følge av snøskavler. NN9 kjenner ikke til at andre i Smelror hadde utmarksslått i Persfjord, men mener at enkelte Vardøværingene hadde det. Han mener de fleste familiene i Smelror og Svarntes slo gress både i bygdene og på utmarksslåtter innover mot Mellomfjellet og Gråhøgda (se kart i figur 4). Familie pleide å ta torv på Olavmyra en kilometer eller to innover fra Smelror, mens de fleste andre familiene skal ha tatt torv i Gråhøgda myra.

Kiberg, Kramvik og Komagvær

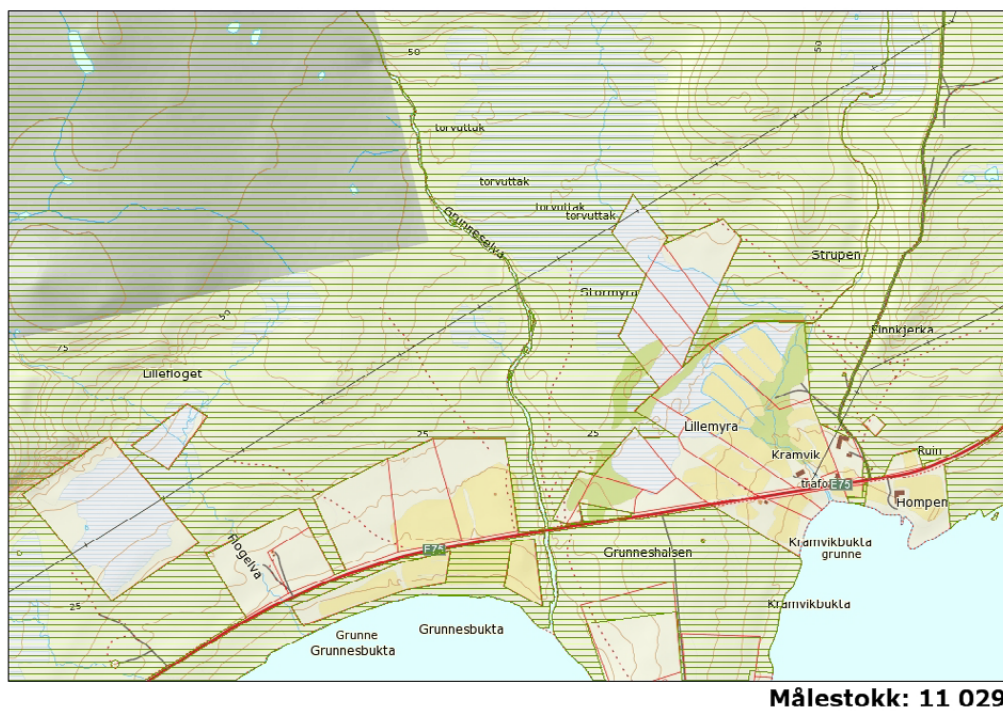
Kiberg var i perioder på 1600- og 1700-tallet befolket av russiske fiskere. I visse år var likevel stedet ubebodd, sannsynligvis som et resultat av nedgangstidene når det gjaldt fiskepriser på denne tiden (Niemi 2007:117). Utover 1800-tallet utviklet Kiberg seg til et norsk tettsted i forbindelse med fiske og pomorhandelen. Folk levde i større grad enn andre steder av fiske og handel, men som i Vadsø var det likevel vanlig å holde ku, sau og geit, og etter hvert hest. I Kiberg ble det i følge folketellingene i 1865 registrert 93 sauer, 32 kyr og 24 griser, fordelt på 15 husstander. Dette året var 106 personer bosatt i Kiberg. I løpet av denne perioden ble det mer vanlig å bygge gammer med reisverk av russisk tømmer og gammene ble mer permanente boliger (Niemi 2007:130). Einar Niemi mener at man i dag ikke kjenner til samisk bosetning i Kibergområdet på denne tiden (2007:129). Den finske innvandringen til disse stedene var imidlertid betydelig utover 1800-tallet. Folketellingene på begynnelsen av forrige århundre viser at flertallet av familiene ble registrert som finsktalende. I motsetning til de fleste andre bygdene, livnærte folk i Kiberg seg i mye større grad av fiske og handel.

Da den første moderne folketelling ble gjennomført i 1801 bodde det bare én familie i Kiberg. Det ser ut til at Komagvær på den tiden var ubebodd. Dette forandret seg utover i århundret da det til sammen ble etablert flere titalls husstander (Niemi 2007:122-123). Som ellers der kombinasjonsbruk har vært det vanlige, holdt de fleste husstander storfe og sau. Melkeproduksjonen i Komagvær var ikke helt ubetydelig. NN17, NN16 og NN18, som alle er oppvokst og bosatt i Krampen, forteller fram til det ble vintervei mot slutten av 60-tallet ble fraktet melk med hest fra Komagvær til Vadsø.

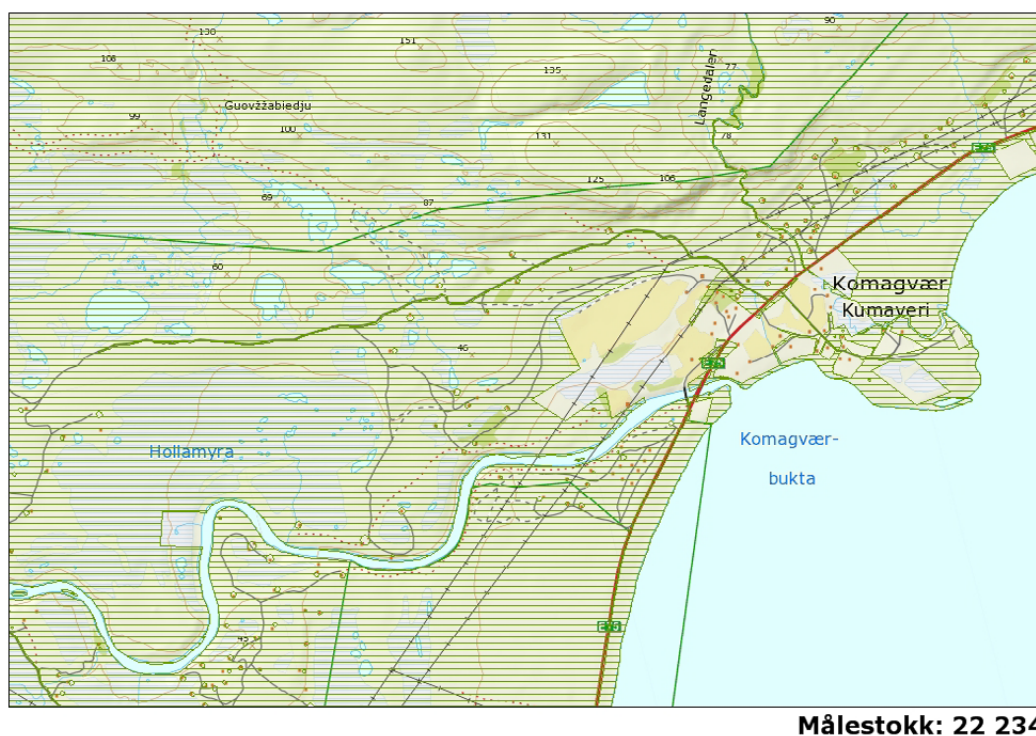
De fleste utmarksslåttene som ble brukt av befolkningen i Kiberg og Kramvik befant seg i arealene som strekker seg opp til området mellom Olskarvannet og Kibergvannet, samt nordover langs Fosselva (figur 7). Det skal også ha vært utmarksslåtter langs Kramvikelva og ved Kramvikmyra (kart i figur 8). Utmarksslåtter ble også etablert ved Grunneselva og Vestre Langebuelva. I tillegg hadde enkelte utmarksslåtter i Komagdalen. En større utmarksslått i Komagdalen (Abrahamsenslåtta) ble kjøpt av handelsmannen Abrahamsen på slutten av 1800-tallet. Kibergingene skal også ha slått en god del høy på øynene, i følge NN7. De fleste utmarksslåttene som ble brukt av gårdene i Komagvær lå innover i Komagdalen og i området nord-østover mot Tverrelva (kart i figur 9). I tillegg kom Thorvaldslåtta på østsiden av Komagfloget. I følge NN35 (SNO) og NN11 (bonde i Komagvær), kan man i disse områdene finne mange tufter etter gammer og buer. Noen få står der ennå, men de har ikke vært i bruk på en god stund og er i ferd med å falle sammen.

Figur 7. Kart over Indre og Ytre Kiberg, med Kramvikmyra og Stormyra avmerket (Kilde: Nord-atlas). Skraverte areal er Fefo grunn.

Figur 8. Kart over Kramvik med torvuttakene nord for Stormyra. (Kilde: Nordatlas).

Figur 9. Kart over deler av Komagvær og nederste delen av Komagdalen (Kilde: Nordatlas)

Lyngtorv skal ha vært vanligste brensel fram til en stund etter midten av 1800-tallet, før man gikk over til å ta bunntorv. Som et supplement til torv, ble det i tillegg samlet inn rekved og en del ved ble også hentet fra sørsiden av fjorden. Ovenfor Indre Kiberg var det torvuttak ved Stormyra (se avmerking på kart i figur 8). Når det gjelder Kramvik lå torvmyrene i følge NN5 og NN6 sjelden mer enn 2-3 kilometer inn i landet, i hovedsak ved Kramvikmyra (se avmerking på kart i figur 9). En veg som ble bygd innover i Kramvikmyra på 1950-tallet var opprinnelig en «torvmarksveg». På omtrent samme tid ble det imidlertid slutt på torvtaking⁴. NN11 i Komagvær mener at torvuttakene som ble brukt av befolkningen, der lå på myrene i retning Kiberg.

Skallelv

I det som i dag er Skallelv regner man med at det ikke var noen bosetning før et stykke inn på 1800-tallet. I folketellingen i 1801 var det ikke registret bosatte der. Før den tid var det samiske vår- og sommerboplasser på Skallneset, der det også skal ha vært et norsk fiskevær på 1500 og begynnelsen av 1600-tallet (Wara og Biedliæ 2004). Man regner med at de første bosetningene var samiske, men den kvenske innvandringen skal ha startet allerede i 1820-årene (Wara og Biedliæ 2004), noe som trolig satte kimen til den landbruksaktiviteten som har preget stedet ettersom Skallelv lenge kunne regnes som en av de viktigste jordbruksbygdene i Øst-Finnmark. Det var likevel fra slutten av 1840-tallet at folketallet begynte å stige, som et resultat av innvandring fra Finland. Fra 1865 til 1910 økte antall innbyggere fra 99 til 169. De eldste husene som står der i dag er mer enn 150 år gamle, men det mest av den nåværende boligmassen ble oppført i mellomkrigstiden. I 1865 var det registrert hele 24 hester i bygda, fordelt på 12 eiere (tabell 3). Alle de 15 gårdene som fantes i bygda i 1865, var det bare 4 hadde kyr (til sammen 9). I løpet av det nærmest tiåret steg antall kyr, og denne utviklingen fortsatte fram til 1939. Dette året bodde det mer enn 250 personer i bygda og det var i følge Wara

⁴ Vegen hadde blitt anlagt på initiativ fra den siste torvmesteren. Etter hans beregninger skulle det være torv på myrene der for 40 år framover, som en sikring mot eventuell framtidig brenselmangel.

og Biedliæ (2004) til sammen 139 kyr. I mellomkrigstiden skal det ha vært overskuddsproduksjon både av melk og vinterfôr. I henhold til beregninger foretatt av Wara og Biedilæ (2004) skal produksjonen av melk like før krigen ha vært opp mot 350 000 liter pr. år. Mer enn 100 000 liter ble levert til meieriet i Kirkenes i 1939, og det fantes i tillegg avtaler om private leveranser til folk Vadsø. NN17 forteller at det fram til veien ble åpen om vinteren ble kjørt melk med hest fra Skallelv til Vadsø.

Beiting foregikk før andre verdenskrig for en stor del i nærheten av Skallelv og sjelden lenger enn 4-5 kilometer oppover langs elva, i følge NN14. Økningen i antall husdyr medførte at bruken av utmarksslåtter økte betraktelig, samtidig som en god del jord ble dyrket opp. Det dyrkede arealet i bygda var i mellomkrigstiden beregnet til mellom 700 og 800 mål. Enkelte gårder hadde på den tiden så stor høyavling at de skal ha solgt utenbygds (Wara og Biedilæ 2004). Likevel var utmarksslåttene fortsatt nødvendige helt fram til etter andre verdenskrig. Slåttene var spredt over et stort område. Det fantes de som slo gress i Komagdalen og helt over mot Sandfjordelva. Det kunne ta mer enn en hel dag å frakte høyet tilbake på senhøsten. Skallelvværingene eide eller forpaktet til sammen 40 utmarksslåtter.

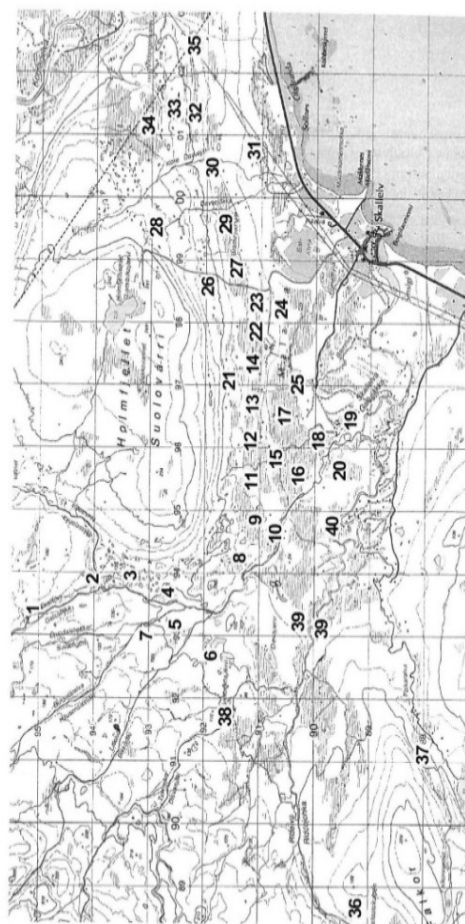
I følge Wara og Biedliæ (2004:39) ble det tatt mye lyngtorv helt fram til slutten av 20-tallet, da man gikk over til bunntorv. De viktigste torvingsplassene skal ha vært ved Niskaslåtta, Hannonlotta, og på myrer innunder Holmfjellet. Wara og Biedliæ (2004:40) beregner at hver husstand hadde et forbruk på omlag 20 hestelass i året og at det samlede forbruket for bygda som helhet måtte være på ca. 800 hestelass, som skal tilsvare ca. 2 000 kubikkmeter.

Bilag III

Kartreferanser til fjellslåttene (tunturinniitty). Navn på slåttene, samt navn på eierne og forpakterne.

1. Viktorin Solvara. Forpakter: Viktor Harjo
2. Karakkan Solvara. Forpakter: A. Karakka
3. Kokkon Solvara. Forpakter: J. Kokko
4. Basson Housunsari. Forpakter: A. Basso
5. Harjon Solvara. Forpakter: Anna Lisa Harjo
6. Kokkon Pikkumitaus. Forpakter: J. Kokko
7. Basson Housunsari. Forpakter: Sofie Basso
8. Ludvikin Solvara og Ludvikin Pitkæjervi. Forpakter: Ludvik Harjo
9. Hurun Niitty. Forpakter: A. Huru
10. Jokela. Forpakter: Grethe Julkunen
11. Porotarhas. Forpakter: A. Rimala
12. Sundelinin niitty. Forpakter: O. Sundelin
13. Biedilæn sisæniitty. Eier: Brodrene Biedilæ
14. Kumpulan niitty. Eier: W. Rimala
15. Salmon niitty. Forpakter: P. Rautio
16. Niskan niitty. Forpakter: I. Niska
17. Hanon niitty. Forpakter: Simon Harjo
18. Kokkon niitty. Forpakter: J. Kokko
19. Bason niitty. Eier: H. Basso
20. Teodorin niitty. Forpakter: Teodor Niska
21. Jussan tunturilaita. Forpakter: Aldrik Rautio
22. Kokkiola. Forpakter: August Bauna
23. Hjalmarin Malaita. Forpakter: Hjalmar Rautio
24. Karakkan Malaita. Forpakter: A. Karakka
25. Tilleri. Forpakter: Ferdinand Eriksen
26. og 27. Biedilæn Malaita. Forpakter: Oskar Biedilæ
28. Lumipilka. Forpakter: Anna Lisa Harjo
29. Pramijänkæ. Forpakter: Edvard Rautio
30. Harjon Malaita. Forpakter: Anna Lisa Harjo
31. Pettin Ulkoranta. Forpakter: Elias Rautio
- Sundelinin Ulkoranta. Forpakter: O. Sundelin
32. Halsinjänkæ. Forpakter: Albinus Biedilæ
33. Halsinjänkæ. Forpakter: Karl Biedilæ
34. Halsinjänkæ. Forpakter: Oskar Harjo
35. Halsi. Forpakter: Arnulf Bauna
36. Riodos. Forpakter: Amt Salmila
37. Falkori. Forpakter: Anna Lisa Harjo
38. Dieva. Forpakter: Ferdinand Eriksen
39. Pedrin Rittajoki og Absalon. Forpakter: Peder Biedilæ
40. Garvosen niitty. Forpakter: Erik Lehtola.

92

93

Figur 10: Liste med kartreferanse over utmarkslåttene til gårdene i Skallelv. (Kilde: Wara og Biedilæ 2004).

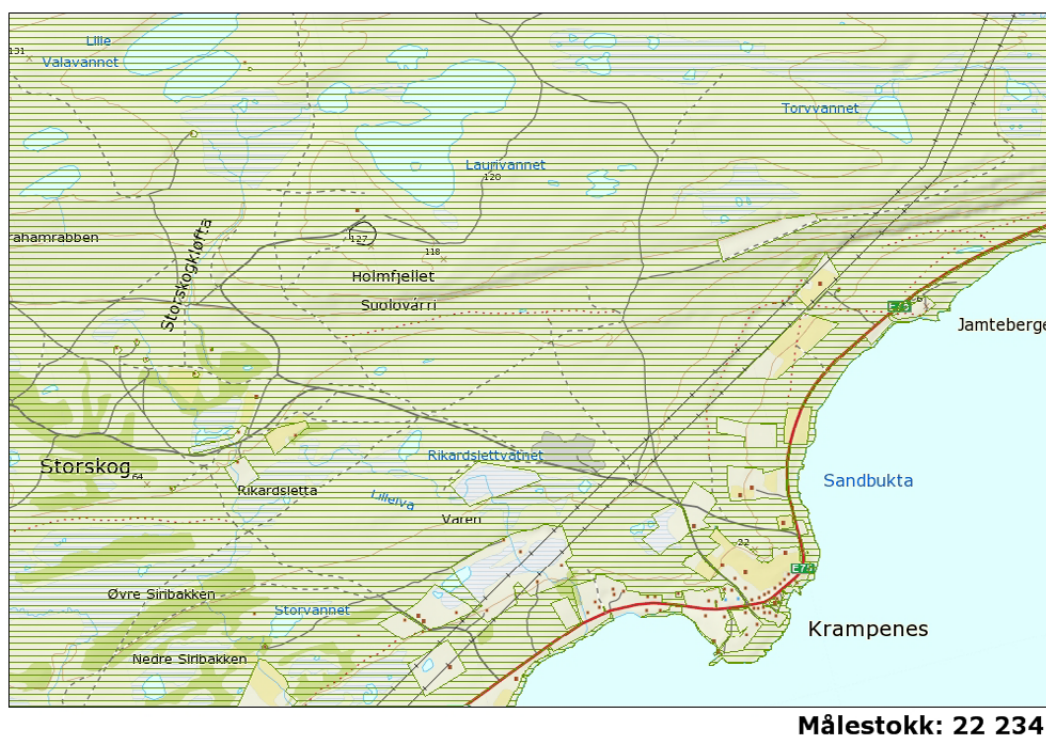
Målestokk: 22 234

Figur 11. Kart over Skallelv og utmarksområdene innenfor som ble brukt til utmarksslått og torvstikking. (Kilde: Nordatlas).

Krampenes

Mens folketellingen i 1801 ikke nevner bosetninger i Krampenes, viser folketellingen i 1865 at det da var 58 personer bosatt i bygda, fordelt på 12 hushold, hvorav samtlige hadde minst en ku. Befolkningen økte relativt jevnt helt til 1950 da det var 130 personer bosatt i bygda. Melkeproduksjonen i Krampenes var nok i sammenligning med Skallelv beskjedne. Fiske var her den helt sentrale næringsveien, og landbruket inngikk i selvbergingsøkonomien. Slik NN18, NN16 og NN17 forteller, tyder det meste på at husdyrholdet helt fram til en god del år etter krigen befant seg på et nivå som ikke skiller seg nevneverdig fra statistikken fra 1865 forteller om. Det året hadde hvert hushold i gjennomsnitt 2 kyr og ca. 5 sauer.

Utmarksslåttene i Krampenes befant seg for det mest på østsiden av Storelva, i Storskogområdet og ved Trettenvannene. Slåttene som befant seg lengst unna lå langs Falkorelva og helt inne ved Ridelva i nord (kart i figur 12). I følge NN17 begynte man ikke med bunntorv i Krampenes før nærmere andre verdenskrig. De mener torvmesterens funksjon medførte at man unngikk krangel, ettersom det langt fra var like god torv alle steder.

Figur 12. Kart over Krampenes og utmarksområdene innenfor (Kilde: Nordatlas).

Ekkerøy

Ekkerøy skiller seg ut fra de fleste andre bygdene på nordsiden av Varangerfjorden ved at man har hatt en norsk bosetning som går langt tilbake, og ved at det har eksistert større fiskebruk der. Til tross for fiskebrukene var de aller fleste husstandene også her basert på kombinasjonsbruk. Bosetningen på Ekkerøy, var i motsetning til de fleste andre steder i Varanger stabil på 1700-tallet. På begynnelsen av 1800-tallet skal folkemengden ha blitt redusert fra 41 personer til 16, eller fra 19 til bare 4 husstander i løpet av et par tiår. Tjelle (2003: 13) mener det kan ha årsak i forlis på havet og sykdomsepidemier. Nedgangen var dessuten midlertidig ettersom innbyggertallet, hovedsakelig som følge av oppgang når det dreier seg om handel og fiskerier, steg til 176 i 1875 og 270 i 1910 (Tjelle 2003:14-15). Folketellingen i 1865 viser for øvrig at det på Ekkerøy var 4 hester, 69 kyr, 158 sauer og 15 griser.

De fleste slåttene befant seg, i følge NN20, relativt nærmere bygda, på myrområdene øst for Storelva. Det ble tatt ut torv i samme område. Han sier han kjenner til at det var store (som i de fleste bygdene) forskjeller i avstander når høyet skulle fraktes til bygds om høsten. Folk på Ekkerøy kan derfor også ha hatt slåtter i området som strekker seg fra Gammerabben i vest til områdene nedenfor Falkor i øst. Det kan også tenkes at det har vært utmarksslåtter øst for Vasavannet (kart i figur 13).

På Ekkerøy tok man ut torv i samme område som slåttene. Både NN20 og NN19 forteller at det også ble tatt torv på øya. De som fikk tildelt teiger der hadde en fordel ved at det ikke ble snakk om transport over avstander. Følgelig kunne det ligge en potensiell strid rundt adgangen til torvteiger. Som i bygdene ellers ble det tatt rekved i fjæra.

Målestokk: 57 114

Figur 13: Kart med Ekkerøy og utmarksområdene innenfor. (Kilde: Nordatlas).

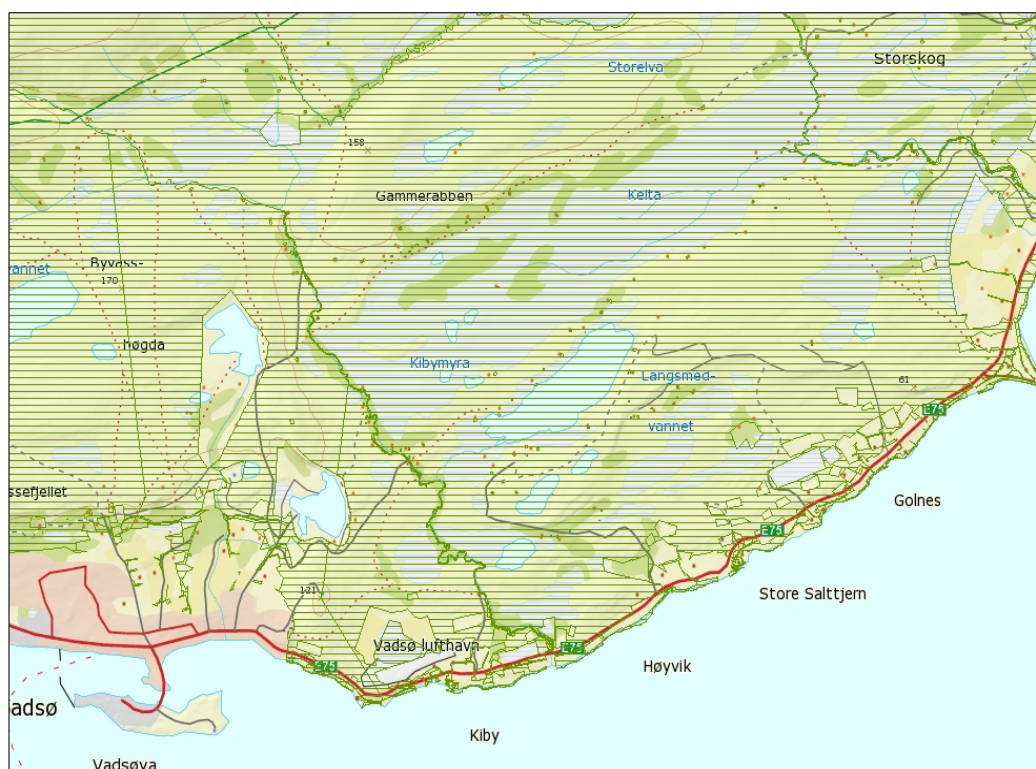
Golnes, Saltjern, Lille Saltjern

I dette området bodde det i følge folketellingen i 1865 i alt 141 personer fordelt på fordelt på 20 hushold. Det var i 1910 var antall husstander i Golnes, Saltjern og Lille Saltjern økt til 30, mens folketallet hadde økt til totalt 154 personer. I motsetning til Ekkerøy og Kiby, var stedet preget av innvandring fra Finland fra midten av 1800-tallet. Naturforholdene rundt bygda la ikke til rette for jordbruk i samme skala som i Skallelv. I 1865 ble det registret 3 hester, 75 kyr, 51 sauer og 10 griser. Fra Golnes forteller NN50 at hver husstand hadde sine rektangulære teiger fra fjæra og opp til fjellknausene et par hundre meter innover. I en viss utstrekning ble det dyrket poteter på disse teigene. Det samme skal ha vært tilfelle for grendene Saltjern og Lille-Saltjern som befinner seg rett vest for Golnes. NN50 mener at de aller fleste utmarksslåttene befant seg relativt nære bygda i områdene inn mot Langsmedvannet og Storelva (kart i figur 14). Likevel kan vi ikke se bort fra at enkelte også i denne bygda hadde lengre vei til slåttene. I følge NN50, fant torvtakingen sted i samme områdene som slåttene ble utført.

Kiby

I tillegg til en opprinnelig samisk tilstedeværelse, skal Kiby hatt norsk bosetning fra middelalderen av. 1865 var folketallet 168 fordelt på 29 hushold. Den gang var det til sammen 44 kyr og 114 sauer på gårdene i bygda. Bare én person eide hest, men det var 12 gårder som hadde gris (til sammen 31 dyr). I folketellingen for det året går det også fram at det i Kiby var to personer som dyrket poteter. Folketallet hadde i 1910 steget til 221 personer fordelt på 44 hushold. NN21 forteller at fram til andre verdenskrig var det vanlig at hver familie/hushold hadde 2-4 kyr, i tillegg til noen sauer og etter hvert geiter. I mellomkrigstiden skal det ha vært 40-50 geiter i bygda. Han forteller at området der flyplassen ligger i dag var en av de viktigste torvmyrene, mens den andre lå ved Kjyvaksla (Akslebåndet) (kart i figur 14). Sticking av bunntorv skal ha blitt vanlig på 1870-tallet (Unstad (2007:29-30). I følge NN21 var det ikke uvanlig grave 3 meter dypt. Han forteller at selv etter krigen tok flere seg fri lønnsarbeid for å drive med torving

ved St. Hans-tider. Unstad (2007:29-30) oppgir at det etter 1. verdenskrig ble satt i gang industriell produksjon av torvbriketter.

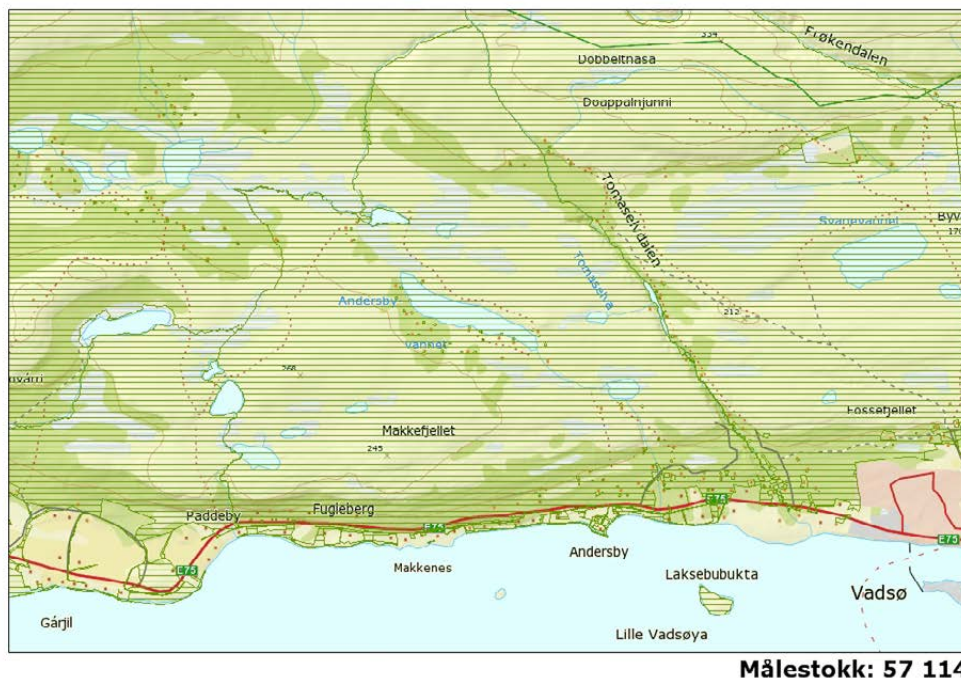

Målestokk: 57 114

Figur 14. Kart over Kiby og Golnes med utmarksområdene innenfor. (Kilde: Nordatlas).

Laksebubukt, Andersby, Paddeby

I disse bygdene vest for Vadsø bodde det i 1865 i alt 66 personer fordelt på 13 husstander, mens det i 1910 var 43 personer som bodde i Andersby og Laksebubukt. Under samme folketelling ble de registrert 2 hester, 29 kyr og 52 sauer fordelt på 13-14 hushold. Når det gjelder Paddeby, ble det telt 18 personer der, fordelt på 4 husstander. Den gang hadde nesten samtlige norske navn. I 1910 var det 40 personer som bodde der, de fleste med finsk etternavn. I 1865 ble det registrert en hest, 19 kyr og 51 sauer i bygda. De fleste utmarkslåttene befant seg trolig ved myrene som strekker seg fra vestsiden av Thomaselva og helt inn til Østervannet (kart i figur 15).

Figur 15. Kart over strekningen Paddeby – Vadsø, samt utmarksområdene innenfor. (Kilde: Nordatlas).

Vestre Jakobselv, Kariel

I Kariel var det i 1865 to husstander, med til sammen 13 personer. Disse to familiene hadde innvandret fra Sverige og Finland. Til sammen hadde de to husstandene 1 hest, 11 kyr og 9 sauer. Begge gårdene dyrket poteter. 1910 hadde folketallet steget betraktelig, ettersom det det året ble registrert så mange som 262 innbyggere i bygda.

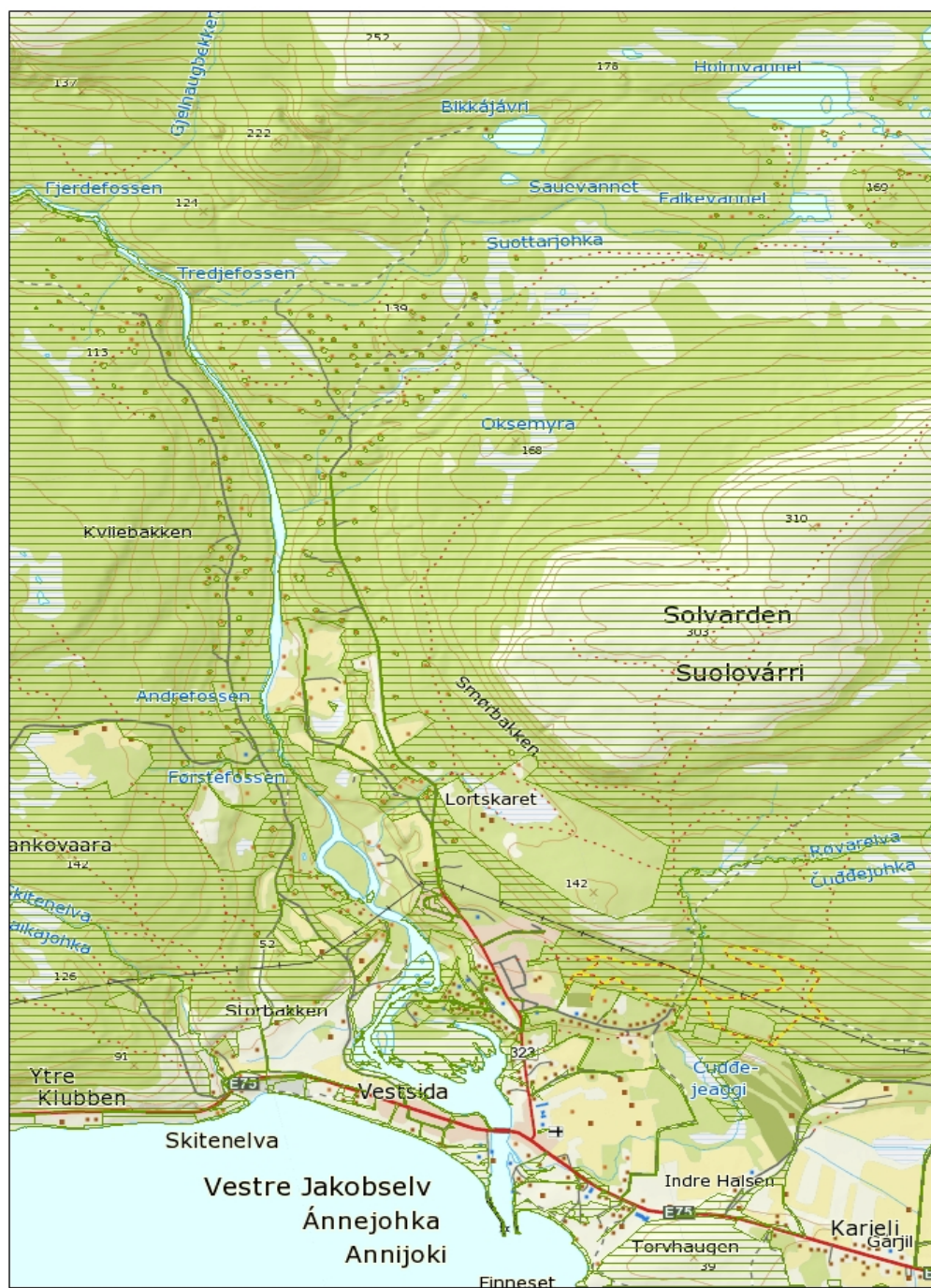
I folketellingen i 1801 er ikke Vestre Jakobselv nevnt, men det er grunn til å tro at de som den gang ble registrert med bosted i Klubben/Klubbvika også kan omfatte bosetning i den førstnevnte bygda. Det dreier seg om til sammen 30 personer. I 1865 har innvandringen fra Finland gitt seg store utslag. Til sammen var det nå 24 gårder i Vestre Jakobselv, og folketallet var 147 (Klubben og Klubbvika unntatt) (se tabell 2, kapittel 2). I 1910 er folketallet økt til 214. I 1865 var det registrert 180 reinsdyr tilhørende 3 av gårdene, mens det til sammen var 110 sauer fordelt på 19 eiere, 90 kveg fordelt på 20 eiere og 7 hester fordelt på 7 eiere. De tre reieneierne var Kirsten Larsdatter Sjang, som på den tiden var 30 år, ugift og losjerende hos fiskeren Niels Samulsen Pandor. Kirsten Larsdatter Sjang var i følge registreringen født i «Fjeldet i Wadsø sogn» og eide i tillegg 2 kyr og 11 sauer. Den andre reieneieren var skolelærer og fisker Per Nielsen som var født i Paddeby 38 år tidligere. Han eide 60 reinsdyr og var gift med Martha Andersdatter Eikjok fra Tana. I samme hushold bodde Martha Eikjoks far, Anders Andersens Eikjok og var den tredje eieren med 70 reinsdyr. I følge NN43 skal det i mellomkrigsårene ha vært to samiske familier i bygda, Stall og Siri. Helt til etter andre verdenskrig hadde disse to familiene mindre reinflokker, i tillegg til at de drev kombinasjonsbruk.

I heftet «Med bårstang, «sapilaat» og «siipi»» er til sammen 106 gamle utmarksslåtter avtegnet på et kart, områdevis. I Skittenelv- og Flintelvområdet er det tegnet inn 25 utmarksslåtter der brukere og/eller forpakter er nevnt (Reisænen m.fl. 1996). I Nedre Goipeski og Aaltonenområdet er det avmerket 7 utmarksslåtter, mens det Goibeski- og Nerslåttaområdet er avtegnet 3

utmarksslåtter på kartet. Det vises i heftet til at utmarksslåttene ofte gikk i «arv» fra far til sønn, eller ble overtatt av andre familier. Svært mange av utmarksslåttene ble utmålt som forpaktninger på 1850-tallet, og nesten samtlige før 1890. De ulike områdene dekker et temmelig stort areal som strekker seg nord til Jakobselvkroken og i øst til Andersby vannet. NN42 sin familie hadde slått helt oppe ved Øvre Flintelva. Hun forteller at enkelte familier også hadde slåtter på vestsiden av Jakobselva. NN49 sier at de som bosatte seg i bygda på et sent tidspunkt (1880-tallet) måtte ta til takke med «frislåtter» langt unna, som ved Øvre Flintelv og oppe Jakobselvkroken. Dette gjaldt blant annet hennes egen oldefar, som hadde frislåtter ved Bergebyelva i Nesseby. NN49 sin bestefar fikk imidlertid forpaktninger på myrslåtter i et nærmere område (Vannan).

I områdene vest for Vadsø har det vært vanlig med vedhogst. Fram til ca. 1860 var vedhogst ikke regulert, men fra og med dette året fikk folk etter søknad utvist egne vedteiger av amt-mannen. Tilsynet skal ha vært dårlig, og i følge Lilleng (Lilleng 1936:72) medførte det mye rovhogst i Vestre Jakobselv. Delvis skrev denne hogsten seg av at man ryddet skog med tanke på nydyrking. Det siste må trolig også sees i sammenheng med at vedhogsten representerte kon-tantinntekter for dem som solgte til folk i Vadsø. I 1898 ble det innført en grense på 30 hestelass pr. husstand. Rohogsten hadde imidlertid blitt videreført på vestsiden av elva. Etter år-hundreskiftet ble det derfor, i følge Lilleeng (1936:75) satt strengere rammer når det gjaldt kvantum og områder for hogst, samtidig som en stedegen kontrollør (Malmstrøm) hadde tilsyn med hogsten. NN43 hevder dette er en framstilling som overdriver tendensen til rovhogst. I hans foreldres tid mener han det var en uskreven regel om at hver familie ikke tok ut mer enn 7 hestelass, og siden 2 traktorlass. NN43 mener at hogsten i første rekke fant sted på nord- og vestsiden av Solvarden vest og i Flintelvområdet. Noen familier fikk også vedteiger lengere nede i Jakobselvdalen, ca. 3-4 km. ovenfor bygda. Det var også teiger øst for Solvarden, i Østervannområ-det.

Begrensingene som ble innført når det gjaldt vedhogst førte til at det ble lengre å hente veden. Delvis som følge av dette begynte man med torving også i dette området. I 1912 skal det bare ha vært 26 personer som tok torv, mens antallet i 1935 var økt til 193 (Lilleng 1936:78). I følge NN42 befant de utdelte torvteigene seg sjelden mer enn en halvtimes gange fra bygda, i ho-vedsak på Fossenakkmyra, Ollavimyra og på myrene under Solvarden (kart i figur 16).

Målestokk: 28 267

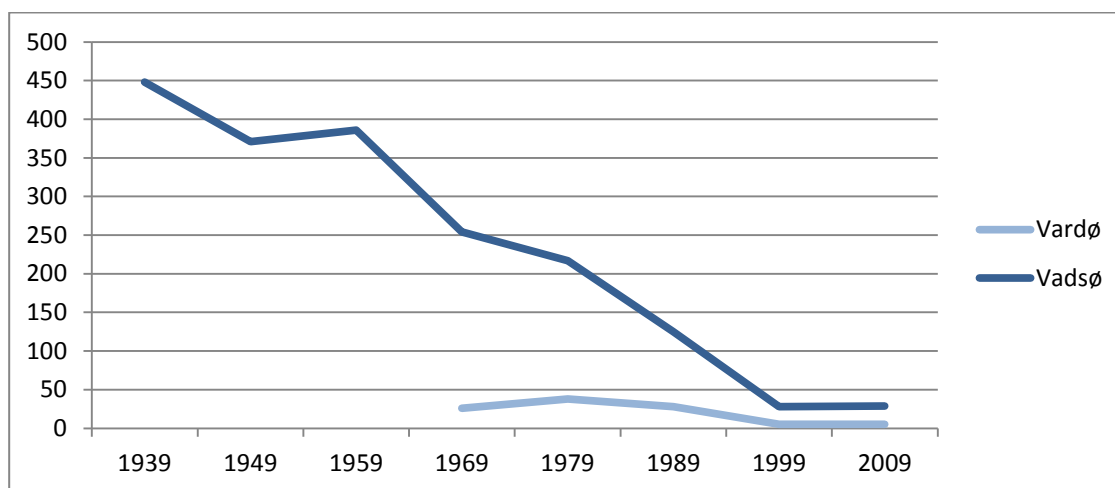
Figur 16. Kart over Vestre Jakobselv og Karieli, samt de nærmeste utmarksområdene. (Kilde: Nordatlas).

3.4 Utviklingen etter 1945

Selv om grunnstrukturen med kombinasjonsbruk og selvberingsøkonomi varte til de første årene etter andre verdenskrig, bør det ikke tegnes et statisk bilde av bygdene. Befolkningsveksten avtok på begynnelsen av 1900-tallet. Behovet og muligheten for å skaffe kontantinntekter, bidro til nok til at man i bygder som Skallelv i mellomkrigstiden oppnådde en ikke ubetydelig overskuddsproduksjon av melk. Spesielt på 30-tallet økte bufeholdet betraktelig i de to kommunene, samtidig som arealene som brukes til utmarksslått blir betydelig mindre (se for øvrig tabell 3, ovenfor). Dette gir klare indikasjoner på at vinterfôret ble produsert mer intensivt på innmark. Likevel er det i tiden etter andre verdenskrig at det skjer en større omveltning. Gjenreisningstiden og de påfølgende årene representerte en rask overgang til et samfunn der lønnsarbeid og andre kontantinntekter spilte en hovedrolle. I takt med dette ble landbruksvirksomheten modernisert og overgangen fra arbeidsintensivt selvbergings- og kombinasjonsbruk til kapitalintensiv og mer spesialisert overskuddsproduksjon fant sted i løpet ganske kort tid. I dag er antall gårdsbruk betydelig redusert, samtidig som besetningene er større enn hva som tidligere var vanlig før. I noen få tilfeller er sauehold binæring, mens hovedinntektskilden er lønnsarbeid utenfor primærnæringen, og hvor det hevdes at motivasjonen handler mer om videreføring av tradisjoner og landskapspleie enn økonomi. Likevel er det slik at i de aller fleste tilfeller representerer de ulike besetningene av sau og storfe årsinntekter som således grunnlag for gårdsdrift som i praksis også kan involvere flere familiemedlemmer.

3.4.1 Reduksjon i antall gårdsbruk, endringer i bufehold

I løpet av etterkrigstiden har antall registrerte gårdsbruk blitt redusert fra 615 i 1939 til 26 i 2011 (figur 18). Nedgangen har vært mer eller mindre kontinuerlig, men reduksjonen i antall bruk var spesielt stor på 80- og 90-tallet. Fra 1979 til 1999 sank antall bruk fra 255 til 33 i de to kommunene, dvs at ni av ti gårdsbruk ble avviklet. Antallet har vært relativt stabilt på 2000-tallet.

Figur 18. Utviklingen i antall gårdsbruk fra 1939-2009 i Vadsø og Vardø kommuner (Kilde: SSB)

Den største endringen i løpet av det siste tiåret knytter seg til reduksjonen i antall melkeprodusenter. Da det ble opprettet meieri i Vadsø i 1949 første det til at det ble økonomisk rasjonelt for flere å produsere overskudd av melk. Trolig må ha det hatt mye å si for veksten i jordbruket. Meieriet ble nedlagt på slutten av 60-tallet og melken har siden blitt levert til meieriet i Tana. I løpet av de siste to tiårene av forrige århundre ble det stadig færre gårdsbruk som produserte melk. Man kunne tenke seg at antall storfe ville stige i denne perioden, men forholdet er mot-

satt. Fra 1949 til 1969 sank antall storfe fra 331 til 46 i Vardø og 1 478 til 541 i Vadsø (tabell 3). Med andre ord en prosentvis nedgang på hhv. 86 % og ca. 74 %. I dag drives det ikke med storfe på noen av gårdene i Vardø. I de aller siste årene har antall storfe økt igjen i Vadsø.

I dag er det 17 besetninger med sau (tabell 7), men flere av disse er små. Saueholdet nådde en topp i begge kommuner i 1989. Det året var det 1 354 vinterforede sauer i Vardø og 2 456 i Vadsø (tabell 3). I år 2000 var antall vinterforede sauer i Vadsø redusert til 482 og i Vardø 1 502. I 2011 var antall sauer økt til mer enn det dobbelte igjen i Vardø, men tallet i Vadsø har ligget relativt stabilt på 1 500 – 1 700 sauer det siste tiåret. Nedgangen fra 1989 og utover må, som nevnt ovenfor, sees i sammenheng med at svært mange gårder ble lagt ned på 90-tallet (se tabell 3 og figur 17).

Tabell 7 gir en oversikt over antall husdyr og driftsenheter i de to kommunene, basert på tall som kommer fram gjennom søknader om produksjonstilskudd i 2011: Til sammen var det dette året 3 278 sau på utmarks- og/eller innmarksbeite i de to kommunene, fordelt på totalt 17 driftsenheter. Det er store variasjoner når det gjelder antall dyr pr. driftsenhet, men gjennomsnittet er 567. Gjennomsnitt pr. enhet er betydelig større i Vardø enn i Vadsø. I Vardø var det i 2011 ingen som drev med storfe, mens det i Vadsø kommune var registrert 387 storfe, fordelt på 5 forskjellige driftsenheter. Antallet hester som er registrert i forbindelse med søknader om produksjonstilskudd er 34 fordelt på 6 enheter i Vadsø kommune. I følge jordbrukssjef NN37 er det grunn til å tro at det holdes flere titall hester i denne kommunen i tillegg, slik at tallet kan stipuleres til å være ca. 80 (de fleste av disse er hobby/fritidshester som ikke er eid av folk som driver gårdsbruk i et omfang som gir rett til produksjonstilskudd). I tillegg skal det være ett bruk som har gris i Vadsø, samt tre bruk der det utelukkende produseres grovfor for salg. Det har ikke lyktes oss å finne ut av det siste når det gjelder Vardø kommune. Det foreligger heller ikke informasjon om eventuelt hestehold i denne kommunen. Med tanke på registrert jordbruksareal har det fra år 2000 til 2011 økt med 18 % i Vardø kommune, mens det i Vadsø er 17 % mindre av areal som er i drift i dag sammenlignet med situasjonen ved årtusenskiftet (tabell 8).

Tabell 7. Antall gårdsbruk i Vadsø kommune med grovforbasert husdyrproduksjon (Tallene stammer fra søknadsrunde om produksjonstilskudd juli 2011).

Kommune	Sau (vinterforede)			Storfe			Hest		
	Antall	Antall driftsenheter	Gj.snitt pr. enhet	Antall	Antall driftsenheter	Gj.snitt pr. enhet	Antall	Antall driftsenheter	Gj.snitt pr. enhet
Vardø	830	4	207,5	0	0	0	-	-	-
Vadsø	1612	13	124	387	5	77,4	34	6	5,7
Totalt	3 278	17	193	387	5	77,4	34	6	5,7

Tabell 8 Jordbruksareal i drift i Finnmark og antall søkere om produksjonstilskudd årene 2000 – 2011. (Kilde: Statens landbruksforvaltning)

	Endringer 2000 - 2011	2011		2010		2008		2006		2004		2002		2000	
	Areal	Areal	Søkere	Areal	Søkere	Areal	Søkere	Areal	Søkere	Areal	Søkere	Areal	Søkere	Areal	Søkere
Vardø	+ 17 %	1380	5	1192	5	1024	5	1248	5	1226	6	1199	5	1168	5
Vadsø	- 18 %	6749	23	6327	22	6570	24	7120	27	6820	25	6509	26	8184	28

3.4.2 Beiting og beitelagene

Mens beiting tidligere foregikk i nærområdene, førte omleggingen i landbruket etter andre verdenskrig til at store arealer, som til dels lå langt fra bosetningene, etter hvert ble tatt i bruk til sauebeite. Denne beitebruken er i dag organisert gjennom dannelsen av beitelag med egne avgrensede beiteområder: Vestre Jakobselv beitelag, Vadsø beitelag og Persfjord beitelag. Det er utarbeidet kart over beitelagenes områder. Som det går fram av kart i figur 19 strekker beitelagenes arealer seg langt inn fra kysten. Dagens beiting foregår derfor over større områder, og mye lenger bort fra bebyggelsen, enn hva som tidligere var vanlig.

NN16 i Vadsø beitelag var med på å dra grenser for beitelagskartet i Vadsøs tilfelle. Kartet er basert på saueneeringen og andres oppfatning av hvor sauen rent faktisk beiter. Dette ble i følge NN16 opplevd som en grei prosess, og han opplever at grensene ble akseptert av reineierne. (Som det vil gå fram av kapittel 5 om reindrift, kan reineiere ha ett noe annerledes syn på dette). Ettersom det i Finnmark er fri beiterett for en besetning som ikke er større enn at den kan vinterfores, representerer ikke den geografiske inndelingen av beiteområder i praksis annet enn en beskrivelse av den faktiske beitebruken og organiserer fordeling av oppgaver mellom deltagerne i laget, knyttet til ettersyn, sanking og lignende. Som følge av dette finnes det i dag også områder som ikke inngår i de avmerkede områdene som brukes til beiting.

Fig 19. Beitelagskart for Vadsø og Vardø kommuner (Kilde: Nordatlas)

Persfjord beitelag

Persfjord beitelag består av 4 besetning fordelt på Komagvær, Kramvik og indre Kiberg. De kartfestede beiteområdene ligger i ulike områder. I Komagvær beiter sauen for det mest innover Komagdalen og østover i retning Kramvik. Besetningene i Kramvik og Kiberg blir i hovedsak fraktet til beiteområdene i Persfjord (figur 17). Beitelaget har også et område som strekker seg langs kysten fra Blodskyddodden i nord til Skinnstakkvika i sør, på innsiden av Vardø, men dette området brukes lite i dag. Beitelagets område inkluderer arealer på begge sider av Sandfjordelva i Båtsfjord kommune og helt inn til Telegrafhytta, samt Finnvikdalen til Rassejohka. I tillegg er det merket av et relativt stort område fra Persfjord og innover langs Vesterelva. Det er også mindre beiteområder langs Tverrelva og Austerelva, samt inn langs Reinkalvelva. På

1980-tallet kjøpte beitelaget to områder på ca. 100 dekar hver av private eiere. Det ene området har navnet Fagereng og ligger langs Austerelva, mens det andre befinner seg ca. 1 km fra veien opp langs Vesterelva. Mye av dette dreier seg om gammel slåttemark. Det foreligger planer om bruk av beitepusser for å forbedre beiteforholdene der. Imidlertid har dette ikke blitt gjennomført. Grunnen skal være at områdene fort vil bli nedbeitet av rein. Beitelaget har heller ikke et ønske om å gjerde inn disse arealene, ettersom de har den oppfatning det vil medføre økt konfliktnivå, spesielt i forhold til de som har hytter og fritidshus i området.

Figur 17. Kart over Persfjord beitelags områder

En hovedutfordring for sauenæringen i Vardø er at sau i stor grad må fraktes på bil til beiteområdene. Gårdene ligger i områdene innenfor Kiberg, men det meste av beitearealene befinner seg på nordsiden av Domen. Dagens ordning kom i stand på slutten av 70-tallet, etter at det en tid hadde vært konflikter som følge av at sauen beitet langs riksveien. På den tiden var gårdene i Persfjord for lengst fraflyttet. Ordningen gjør ettersyn og sanking krevende ettersom beiting foregår langt fra gårdsbrukene og over store områder. Etableringen av nasjonalparken har i tillegg medført at ettersyn og sanking har blitt vanskeliggjort som følge av restriksjoner når det gjelder motorisert ferdsel. I følge NN5 og NN6 har tapsprosenten økt som følge av en økning i antall jerv i området. De forklarer de økte jerveforekomstene med at rein blir igjen på beite om vinteren og ved at ettersyn vanskelig gjøres av motorferdselloven og av verneforskrifter for nasjonalparken.

Vadsø beitelag

Dette beitelagsområdet strekker seg fra Kiby via inngangen til Skallelvskaret til vestsiden av Komagelva og inn til Grythaugen (kart i figur 20). Beitelaget inkluderer bygdene Skallelv, Krampenes, Ekkerøy, Golnes, Saltjern og Kiby. Til sammen er det ca. 800 vinterforede sauer som beiter her. Besetningene varierer i størrelse opp til omlag 200 dyr.

Målestokk: 178 880

Figur 20. Kart over Vadsø beitelag (Kilde: Nordatlas)

I tillegg til ett større bruk, der det også foregår melkeproduksjon, med en besetning på ca. 200 vinterforede sauer, er det to mindre besetninger tilbake i Skallelv. I Krampenes skal det tidligere ha vært flere besetninger på opp mot 50-60 sauer, mens det i dag bare er en besetning på ca. 100 tilbake. Når det gjelder Ekkerøy er det to mindre besetninger med sau tilbake (på til sammen 90-100 vinterforede dyr). I Golnes og Salttjern skal det være et par små besetninger med sau. I Kibby er det ikke lenger noe bufehold. Det skal variere en del i hvor stor utstrekning sauene beiter innover i landet. I perioder med mye jerv, beiter sauene for det meste i fjæra, i følge NN16 i Krampenes. Han opplyser at hans egne sauer i hovedsak beiter i området mellom Ekkerøy og Skallnes, men at dyrene kan gå mer enn 4 km inn i landet, på det meste inn til Fal-kor. Når det gjelder de mindre besetningene på Ekkerøy brukes i hovedsak nærområdet som

beiteland, både på øya og innenfor riksveien på fastland. Den største besetningen i Skallelv beiter imidlertid relativt langt innover elvedalene og dessuten ut mot Komagvær.

Vestre Jakobselv beitelag

I dag er det tre bruk med sauebesetninger i det området som omfattes av Vestre Jakobselv beitelag. Beitelag ble etablert 1985 sammen med saueeierne i Klubbvik og omfattet arealer både i Vadsø og Nesseby kommuner. I 1995 ble besetningene i Vestre Jakobselv utskilt som eget beitelag. Til sammen er det for tiden ca. 650 vinterforede sauer i dette laget. Beiteområdet strekker seg fra vestsiden av Jakobselva mot Klubbvik i sør og til oversiden av Jakobselvmyran i nord (figur 21). Med andre ord foregår beiting for det meste rundt Solvarden, på begge sider av kommunegrensen. Et fåtall sau har tilholdt ved Gobeski. Det brukes et samlegjerde der, i tillegg til et ved Klubbvik. Beitelaget disponerer en gjeterbu et stykke opp langs Jakobselva. I følge NN41 i Vestre Jakobselv bruker han selv beiteområder på østsiden av dalen og opp mot Øvre Flintelva, dvs utenfor beitelagsområdet slik det framstår på kartet.

Figur 21. Kart over Jakobselv beitelag

3.4.3 Fôrproduksjon

Ettersom gårdsenhetene har vokst i størrelse, stiller det krav til mer intensiv fôrproduksjon og større arealer. Når husdyrholdet har økt i skala, fordrer det tilsvarende større areal med tanke på fôrproduksjon som gårdsdriften opprinnelig ikke var dimensjonert for. Fra slutten av 70-tallet har det foregått noe nydyrking i flere bygder. Likevel virker det mer vanlig å leie tilleggsjord eller overta forpaktninger fra de som trapper ned. I Indre Kiberg og Kramvik har det blitt dyrket en del arealer før siste århundreskifte. Saueeierne der har også forpaktning eller eier dyrket jord i andre områder av kommunen, som f.eks. i Smelror innenfor Vardø.

I Komagvær er det i dag bare én gård som er i drift. Det var tidligere melkeproduksjon der, mens det i dag bare holdes sau. NN11 forteller at han høster en del fôr fra nydyrking rett opp i dalen, men mest dyrka mark befinner seg ned mot elva i selve Komagvær (ca. 150 dekar) og inn mot Flogmyra (ca. 100 dekar). Persfjord beitelag eier en beitepusser som blant annet er

tenkt brukt gammel slåttemark. For NN11 sin del dreier det seg for det meste om privateide arealer i Komagdalen, samt i retning Kramvik.

Jordbruket i Skallelv preges av at det gjennom de siste årene har blitt utviklet et større bruk på nordsiden av bygda. Gårdbrukerne NN12 og NN13 ser på seg selv som ledd i en lang rekke generasjoner med jordbrukere i område, og har de siste årene etablert seg med moderne driftsbygning der det er plass til 34 melkekyr og 200 vinterføra sauer. De har kjøpt melkekvoter i takt med at de øvrige brukene i bygda ble lagt ned, og melkeknoten er i dag på 185 000 liter. Gården har også noen hester som blant annet brukes til sprangridning, i tillegg til turridding i fjellet. Vinterføret blir høstet på jorder i Skallelv, Bakmyra, Myra og Sanda, samt på privateid jord i Kiby. Paret opplyser at de har behov for mer dyrket mark, men at dette er et utfordrende tema. Folk som besitter jord som ikke lenger er tilknyttet aktive bruk vil nødig selge. Problemet er delvis løst ved at de på et tidspunkt kjøpte jord som var forpaktet av forrige gårdseier og jord som hadde vært forpaktet i tilknytning til nedlagte bruk i Skallelv.

På Ekkerøy er det to personer som har biinntekt av sauehold. Den ene eieren, NN19, sier at saueholdet ikke representerer noen egentlig inntektskilde. I første rekke driver han med sau for å holde jorda i hevd, samt å opprettholde dyrkings- og beitelandskapet og selve tradisjonen med buskap. I hovedsak befinner de dyrkede arealene seg i retning Golnes. Det meste er familiens eiendom. NN19 forteller at det er mye privateid innmark i bygdene rundt Ekkerøy.

I tillegg til gården i Skallelv er det en melkeprodusent i Kariel, NN40. Gården er opprinnelig et bureisningsbruk fra 1918 og skal ha blitt drevet som et kombinasjonsbruk fram til NN40 overtok flere tiår etter andre verdenskrig. Det er investert i en ny driftsbygning med plass til ca. 50 melkekyr. Til sammen har gården 5-600 mål dyrket mark, inkludert «småapper».

NN41 har delvis med utgangspunkt i en besetning med sau han overtok fra et nedlagt bruk etablert et nytt gårdsbruk i Vestre Jakobselv. Her har han dyrket opp en del jord i tillegg til 200-400 dekar som leies jord. NN41 opplyser at han har festet 400 dekar udyrka mark som skal pløyes opp. I den nybygde (2006) driftsbygningen er det også stall med plass til 6 hester. Gården har investert i ridebane og planen er å etablere en virksomhet under *Inn-på-tunet*-ordningen. Driftsbygningen er dimensjonert for 460 dyr, og vil med full besetning være det største sauefjøsset i Finnmark. Foreløpig er det ca. 300 vinterforede sau i fjøsset. Nyetableringen skal ha møtt en god del motstand fra lokalbefolkningen og reindriften, blant annet som følge av nydyrking og av at han ville ta i bruk beiteområder øst for Jakobselva, mens det ellers har vært og er vanlig å bruke område rundt Solvarden vest for elva. NN41 oppgir at han derimot fikk mye støtte fra fylkesmannen og kommunen. Han har også søkt om og fått tildelt midler til å sette opp et sperregjerde øst for Solvarden for å hindre sauen å komme inn i boligområdene i bygda.

I Paddeby er det i tillegg til en sauebesetning som er del av Vestre Jakobselv beitelag en besetning med kjøttfe. Det er satt opp ny driftsbygning med plass til 100 storfe. Fôrproduksjon foregår på 300 dekar privateid dyrket mark i Paddeby. Beitingen foregår på innmark. Ca. 100 dekar er inngjerdet til formålet i Paddeby. I tillegg benyttes det eid, leid og forpaktet jord som befinner seg ulike steder mellom Vestre Jakobselv og Krampen. Utmarksbeite benyttes ikke.

3.4.4 Annen landbruksrelatert virksomhet

Hesteholdet har økt betydelig de siste årene. I følge jordbrukssjef N i Vadsø kommune har det i løpet av få år økt fra et par-tre dyr til anslagsvis 80 hester. Hestene brukes til tur- og sprangridning. I noen tilfeller brukes de også i forbindelse med turismevirksomhet (se også kapittel 6). Med utgangspunkt i gård rett ovenfor Vadsø by der det tidligere ble drevet melkeproduksjon har NN25 i et par tiår satset på turismevirksomhet. Han har etablert et leiområde i Frøkendalen inne i nasjonalparken og bruker hest til å frakte utstyr til leiren.

3.5 Brensel, vedhogst

Torvtaking er ikke lenger aktuelt noen steder i utredningsfeltet. Mange kjenner fortsatt til torvtaking fra egen erfaring eller gjennom fortellinger, og vet hvor torvtakingen fant sted. Likevel er dette sett på som en forgangen tid. NN6 forteller at torvtaking ble sett på som uttrykk for fattigdom og at det knapt finnes bilder av det. Et forhold som flere har tatt opp er adgangen til å hente rekved i fjæra, noe det er lange tradisjoner for. Etter krigen ble det alt mer vanlig å bruke traktor når rekved skulle hentes. Motorferdselloven og vernebestemmelser i de områdene det er naturreservat i fjæra har satt hindre for dette. Flere har gitt uttrykk for at man på denne måten hindres i å fortsette noe som oppfattes som en hevdvunnen praksis.

Det fortsatt en god del vedhogst i utredningsområdet. Det siste er avgrenset til skogarealene vest i Vadsø kommune. I Vardø finnes det ikke skogressurser som gir grunnlag for vedhogst. I Vadsø er det beregnet at det er et areal på ca. 100 000 dekar som utgjøres av skog, mens det kun er ca. 1 400 dekar skog i Vardø kommune. Det produktive skogarealet i Vadsø er allikevel ikke mer enn ca. 500 daa (Finnmark Skogselskap 2010). Forvaltningen av skogen på FeFos grunn skjer i regi av FeFo.

Vedhogst har i lang tid vært regulert. De siste 100 år har vedressursen i hovedsak blitt forvaltet ved at Statskog viste ut vedteiger gratis. Mens staten var grunneier, var ved forbeholdt kommunens innbyggere. Dagens tildelingspraksis framgår av følgende styrevedtak i FeFo fra 2006 (hentet ned fra: <http://www.FeFo.no/no/Naturressurser/Sider/Retningslinjervedteig.aspx> juli 2012):

- Det utarbeides et standard søknadsskjema med nødvendig informasjon. Som hovedregel skal søknadsfristen for utvisning settes før utløpet 1. kvartal med svarfrist 15. juni. Ingen utvisning etter 1. september. Det aksepteres kun en søknad pr. husstand.
 - Det innføres et gebyr pr utvisning for behandling av søknad og utvisning av ved på kr. 280,- (i 2012. Prisen kpi reguleres årlig) teig og kr 280,- også for 3 årlig teig. Gebyret blir belastet selv om teigen ikke benyttes.
 -
 - Søknader som fremmes etter utløpet av fristen, 10 des. behandles fortløpende og belastes med et tilleggsgebyr på kr 280,-
 - Det kan tildeles vedteiger til annet enn husbehov, på samme villkår, dersom skogressursen tillater det.
 - Gebyr for vedutvisning indeksreguleres hvert 3. år.
- Adgang for andre:**
- Det kan med hjemmel i Finnmarksloven § 25 2. ledd tildeles vedteiger til andre enn kommunens innbyggere, på samme villkår, dersom skogressursen tillater det.
- Lovbegrensninger og rammevilkår:**
- Vernskogvedtaket fra skogmyndighetene skal ligge til grunn for utvisningen.
 - Friluft- og kulturverdier skal vektlegges.
 - Transport av ved med motorkjøretøy utenfor veg, skal foregå på snødekt mark, før 5. mai(uten dispensasjon fra motorferdselloven) På barmark må det søkes dispensasjon fra motorferdselloven.
- Aktuelle tiltak ved behov for regulering:**
- Nærhet til ressursen gir forrang.
 - Ved knapphet, kan mengden pr. utvisning reduseres helt ned til 1,6 kubikkmeter fast virke.
 - Dersom vedressursen ikke strekker til, kan loddtrekning bli aktuelt i tillegg.
 - Industriproduksjon skal vike for husbehov ved ressursknapphet og kan gjøres etter andre avtalte regler.
 - Administrasjonen har fullmakt til å gjøre skjønnsmessige reguleringer utover dette

Ved er tenkt til husbehov, og vi ser at lokale innbyggere og nærhet til ressursen gis fortrinn, og det åpnes for tildeling til utenbygds om skogressursen tillater det. FeFo tildeler vedteiger for enten ett eller tre år. Spørreundersøkelsen indikerer at nesten fire av ti innbyggere i hugger ved (tabell 2, vedlegg 1). I praksis vil tilnærmelesvis samtlige av disse være bosatt i Vadsø kommune. I prinsippet kan folk bosatt utenfor denne kommunen også bli tildelt vedteiger. Av de som har blitt tildelt vedteiger i Vadsø kommune i dag har fire personer adresse utenfor kommunen, hhv i Oslo, Rolvsøy, Tromsø og Vardø. En oppstilling fra FeFo indikerer at det til sammen dreier seg om ca. 130 personer som for tiden har tildelt vedteig i Vadsø kommune. De fleste vedteigene i kommunen ligger befinner seg i et område som strekker seg fra grensen mot Nesseby til Vadsø. Jakobselvdalen er et viktig skogområde. Nesten alle tildelinger er for tiden på tre år. Fra og med 2011 oppgis det for alle om utvisningen gjelder bolig eller hytte. I 2011 var ca. en firedel av søknadene til hytte, mens omlag halvparten av søknadene i 2012 gjaldt ved til egen hytte beliggende i kommunen. Generelt gis det uttrykk for at selv om skogressursene i Vadsø er begrenset, så er det skog nok til alle som søker om vedteig og det rapporteres om få konflikter rundt vedhogst (NN30, FeFo, pers medd). Ingen av dem vi har intervjuet har gitt uttrykk for at det er problemer rundt det som har med vedhogst å gjøre. Det er imidlertid registrert visse reaksjoner på at FeFo innførte behandlingsgebyr for utvisning i Nesseby (Eythórsson m.fl. 2011), og det er mulig at slike reaksjoner også har forekommet i Vadsø.

3.6 Motsetningsforhold og utfordringer

3.6.1 Landbruket og reindrifta

Det eksisterer interessemotsetninger mellom landbruket og reindrifta. I første rekke ser det ut til at dette har opphav i rein som beiter på innmark og på arealer om brukes til vårbeiter for sau. Dette er den mest vanlige formen for konflikt mellom landbruk og reindrift ikke bare i Finnmark, men i alle områder med reindrift i Norge, og har resultert i både praktiske tiltak såvel som i en rekke rettslige prosesser. I Skallelv kulminerte dette, slik mange ser det, ved at en rein ble skutt på et jorde der for noen år tilbake. I etterkant av rettsaken som fulgte skal det ha blitt oppnådd enighet mellom partene slik at det kunne søkes om tilskudd til reingjerder. Langt på vei ser det ut til at dette har løst problemet. I områdene vest for Vadsø er det ennå ikke satt opp gjerder alle steder. I Vestre Jakobselv skal f.eks. et nydyrkingsområde for ikke lang tid tilbake ha blitt påført skader som følge av at rein kom inn på jordene.

NN40, som driver med melkeproduksjon i nabobygda Kariel, sier han er mer betenkt over mekanisering av og store investeringer i primærnæringene. Når kostnadene blir store, medfører det at konflikter lettere tilspisser seg, mener han, både reineiere i mellom og mellom reineiere og andre. NN40 gir samtidig uttrykk for at han i dag er lite plaget med rein som kommer ned til bygda. Flere andre som er intervjuet hevder på sin side at antall rein som trekker ned i bygdene har økt de siste årene. Det er imidlertid vanskelig å få klarhet i hvor stort problemet rent faktisk er.

Det blir vist til at ikke bare nydyrkingsarealer, men også hagene rundt bolighusene blir ødelagt. Det siste har blitt spesielt framhevet av informantene i Kiberg som et stort problem, men er også nevnt av informanter i f.eks. Kiby. Uansett kan det se ut som mange har den oppfatning at det er for mye rein på beite, også om vinteren, og at dette skaper uvilje ovenfor reindrifta. Spesielt om våren skal det dreie seg om relativt store flokker med reinokser, hevdes det. Flere antyder at reineierne etter deres oppfatning i for liten grad bryr seg om dette. Andre legger vekt på at den moderne reindriftsformen medfører at det er mindre kontinuerlig ettersyn med reinen, noe som medfører at den blir mindre tam og dermed heller ikke så lett kontrollere som tidligere. NN26, som er pensjonert reinpolitibetjent bosatt i Nesseby kommune, mener imidlertid at problemene folk skisserer er overdrevet.

NN14 og NN15 i Skallelv vektlegger at det har vært få åpne konflikter mellom reieierne og andre. De beskriver at forholdet mellom bygdefolk i Skallelv og reindriften har vært preget av et «gi - og – ta – forhold» der ting har «gått seg til» under veis. Samtidig stiller de seg i likhet med flere kritisk til at reintallet etter deres oppfatning er for stort og at det skal være mye rein på halvøya også vinterstid. I den forbindelse mener de å se en årsak til at jervestammen vokser, noe som resulterer i større tap av sau på beite.

Selv om mange har kritiske bemerkninger til måten tamreindriften utøves på i dag, er det som allerede nevnt de som vektlegger at forholdet til reindriften for tiden er preget av samarbeid. NN12 og NN13 i Skallelv framholder at de utveksler informasjon om hverandres flokker i forbindelse med ettersyn og at de har jevnlig samtaler. I Komagvær sier NN11 at han har et greit forhold til reindriften, selv om han understreker at det eksisterer en interessemotsetning. Han sier han i utgangspunktet savner et godt samarbeid, men at det meste likevel løser seg ad hoc. Reingjerder skal i følge NN11 ha kommet der først når fylkesmannen presset på, og han gir i likhet med andre saueiere uttrykk for at han oppfatter reindriften som generelt uvillig med tanke på samarbeide om slike løsninger. Samtidig ser han det hele som et resultat av at reindriftnæringa i likhet med andre næringer forsøker å forvalte egne interesser så strategisk som mulig. En slik forståelse synes å være delt av de fleste involverte i landbruket. Selv om motsetningen kan være tydelig, og det ved flere anledninger har oppstått konkrete konflikter, søker man å løse problemer gjennom å etablere dialog og gjensidig respekt og derigjennom en oppnå et balansert forhold mellom to særinteresser.

3.6.2 Landbruket og fastboende og hyttefolk

Et gjennomgående tema i intervjuene vi har hatt med folk i de to kommunene er at forholdet mellom saueierne på den ene siden og fastboende og hyttefolk på den andre siden til tider er anstrengt. Sauen beiter ofte rundt hytter og bolighus, og i områder som brukes til friluftsliv. Som en følge av dette uttrykkes det misnøye med at sauene holder folk våkne om natta og griser til områdene inntil husveggene. Til dels er dette problemet løst ved at et sperregjerde er satt opp på østsiden av Vadsø for å hindre at sauene komme inn i byen. I Skallelv er også bygda inngjerdet slik at sauene holdes ute fra bebyggelsen. Et tilsvarende prosjekt er planlagt i Vestre Jakobselv og blir også drøftet som en mulig løsning på Ekkerøy.

Med tanke på hytteområdene kan problemet ikke løses på tilsvarende måte. De fleste hyttene står ikke på privat grunn, men er bygd på punktfeste på FeFo-eiendom. Under henvisning til at det dreier seg om utmarksområder der allemannsretten gjelder, samt til den frie beiteretten som gjelder i fylket, motsetter FeFo og kommunene seg at hytter og hyttefelt inngjerdnes (en praksis som for øvrig er vanlig i de fleste fjellområder i Norge der det er sambruk mellom beitebruk og hyttebruk). Enkelte hytter i f.eks. Vestre Jakobselvområdet skal likevel ha blitt inngjerdet gjennom mer provisoriske anordninger. NN43 forteller at man i denne bygda forsøker man å minske problemet ved at det legges ut saltsteiner for å få sau til å holde seg i visse områder, vekk fra hyttefeltene. Saueierne ser dette også i egen interesse ettersom det forekommer at sau blir sittende fast under hyttene.

I Persfjord har det vært en relativt langvarig konflikt av en mer spesiell karakter. I følge flere representanten NN47 for Persfjord grunneier- og hytteforening, medfører beiting i strandsona at botaniske verdier går tapt, som følge av erosjon (se også kapittel 6 der bruken av hytter og fritidsboliger omtales mer utførlig). I følge NN33 ved landbruksavdelingen hos Fylkesmannen ble beitelaget i 2003, under en befaring med Fylkeslandbruksstyret, opplyst om muligheten for å søke midler til å sette opp sperregjerde med porter. Et slikt gjerde kunne regulere saubeite på nordsiden av veien mellom Austerelva og Vesterelva. Beitelaget var i følge NN33 skeptiske til tiltaket, og søknad ble følgelig ikke utarbeidet. NN5 og NN6 i Kramvik, som utgjør to av de tre saueierne som bruker beiteområdene i Persfjorden, viser til at gjerdning erfaringsmessig øker konfliktnivået, all den tid hytteiere og andre mener gjerdene blir til hinder for allmenn ferdsel. De peker også på at gjerdene ville være driftsmessig uhensiktsmessig, fordi sauene uansett vil ta seg ned til fjæra når vannstanden i elvene er så lav at dyrene kan krysse over. I

Paddeby forteller NN39 at sønnen som driver med kjøttfe velger å ikke bruke utmarksbeite, ettersom det lett vil komme i konflikt med lokalbefolkningen og hytteiere.

3.6.3 Motorferdsel og beitebruk

I den utstrekning det er mulig i henhold til gjeldende lovgivning og regelverk, bruker sauenæringa snøskuter, firehjuling og motorsykler/mopeder i forbindelse med ettersyn og sanking. Det eksisterer en god del begrensninger, ikke minst i de tilfellene beiteområdene befinner seg innenfor nasjonalparken. Det siste berører i særlig grad Persfjord og Vadsø beitelag, ettersom en god del av beiteområdet ligger innenfor vernegrensene.

Flere av dem vi har snakket med har vært opptatt av at reindriften etter deres oppfatning har særfordeler når det gjelder motorisert ferdsel og at dette representerer en urettferdighet. Saue næringas adgang til motorferdsel - slik det framkommer i Fylkesmannen i Finnmark sitt *presedensarkiv* når det gjelder regelverket for motorferdsel⁵ - kan litt forenklet oppsummeres som en mellomting mellom reindriftenes rettigheter og allmennhetens adgang til motorferdsel: Det er ikke adgang til å gjete eller sanke sau fra motorkjøretøy på barmark fritt, slik reindriften gis mulighet til. Jordbrukerne er henvist til å bruke eksisterende barmarksløyper og fortsette til fots fra der løypene ender. Ved meldinger om skadde dyr kan det med hjemmel i nødretten gis utvidet adgang til motorferdsel. Slik situasjonen fungerer i dag, oppleves prosedyrene rundt dispensasjonsordningen som tungvinte og stivbeinte, i tillegg til at flere mener de erfarer liten konsistens i saksbehandlingen over år. Det blir vist til at man i noen tilfeller må bære syke dyr på nakken over lange avstander ettersom en dispensasjonssøknad i slike tilfeller vil ta for lang tid. NN12 og NN13 mener at man opprinnelig ble lovet å bruke traseer som tidligere hadde blitt opparbeidet ved bruk av moped/motorsykkel i forbindelse med ettersyn. Til tross for dette har mulighetene blitt avgrenset til dagens godkjente barmarksløyper. I Kramvik har NN5 og NN6, i tillegg til NN16 i Krampenes, gitt uttrykk for tilsvarende oppfatninger.

Saueierne legger vekt på at de nå i større grad enn tidligere har blitt avhengig av motorisert ferdsel for å kunne håndtere sauebesetninger av den størrelsen det er snakk om nå. Arealene som brukes til sauebeite er store. Det kan dreie seg om avstander på mer enn 60 kilometer, hevdes det. En konsekvens av restriksjoner på bruk av motorkjøretøy er at mulighetene for ettersyn av buskapen forringes. Denne situasjonen resulterer i større rovdyr tap, mener de. Før nasjonalparken ble etablert skal det ha vært relativt lett å få dispensasjon i forbindelse med ettersyn og sanking, hevder flere av dem vi har snakket med. F.eks. mener NN12 og NN13 at det den gang også ble sett igjennom fingrene med kjøring uten dispensasjon. Disse synspunktene ser ut til å være mer eller mindre delt av flere andre landsbruksaktører vi har snakket med.

Enkelte gårdbrukere ser etter alternative inntektskilder, som f.eks. turisme. I Komagvær har NN11 en gjeterhytte (næringshytte) på 30 kvm som befinner seg på privat eiendom innenfor Nasjonalparkgrensen. Han har relativt konkrete planer om å benytte denne hytta i turismesammenheng, men restriksjonene på motorisert ferdsel oppleves som en hemsko. I henhold til dispensasjonsavtalen må han melde fra til SNO hver gang han kjører til gjeterhytta, selv om dette kan skje flere ganger i løpet av en dag. NN25 som har lagt om gårdsbruket til satsing på opplevelser og turisme, uttrykker på sin side tilfredshet med dispensasjonsordninger når det gjelder frakt fram til nasjonalparkgrensa.

Mens gårdbrukerne hevder at restriksjonene på motorisert ferdsel i utmarka skaper problemer for dem, er det samtidig slik at andre gruppers ulovlige bruk av snøskuter kan skape problemer for landbruket. Blant annet i Vestre Jakobselv opplever man at jorder blir tatt i bruk til crossbaner om vinteren. I en del tilfeller har det medført ising og isbrann på jordene.

⁵ <http://www.fylkesmannen.no/fagom.aspx?m=1983&amid=1011414>

3.7 Rettsoppfatninger

3.7.1 Bygdebruksmodellen

Generelt kan man si at rettsoppfatningene når det gjelder landbruksaktivitet bygger på en forståelse av dagens moderne landbruk som en omformet videreføring av tradisjonell bruk. Slik eksisterer det en nokså generell oppfatning om at det moderne landbruket gjør nytte av de samme utmarksarealene som deres forgjengere i bygdene har gjort nytte av i mer enn 150 år.

Her vises det også til en uttalt oppfatning om at utmarka ble tatt i bruk av bygdas innbyggere i fellesskap. Med dette siktes det i første rekke til at man som bosatt i bygda hadde en rett til å høste i utmarka og at familier delte områder seg i mellom gjennom minnelige ordninger. Slik argumenterer flere informanter for en bygdebasert rett til beiteområdene. Her er det viktig å understreke at når det vises til tidligere tiders praksiser, blir det fortidige uvilkårlig forstått i lys av dagens kontekst, med de interessekonflikter og ideologiske føringer som gjelder der. Med andre ord representerer henvisningen til fortiden og oppfatninger om kontinuiteter en nåtidig *fortolkning* av historie og tradisjoner. Derfor er det også ulike meninger rundt egenskapene ved bygdefellesskap. F.eks. har det av enkelte informanter blitt gitt uttrykk henvisninger til bygdebruksmodellens i for stor grad framstiller tidligere tiders bygdesamfunn som utelukkende harmoniske fellesskap.

Flere av de intervjuede ga på ulike måter til kjenne ambivalens ovenfor den rettighetstenkning som de oppfatter at finnmarksloven inviterer til. Som en informant uttrykte det: - *Vi er ikke vant med å ha rettigheter, vi har bare brukt områdene!* Dette er selvfølgelig et retorisk utsagn som står i motsetning til den langvarige praksisen med formelle avtaler om forpaktning av utmarks-slåtter, som klart ga enkeltbruk eksklusive retter til gitte arealer. På denne måten later det til at utsagnet viser til forestillinger om en kollektivt orientert og sedvanebaserte bruk av utmarka som har tatt utgangspunkt i bygdefellesskapene, og som mange oppfatter en sterk kontinuitet til når de bruker utmarka på andre måter i dag. Til slutt i dette kapitlet drøfter vi derfor mer overliggende perspektiver som kommer fram når det gjelder landbruksaktørenes forståelse av og tenkning omkring rettighetsspørsmål. Samtidig vil det som har med rettsoppfatninger knyttet til landbruksvirksomhet bli belyst gjennom resultater fra spørreundersøkelsen.

3.7.2 Bruksrett og eiendom

Når landbruksaktørene i løpet av intervjuene har kommet inn på det som har med rettsoppfatninger å gjøre, har eiendomsbegrepet i liten grad blitt gjort relevant. Det kan tenkes at dette delvis kan tilskrives at det ofte har vært snakk om arealer som ikke har annen næringsverdi enn til beiting.

I spørreundersøkelsen var mer enn halvparten *enig* eller *helt enig* i utsagnet om at «... FeFo så langt som mulig bør være eier av arealene i Finnmark fylke», mens om lag 20 % var *uenig* eller *helt uenig* i dette. Slik ser det ut til at relativt få er direkte misfornøyde med omfanget av det grunneierskapet FeFo forvalter i dag. Dette inntrykket bekreftes av at ca. halvparten av de spurte sa de var *uenige* eller *helt uenige* i et utsagn om at «... folk må tilkjennes privat eiendomsrett over areal i større grad enn hva som er tilfellet i dag». Omtrent 20 % var enige eller helt enige (tabell 24, vedlegg 1). Her kan det tenkes at spørsmålene om bruksrett og eiendomsrett for mange del gjøres relevant i forhold til mer bestemte saksfelt. Med andre ord er det ikke sikkert at alle forholder seg til begrepene på et rent prinsipielt eller generelt grunnlag. Respondentene ble også bedt om å svare på spørsmålet om det finnes områder eller bestemte steder på FeFo-grunn hvor de mener deres rettigheter til bruk er tilstrekkelig sikret slik situasjonen er i dag. Det var 629 som svarte på spørsmålet og av disse svarte 41 % *ja*, 22 % *nei* og 37 % *vet ikke* (figur 4, vedlegg 1). Med andre ord er det neste dobbelt så mange av de som tok stilling til spørsmålet som mener at rettigheten er tilstrekkelig sikret, som motsatt.

Blant de 137 respondentene som svarte at de mente deres rettigheter *ikke* er tilstrekkelig sikret var det 18 % (25 personer) som oppga at dette dreide seg om primærnæring (f.eks. dyrket mark, beiteområder) (tabell 24, vedlegg 1). Det var imidlertid betydelig større andeler som krysset av for andre oppgitte alternativer: 35 % pekte på sjølaksefiske, 54 % på høsting fra utmarka (som for eksempel bærplukking, jakt og fiske) og 61,3 % på grunn knyttet til hus, hytter eller andre bygninger.

Ovenfor er det referert til at intervjuer og samtaler har gitt inntrykk av at vedhogst oppleves som et forholdsvis problemfritt område. Resultatene fra spørreundersøkelsen gir imidlertid ett noe annet bilde ettersom det er 47 av 137 (34,3 %) som mener at de *ikke* har tilstrekkelige bruksrettigheter sier at dette gjelder vedhogst (tabell 21, vedlegg 1). Hva dette rent konkret viser til gir spørreundersøkelsen ikke noe svar på. Kan hende dreier det seg om misnøye med gebyrsatser, at man ikke får de teigene man selv ønsker eller at det oppleves at restriksjoner på motorferdsel legger hindringer i veien for utnyttelse av vedressursen.

Respondentene svarte også på spørsmål om det er ett eller flere steder / områder som de mener de bør ha eiendomsrett til? Noe over 20 % svarte *ja* på dette spørsmålet, nærmere 58 % *nei* og 21,5 % krysset av for *vet ikke* (figur 5, vedlegg 1). Av de som tok stilling til utsagnet om eiendomsrett er det nærmere 3 ganger så mange som *ikke* mener de har behov for eiendomsrett til et sted eller område. Når det gjelder de 131 respondentene som svarte at de har behov for eiendomsrett, ble disse stil spørsmål om hva eiendomsrett ville være *relevant i forhold til*. 16 personer (12,2 %) at de hadde primærnæring (f.eks. dyrket mark, beiteområder) i tankene (tabell 22, vedlegg 1). Også her var det langt større andeler som pekte på andre forhold. Mer enn 80 % som svarte at behovet for eiendomsrett var relatert til grunn knyttet til hus, hytter eller andre bygninger. 58 % pekte på forhold som har med høsting i utmarka (f.eks. bærplukking, jakt og fiske) å gjøre, mens 32,2 % krysset av for vedhogst (se også kapittel 7 om dette).

At det i denne sammenhengen er få som gjør primærnæringen relevant, må sees i lys av at det er få personer i de to kommunene som er sysselsatt i landbruket. Tatt i betraktning at det bare 29 registrerte gårdsbruk i utredningsfeltet (se tabell 3), må det tillegges vekt at 25 personer svarte at deres bruksrettigheter i forbindelse med primærnæring *ikke* er tilstrekkelig sikret. Det samme gjelder for de 16 personene som pekte på primærnæring når det gjaldt behov for eiendomsrett.

I hvilken grad disse respondentene rent faktisk er gårdbrukere sier ikke resultatene av undersøkelsen noe sikkert om. Men dersom vi forutsatte det, ville de 25 og 16 respondenter utgjøre hhv. 88 % og 55 % av samtlige gårdsbruk i de to kommunene til sammen. Slik sett kan disse resultatene fra spørreundersøkelsen tyde på at aktørene landbruket er tilbøyelige til å mene at bruksrettighetene ikke er tilstrekkelig sikret, samt at de har et ønske om i større grad å eie jordbruksarealene de bruker. Som det vil bli drøftet i konklusjonen i dette kapitlet, taler dette i noen grad i mot inntrykket vi sitter igjen med etter intervjuer med landsbruksaktører i utredningsfeltet. Her ble det også uttrykt en viss tilfredshet med å drive landbruk på forpaktet FeFo-eiendom.

3.7.2.1 Gårdstilknytning

Antall gårdsbruk var inntil for få tiår tilbake betydelig større en det er i dag. Derfor kan det være grunn til å anta at mange av innbyggerne i de to kommunene har en eller annen grad av tilknytning til gårdsbruk som ikke lenger er i ordinær drift. Dette kan komme av at de selv tidligere har drevet bruket eller at nær familie har vært drivere. Av 625 respondenter svarte 98 (15,7 %) at de føler tilknytning til gårdsbruk som er nedlagt eller som ikke lenger er i ordinær/ full drift. 481 personer (77 %) svarte at de *ikke* har en slik tilknytning, mens 46 (7,4 %) svarte «vet ikke» på dette spørsmålet (tabell 20, vedlegg 1). Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at det her spiller lite rolle når det gjelder hvilken kommune respondentene er bosatt i. Det samme gjelder dersom vi sammenligner de som bor i by med de som er bosatt i en av bygdene.

Når vi sammenligner de respondentene som har oppgitt at de har tilknytning til tidligere gårdsbruk med de som ikke har det, er den første kategorien mest tilbøyelige til å svare *ja* på spørsmålet om eiendomsrett og *nei* på spørsmål om bruksrett er tilstrekkelig sikret (figur 12, vedlegg 1). Mer enn 30 % blant de som har tilknytning svarte *nei* på spørsmål om de mener bruksrettighetene er tilstrekkelig sikret, og omtrent tilsvarende stor andel *ja* på spørsmål om man mener det er områder/steder man bør ha eiendomsrett til. Tilsvarende prosentandeler for de som har oppgitt at de ikke har noen gårdstilknytning er i begge tilfeller 10 prosentpoeng lavere (20 %). Med andre ord ser det ut til gårdstilknytning gi en noe sterkere tilbøyelige til å mene at bruksrettighetene ikke er tilstrekkelig sikret og at de har behov for eiendomsrett. Kan hende har vi her å gjøre med bekymring over hva som i framtiden skal skje med gårdsbruk som ikke lenger er i ordinær drift. F.eks. kan det tenkes at forpaktninger av innmarksarealer blir overtatt av andre gårdsbruk som fortsatt har sau eller husdyr.

3.7.3 Beiting

3.7.3.1 Kontinuitet og diskontinuitet?

Mens deler av utmarka tidligere tjente som slåtteland, brukes den i dag hovedsakelig til beiting. Til tross for denne endringer legges det gjerne vekt på at de samme områdene i dag brukes med utgangspunkt i gårdsbruk som befinner seg i bygdene utmarksslåttene hørte til. På denne måten blir det understreket at det likevel foreligger kontinuitet i bruk. Med andre ord gir bygdebruksmodellen anledning til å vektlegge det kontinuerlige i bruk framfor det diskontinuerlige: De som er bosatt i bygda har rett til å benytte beiteområdene som folk i den samme bygda har benyttet til utmarksslått og annen høsting gjennom mer enn 150 år.

3.7.3.2 Beiteområder som naturlige forlengelser av bygdene?

Bygdebruksmodellen kan på en forholdsvis uproblematisk måte definere rett til beiting fordi beiteområdene kan oppfattes som en «naturlig» forlengelse av selve bygda. På den andre siden er beitearealene som en besetning bruker så omfattende at det også kan oppstå uenighet om hvilke områder som «naturlig» tilhører en bygd eller en gård.

I Komagvær opplever for eksempel NN11 at sau fra besetninger i Skallelv kommer inn på områder som han selv oppfatter å tilhøre hans egen bygd. Han mener beiterettigheter er et spørsmål om sedvane (dvs. handlemåter som er etablert over tid, uten skriftlige avtaler) og derfor noe som bør defineres ut fra både bygdas tidligere bruk og behov i dag. Når det gjelder de andre saueeierne i Persfjord beitelag, frakter disse besetningene i bil over Domen til Persfjorden, og dermed i beiteområder som ikke har noen geografisk eller historisk forbindelse til bygda. Hyttefolk i Persfjorden kan følgelig ut fra en bygdebruksmodell argumentere med at sauene *ikke* hører til på beite der. Saueeierne kan på sin side vise til den frie beiteretten i Finnmark. I den forstand kan den frie beiteretten også fungere som en potensiell trussel mot bygdebruksmodellen.

I media har det gjennom de siste årene vært framhevet hvordan denne retten i andre deler av Finnmark har medført konflikter i de tilfellene sauebesetninger fra indre strøk har blitt flyttet på beite på kysten. Selv om dette så langt ikke har blitt aktualisert i de områdene det er snakk om her, tar f.eks. NN12 og NN13 til orde for at Vadsø sauebeitelag bør ha en *eksklusiv rett* til sauebeite i det definerte området. Det er også verdt å merke seg at når de bruker uttrykket *eksklusiv bruksrett* gjelder dette innenfor en partikulær kontekst, i den forstand at det dreier seg om bygdas bruksrett til beite i forhold til andre bygders bruksrett. Med andre ord ekskluderer ikke begrepet annen bruk av utmarka eller reindriftas beiterettigheter. Dersom sauebeite i et område potensielt skulle komme i konflikt med reinbeiting, hyttebygging eller diverse høstings- og friluftslivsaktiviteter, mener man følgelig at beitingen gis prioritet. Det siste kommer blant annet klart til uttrykk i høringsuttalelser fra Vadsø beitelag og Skallelv bygdelag i arbeidet med ny arealplan i Vadsø kommune.

Selv om sauebeitene i dag strekker seg over større arealer enn hva som ble benyttet tidligere, ser det ut til å være en utbredt oppfatning blant saueeierne at beitingen må forstås som en del av bygdetradisjonen der *bygdas kollektive* bruk er det sentrale. De to andre saueeierne i Skall-elv, NN14 og NN15, har også denne oppfatningen. Imidlertid uttrykte de skepsis ovenfor utviklingen i retning av svært store sauebruk. Etter deres mening er ikke store besetninger uten videre forenlig med det kollektive ved tradisjonelle praksiser, slik det blant annet manifesterer seg i praksiser med felles sauesanking. I følge de to fungerer ikke dette godt lenger når forskjellene i sauebesetningenes størrelse blir så vidt store som de er i dag.

3.7.3.3 Spørreundersøkelsen om beiting og rettsoppfatninger

I spørreundersøkelsen som ble gjennomført var mer enn halvparten av de 632 respondentene *enig* eller *helt enig* i at dagens beitepraksis må sees som en videreføring av tidligere tiders bufehold. Om lag 16 % sa seg *uenig* eller *helt uenig* i dette (se tabell 24, vedlegg 1). Slik sett virker det som det blant folk flest er en viss aksept for den måten beiteområdene utnyttes på i dag.

Samtidig svarte rundt en tredjedel av respondentene at de var *enige* eller *helt enige* i følgende utsagn: «*Før beitet sauene i nærheten av bygdene. De som driver med sau i dag bør derfor ikke ha noen bestemte rettigheter til å bruke utmarksområder som ligger langt fra bygdene til beite*». Omtrent en fjerdedel sa seg *enige* eller *helt enige* i dette utsagnet. Likevel var mer enn en tredjedel *uenige* eller *helt uenige*. Det siste kan tolkes som at man mener beiteretten bør begrenses til områder som «naturlig» hører en bygd til. Slik er det mye som tyder på at i befolkningen råder ulike oppfatninger om dagens beitepraksis når den vurderes i et rettighetsperspektiv, men at dagens organisering av beitebruk likevel har en relativt stor oppslutning.

Mer enn en fjerdedel av de spurte mener at de som driver med sau *ikke* har noen bestemte rettigheter til å bruke utmarksområder som ligger langt fra bygdene til beite. Likevel var det mer enn en tredjedel (ca. 38 %) som ga uttrykk for at saueeierne bør ha en slik rettighet (se tabell 24, vedlegg 1). Dermed ser det ut til at befolkningen i de to kommunene er splittet i dette spørsmålet. Saueeierne kan her dessuten vise til den lovfestede frie beiteretten i Finnmark fylke. Samtidig påpeker de, slik blant andre NN5 og NN6 gjør, at bygdene opprinnelig var organisert gjennom et fleksibelt system der utmarksbruk strakk seg over store avstander og aldri har vært avgrenset til helt spesifikke områder. Dette gjelder ikke minst utmarksslåttene, som i mange tilfeller kunne ligge flere mil fra gårdene. Her står vi for øvrig overfor et eksempel på hvordan man ut fra nåtidige interesser kan vektlegge *ulike* aspekter ved måten områdene ble brukt på tidligere. Videre er det fristende å antyde at noen av dagens konflikter synes å bunne i praktiske ulemper for andre brukere som følger av dagens driftsformer, og at flere av disse slik sett ikke bunner i uenighet om rettigheter, men mer om mangel på hensiktsmessige løsninger.

Resultatene fra spørreundersøkelsen gjør det mulig å dele respondentene inn ut fra kriterier om de har tilknytning eller ikke til gårdsbruk som er nedlagt eller som ikke lenger er i ordinær/full drift. Det viser seg at segmentet som har tilknytning i statistisk signifikant grad ($p=0.001$) er *mer uenig* (gjennomsnittskår 2.4) enn segmentet uten tilknytning (gjennomsnittskår 3.0) når det gjelder utsagnet «*Før beitet sauene i nærheten av bygdene. De som driver med sau i dag bør derfor ikke ha noen bestemte rettigheter til å bruke utmarksområder som ligger langt fra bygdene til beite*» (tabell 26, vedlegg 1). Med andre ord kan dette tyde på at gårdstilknytning gjør en mer tilbøyelig til å anerkjenne utnyttelse av den frie beiteretten i Finnmark. Gjennomsnittskår for utsagnet «*Det sauebeite som foregår i dag må sees på som naturlig videreføring av det bufeholdet som fantes i bygdene tidligere*» viser imidlertid at differansen mellom de to segmentene ikke er signifikant ($p=0.58$).

3.7.3.4 Motorisert ferdsel i forbindelse med beiting

Landbruksaktørene synes å være omforente i et kritisk syn på restriksjonene som motorferdselloven og etablering av nasjonalparken setter på muligheten til å bruke motorkjøretøy i forbindelse med ettersyn og sanking av beitedyr. Dette blir ikke bare gjort relevant som et praktisk problem. Ettersom dagens landbruk stiller andre krav til bl.a. effektivitet, forstås motorisert

ferdsel som en betingelse for dagens videreføring av det tradisjonelle landbruket. Med vekt på kontinuitet forstås begrensninger på muligheter for å kjøre i næringssammenheng ikke bare som en generell hemsko. Det hevdes også at restriksjonene i praksis fungerer som et hinder med tanke på utnyttelse av de rettigheter man oppfatter å ha, spesielt når det gjelder nødvendig ettersyn med dyrene.

3.7.4 Forproduksjon og arealer

Som det går fram ovenfor er det gårdbrukere som forteller om utfordringer når det gjelder tilgang på dyrkbar eller dyrket jord. Blant annet viser NN40 i Kariel og NN39 i Paddeby til at det etter deres oppfatning byr på problemer å overta dyrkbar jord som befinner seg i eller i nærheten av bygda. NN12 og NN13 i Skallelv og NN16 i Krampenes viser derimot til at den kollektive utnyttelsesformen som de mener har preget bygdesamfunnene har gitt gir grunnlag for at dyrkbar jord på nedlagte bruk blir benyttet av de som driver aktivt i dag. De mener at dette er et allment akseptert prinsipp. Slik kommer det fram ganske forskjellige oppfatninger om hvordan folk stiller seg til å avhende forpaktninger eller selge til de som driver aktivt med bufehold i dag. I denne forbindelse kan det heller ikke ses bort fra at det forekommer tilfeller der det oppstår uklarhet og uenighet som følge av mangel på skriftlige avtaler når det gjelder leie og forpaktning av jord, slik man også kjenner det fra andre områder av landet. I tillegg bør det nevnes at enkelte innmarksarealer kan ha fått en annen utnyttelsesform i og med at hesteholdet har økt de senere årene.

Når besetningene på de få gjenværende brukene øker, oppstår gjerne problemer med at dyrkingsarealet er for lite. Både NN41 og NN40 har drevet nydyrking i hhv. Vestre Jakobselv og Kariel. Til tross for dette, oppgir spesielt sistnevnte at dyrkingsarealet han har til disposisjon fortsatt er for lite med tanke på den besetningen han er avhengig av for å opprettholde et levedyktig gårdsbruk basert på storfe og melkeproduksjon. Følgen er at han må «presse» den jorda han bruker ved å høste to ganger pr. år. NN40 forpakter en del jord og leier arealer fra nedlagte bruk. Situasjonen oppleves imidlertid som ustabil ettersom leiekontraktene ofte går fra år til år. Følgelig hadde han sett det som en fordel om det hadde dreid seg om leieavtaler i et tiårsperspektiv. Han kunne også tenke seg å kjøpe jord, men opplever at folk er lite villige til å selge. Blant annet kan dette ha sammenheng med at folk har et identitetsmessig forhold til jord som tilhører gårder som nå er nedlagte. Saker som dette kompliseres i enkelte tilfeller ved at det i folk ikke alltid er sikre på hvilken status dyrkede eller dyrkbare arealer har. Med andre ord er man usikre på festeavtalers varighet og gyldighet og om det foreligger et eiendomsforhold. I den forbindelse opplyser NN40 at han for tiden er i dialog om forpaktning av nedlagte bruk. Samtidig gir han uttrykk for at det har oppstått et større press på dyrkbare jordarealer i Vadsø de senere årene. Delvis kommer dette av en økning i hestehold, mener han.

Når det gjelder kjøttfeholdet i Paddeby virker det ikke som mangel på dyrkbar jord og innmarksbeite er hovedutfordringen, men heller at jorda er fordelt i mange enheter over store avstander. Dette medfører betydelig merarbeid og utgifter. NN39 viser til at det i områdene i og i nærheten av bygda er mye jord som ikke benyttes lenger, eller som brukes til forproduksjon av andre som ikke lenger har husdyr selv. Her gis det imidlertid uttrykk for at man ikke ønsker å ta opp saken, blant annet fordi man ikke ønsker å ødelegge naboforhold.

I Komagvær forteller NN11 at det finnes flere forpaktninger og eiendommer der forpakterne og hjemmelshaverne ikke lenger er bosatt i bygda. I en del tilfeller bruker han disse arealene uten videre formaliteter. Dette gjelder også oppover Komagdalen, der flere myrer har navn etter finske innvandrere som hentet høy der. I dag hersker det uklarhet blant folk, sier NN11, om hvilke av disse områdene som faktisk er privat eiendommer og hvilke som har vært forpaktninger. Han tenker seg at § 38 i jordskifteloven eventuelt kan gi ham som eneste jordbruker i bygda rett til å inkludere arealene han har brukt i egen gårdseiendom.

Her er det viktig å understreke at problemstillinger rundt overdragelse av eiendom hører inn under allerede etablerte rettsordninger. Når det gjelder forpaktninger heter det for øvrig i FeFos

retningslinjer at slik jord under forutsetning av tilråding på landbruksfaglig bakgrunn kan kjøpes dersom jorda har vært drevet sammenhengende de siste fem årene. I retningslinjene går det videre fram at dersom et areal ikke har vært jevnlig i drift de siste fem årene kan forpaktningen tildeles bønder som fortsatt er aktive og som trenger tilleggsjord⁶. FeFo understreker i denne sammenheng at det finnes god oversikt over arealinndelingene når det gjelder forpaktningssavtaler og eiendomsforhold.

3.7.5 Forholdet til reindrifta

“Reindrifta krever eksklusiv beiterett og fortrenger oss ned i fjæresteinene, da blir det konflikt. Vi har drevet jordbruk like lenge som tamreindrifta. Vi skal ikke jages herfra” (NN12, Skallelv).

Gjennom intervjuene vi har gjort har det etterlatt seg et inntrykk av at mange mener tamreindrift på Varangerhalvøya er av relativt ny dato, sammenlignet med bufehold. Dette inntrykket har i en viss grad blitt bekreftet av spørreundersøkelsen. Her ble respondentene bedt om å ta stilling til utsagnet «*Reindrifta er av nyere dato enn gårdsdrift og bufehold. Derfor må den tilpasse seg annen bruk av områdene*». Mer enn 45 % utsagnet medfører riktighet, mens om lag 20 % inn tok motsatt standpunkt (35 % hadde ingen klar oppfatning). Det er i denne sammenheng viktig å understreke at de fleste på tross av dette trolig anerkjenner reindrifas beiterett.

Selv om rein og sau i mange tilfeller går på samme områder viser studier at det i liten grad oppstår problemer med at de to dyreslagene beiter sammen (se Arntsen m.fl. 2009). Hovedutfordringen synes heller å knytte seg til at reindrifta etter manges syn har for store reinflokker og at det blir mange rein igjen om vinteren til tross for at Varangerhalvøya er definert som sommerbeite. Særlig blir det oppfattet som et problem at rein i perioder beiter på innmark i de områdene som ennå ikke har blitt gjerdet inn. Aktørene i landbruket gir uttrykk for en oppfatning av reindrifta som egenmektig, blant annet ved at man har vegret seg mot å inngå avtaler om reingjerder rundt dyrket mark. De fleste gårdbrukerne vi har snakket med framhever at reineierne etter deres syn er «særskilt flinke til å hevde sin rett», samtidig som de mener at saue næringen burde ha tilsvarende rettigheter, ikke minst når det gjelder motorferdsel. Som allerede nevnt, er det siste noe alle saueiere oppfatter som en urettferdig, fordi det etter deres syn er snakk om to primærnæringer som burde likestilles.

I flere tilfeller later det til at folk oppfatter at reindrifta har særrettigheter på et rent etnisk grunnlag. Med andre ord, kan det virke som ikke alle er kjent med at det er reindriftsloven som ligger til grunn eller at man av ulike årsaker ikke gjør denne loven relevant i sine betraktninger. Rettsoppfatninger som kommer til uttrykk når det er snakk om forholdet til reindrifta kan neppe sees uavhengig av kravene som reineiere allerede har framsatt i om eiendomsrett til Varangerhalvøya og øvrige arealer i Finnmark. Flere av saueierne vi har snakket med sier at dersom reineierne skulle tilkjennes eiendomsrett, frykter man at dagens rett til sauebeite vil bli svekket. Det hersker også en oppfatning blant landbruksaktører om at reindrifta i takt med nedbygging av landbruket har tatt i bruk det som inntil nylig var jordbruksarealer uten at dette har fått noen reell politisk eller juridisk avklaring.

3.7.6 Forholdet til hytteiere og fastboende

Saueierne er tilbøyelige til å mene at folks klage over beitende sau oppleves som en indikasjon på at primærnæringer marginaliseres og generelt nyter lite almen respekt. På Ekkerøy framholder NN20 at beiteretten ikke kan bestrides og at bygdelaget derfor jobber med å finne

⁶ FeFo retningslinjer landbrukssaker, fastsatt av styret i møte 3.-4. februar 2009.
<http://www.fefo.no/no/Eiendom/Sider/FeForetningslinjerlandbrukssaker.aspx>

fram til praktiske løsninger som i større grad holder sauene borte fra bebyggelsen og strendene. De håper å komme til enighet med Vadsø beitelag om å sette opp gjerder som vil lede sauene lenger nord for bebyggelsen enn hva som er tilfellet i dag. Selv om inngjerding ser ut til å løse en del problemer, kan det også skape nye utfordringer. I Skallelv viser NN14 og NN15 til at gamle ferdselsårer blir avstengt som følge av inngjerdingen og at dette strider i mot allmennheten adgang til utmarksarealer.

Tilsvarende problemstillinger rundt inngjerding og allmenn ferdsel har også blitt reist andre steder. Ytre Kiberg har en gårdbruker gjerdet inn et areal på nedsiden av riksvegen for å kunne holde sau på beite der. I følge NN7 i Kiberg, har lokalbefolkningen reagert negativt på dette. Man mener man at det hindrer allmennhetens ferdsel i forbindelse med bærplukking og annet, og at det ellers bryter med innarbeidede lokale praksiser når det gjelder bygdefolks høsting av utmarksressurser.

I andre sammenhenger kan saueiere oppfatte at hyttebygging er til ulempe for sauedrift. Et forhold er at sau fra tid til annen setter seg fast under hyttene. Noe annet er at hyttefelt etter landbruksaktørers oppfatning kan legge beslag på beite- og dyrkingsarealer. Både Vadsø beitelag og Skallelv bygdelag ga i høringsuttalelser i forbindelse med ny kommuneplan i Vadsø klart uttrykk for at etablering av nye hyttefelt eller utvidelse av eksisterende hyttefelt kan gå på bekostning av både beiteområder og av dyrket mark. I dette tilfellet ble det reist særskilte innvendinger mot et foreslått hyttefelt ved Skallnes - Nyhavn⁷ med henvisninger til at det ville beslaglegge både innmark og beiteområder.

3.8 Konklusjon

Landbruket fikk et oppsving i utredningsområdet rundt midten av 1800-tallet, delvis som resultat av den sterke befolkningsøkning på denne tiden. Ikke minst økte bufeholdet, og det ble etablert mange nye utmarksslåtter over store områder av Varangerhalvøya. Med den finske innvandringen ble også jorddyrking mer vanlig. Enkelte av bygdene oppnådde i løpet av første del av 1900-tallet overskuddsproduksjon både av vinterfôr og melk. Etter andre verdenskrig fant det sted en forholdvis rask utvikling som førte til at de siste utmarksslåttene ble avviklet på begynnelsen av 60-tallet. Bygdene ble fortsatt preget av bosetning basert på landbruksvirksomhet, men spesielt fra slutten av 1970-tallet har antall gårdsbruk blitt betydelig redusert. Riktignok er en mye jord fortsatt brukt til landbruksformål, men sammenlignet med tidligere er det i dag lang færre gårdsbruk og dermed en mindre andel av innbyggerne som er involvert i landbruket.

Når det gjelder bruk av grunn og naturressurser i dag, har situasjonen endret seg ved at utmarksområder ikke lenger brukes til høsting av vinterfôr, men til sauebeiter. Med tanke på rettsoppfatninger viser bøndene gjerne til at områdene det er snakk om også tidligere ble brukt til landbruksformål (utmarksslåtter), og av folk i de samme bygdene de enkelte gårdsbrukene i dag ligger. Det virker som det generelt er en relativt bred støtte for en slik kontinuitetstenkning blant den øvrige befolkningen i de to kommunene.

I forbindelse med sauebeiting eksisterer det en viss motsetning i forhold til hyttefolk og bosatte i bygdene som kan oppleve sau som en plage når de kommer inn til husveggene. Konfliktnivået rundt dette virker imidlertid ikke å være stort. Til tross for at fri beiterett for bufe er lovfestet for Finnmarks innbyggere, er det likevel i noen tilfeller stilt spørsmål ved om saueiere bør ha rett til å frakte sau på beite til områder som ikke «naturlig» hører bygda til.

⁷ Høringsuttalelse fra Skallelv bygdelag (28.03.11) og fra Vadsø beitelag (10.04.2011) i forbindelse med utkast til kommuneplan 2011 – 2023, arealdelens punkt 5.2.6. om hyttefelt ved Skallnes - Nyhavn.

Med tanke på innmarksområder kan det forekomme uavklarte forhold som følge av at gårdbrukere med husdyr har større besetninger enn det brukene opprinnelig var dimensjonert for. Følgelig opplever noen av dagens gjenværende gårdbrukere problemer med å skaffe nok tilleggsjord, både med tanke på beite (storfe) og fôrproduksjon. I enkelte tilfeller fører det til at jordsykket fordelt over relativt store områder leies/forpaktes. Dette resulterer i mye arbeid og utgifter i forbindelse med transport av dyr og innhøstet fôr. En generell problemstilling som dukker opp i den forbindelse er at gårdsbruk som i dag ikke har bufehold beholder forpaktet jord knyttet til bruket, i noen tilfeller for å drive forproduksjon for salg eller for utleie, også til utenbygds. Ingen av gårdbrukerne vi har snakket med har imidlertid gitt til kjenne entydige rettighetsoppfatninger her.

Forholdet til reindrifta har lenge blitt oppfattet som problematisk. Delvis har denne situasjonen endret seg de senere årene ved at det er satt opp gjerder som hindrer reinen å komme inn på innmarksområdene. Imidlertid er dette bare gjennomført for deler av utredningsområdet, og i visse områder skal det fortsatt forekomme at rein beiter på oppdyrket mark og vårbeiter for sau. Gårdbrukerne vi har snakket med er tydelige på at de anerkjenner reineiernes beiterett slik den er fastsatt i lovgivningen. Samtidig tar de til orde for at beiterett for sau bør være underlagt de samme betingelsene som reindriftas, under henvisning til en oppfatning om at bufehold og beiting har forekommet kontinuerlig like lenge eller lenger enn reindrift. Samtidig oppleves det som en utfordring at arealer som tidligere skal ha blitt benyttet til jordbruksformål, i dag er åpent for reinbeite. Det siste medfører blant annet, slik det kan bli oppfattet, at det er vanskelig å ta i bruk arealer som tidligere inngikk i gårdsdrift på nytt, f.eks. ved nyetableringer.

Landbruksvirksomheten som finner sted i dag er preget av både kontinuitet og diskontinuitet i forhold til det landbruket som dreide seg om kombinasjonsbruk, mangesyssleri og stor grad av selvbergingsøkonomi. I første rekke handler det om at produksjon av vinterfôr i dag finner sted på innmark, mens det tidligere dreide seg om utmarksslåtter. Mens bufe tidligere i hovedsak beitet i nærområdene, brukes i dag store arealer av utmarka til beite for noen få, men store besetninger. Aktørene i landbruket argumenterer imidlertid for at det finnes en klar kontinuitet ved at beitebruken har utgangspunkt i de samme bygdene som tidligere brukte de samme utmarksarealene til høsting av vinterfôr. Som det har gått fram av spørreundersøkelsen kan det virke som det i befolkningen i de to kommunene er delte i meningen om berettigelsen i dette. Likevel gir resultatene fra spørreundersøkelsen indikasjoner på at sauebøndene har støtte i flertallet av befolkningen på dette punktet.

Intervjuene ga et visst inntrykk av at landbruksaktørene i liten grad ga til kjenne misnøye med at så vidt store deler av jordbruksarealene er eid av FeFo. Tvert i mot har enkelte gitt uttrykk for at forpaktningsordningene er i tråd med en kollektivt orientert bygdebasert landbruk som man mener har eksistert over lang tid. I spørreundersøkelsen kom det fram at svært små prosentandeler mente at bruksrettigheter ikke var tilstrekkelig sikret når det gjaldt primærnæring og at det innenfor denne næringen var behov for større grad av eiendomsrett. Om dette dreier seg om aktive gårdbrukere i dag, eller om andre som uttaler seg på landbruksaktørers vegne sier ikke resultatene fra spørreundersøkelsen noe sikkert om. Imidlertid kan det tolkes som at det blant landbruksaktørene eksisterer en viss ambivalens ovenfor dagens rettighetssituasjon eller at det finnes ulike oppfatninger blant gårdbrukerne om dette.

4 Reindrift

Varangerhalvøya og de arealene som omfattes av dagens Vadsø og Vardø kommuner har vært brukt til tamreindrift i flere hundre år. Fram til i dag har arealbruken vært relativt konstant. Endringer knytter seg i første rekke til variasjoner i reintallet, flokkstrukturer, hvilke områder som brukes til kalving, merking og uttak til slakting, samt til tidspunkt for flytting til vinterbeite. Mye av dette har i sin tur delvis sammenheng med hvordan reindriften har blitt modernisert å gjøre, men kan også sees i forbindelse med variasjoner i klimatiske forhold og endringer i fastboendes bruk av arealene.

Reindriften finner i dag sted med hjemmel i reindriftsloven der alders tids bruk gir rett til beite (§ 4 første ledd). Beiteretten er nærmere presisert i reindriftslovens § 19, der den knyttes til "fjellet og annen utmarksstrekning, herunder også tidligere dyrket mark og slåtteng". Finnmark er delt i to reinbeiteområder, Øst-Finnmark og Vest-Finnmark, som igjen er delt inn i 53 reinbeitedistrikter. Innenfor hvert distrikt er det grupper av reieiere som har reien i en felles flokk og som samarbeider om den praktiske driften. Dette er den tradisjonelle organiseringen av reindriften i *siidaer*. Siidaer er arbeidsfellesskap som i hovedsak er basert på familie -og slektsrelasjoner og er knyttet til tradisjonell bruk av bestemte reinbeiteområder. De består av en eller flere driftsenheter, og innen hver driftsenhet er det ofte flere reieiere. Som i landbruket, er det i dag alt mer vanlig at familiene har annen inntekt ved siden av reindriften.

Den reindrift som er aktuell i forhold til denne utredningen organiseres av *Varjjat siida* (reinbeitedistrikt 6, *Várjjatnjárga*) og dreier seg om sommerbeite i områder som omfatter arealer i Nesseby og Båtsfjord kommuner, i tillegg til de to kommunene denne utredningen tar for seg. I praksis brukes disse områdene også som høstbeite ettersom flokken ofte ikke flyttes til vinterbeite før i desember måned. Siidaen har vinterbeite i distrikt 5 D, *Unjáargga dálveorohat* (Vestre Sør- Varanger) og omfattes ikke av arealene som Vadsø og Vardø kommuner dekker.

I dette kapitlet vil vi se nærmere på de historiske linjene i reindriften på Varangerhalvøya, hvordan bruken har utviklet og endret seg, samt gi en nærmere beskrivelse av hvordan områdene brukes til reindrift i dag. I den forbindelse vil endring i bruk bli belyst gjennom å se reindrift i relasjon til samfunnet i større skala, blant annet med tanke på mekaniseringen, større grad av integrasjon i penge- og markedsøkonomien, vernetiltak og andre aktørers bruk av arealene som benyttes til reindrift. Til sist vil sette søkelys på reindriftsutøvernes rettsoppfatninger når det gjelder arealene i Vadsø og Vardø kommuner.

Først gis det en kortfattet gjennomgang av tamreindriften opprinnelse, samt redegjørelse for de viktigste utviklingstrekkene i reindriften. Som det vil komme fram, er det flere tidsskille som kan vektlegges, samtidig som mye av utviklingen har funnet sted gradvis ved at forskjellige aspekter har blitt endret i varierende grad og i ulike tidsrom. I hovedtrekk kan det se ut til at den viktigste endringen i reindriften kan knyttes til mekaniseringen som fant sted fra begynnelsen av 60-tallet av. Innføring av snøskutere og etterhvert ATV på barmark, skapte grunnlaget for en mer kapitalintensiv reindrift som har bidratt til at reieierne i større grad ble involvert i markedsystemer og en påfølgende tilpasning til dette. Ettersom mekaniseringer ser ut til å være den viktigste underliggende faktoren for endringene som har funnet sted, vil vi i dette kapitlet fokusere på reindriften før og etter ca. 1960.

4.1 Reinbeitedistrikt 6 – Várjjatnjárga

Várjjat Siida disponerer reinbeitedistrikt 6, Várjjatnjárga, til sommer- og høstbeite og reinbeitedistrikt 5b, Vestre Sør- Varanger, til vinterbeite. I følge Reindriftsforvaltningen dreier dette til sammen seg om et areal på 4 993 km². Av dette utgjør reinbeitedistrikt 5D et område 1 112 km², mens reinbeitedistrikt 6 omfatter et areal på 3 881 km². I distriktsplanen til Várjjat siida oppgis det at siidaens beiteområdene er på til sammen 5 959 km², herav et vinterbeiteareal på ca. 1 850 km². Beitetiden for sommerbeite ble i 1962 fastsatt av fylkesmannen til perioden mellom 15. april til 15. november. For vinterbeite fastsatte fylkesmannen i 1937 beitetiden fra 1. oktober til 1. mai. I de senere årene har reindriften i en viss grad blitt gitt anledning til selv å bestemme beitetider. Tidspunktene for flytting mellom beiten varierer en del, blant annet som følge av forskjeller i værforhold fra år til år. Siidaen har et midlertidig fastsatt reintall på 11 000 (i vårflokk), og hadde 11 148 dyr pr. 1. april 2011 (tabell 24). Til sammen er det 74 personer som på heltid eller deltid er involvert i arbeidet med reindriften.

Tabell 23: Arealberegninger av sommer og vinterbeite

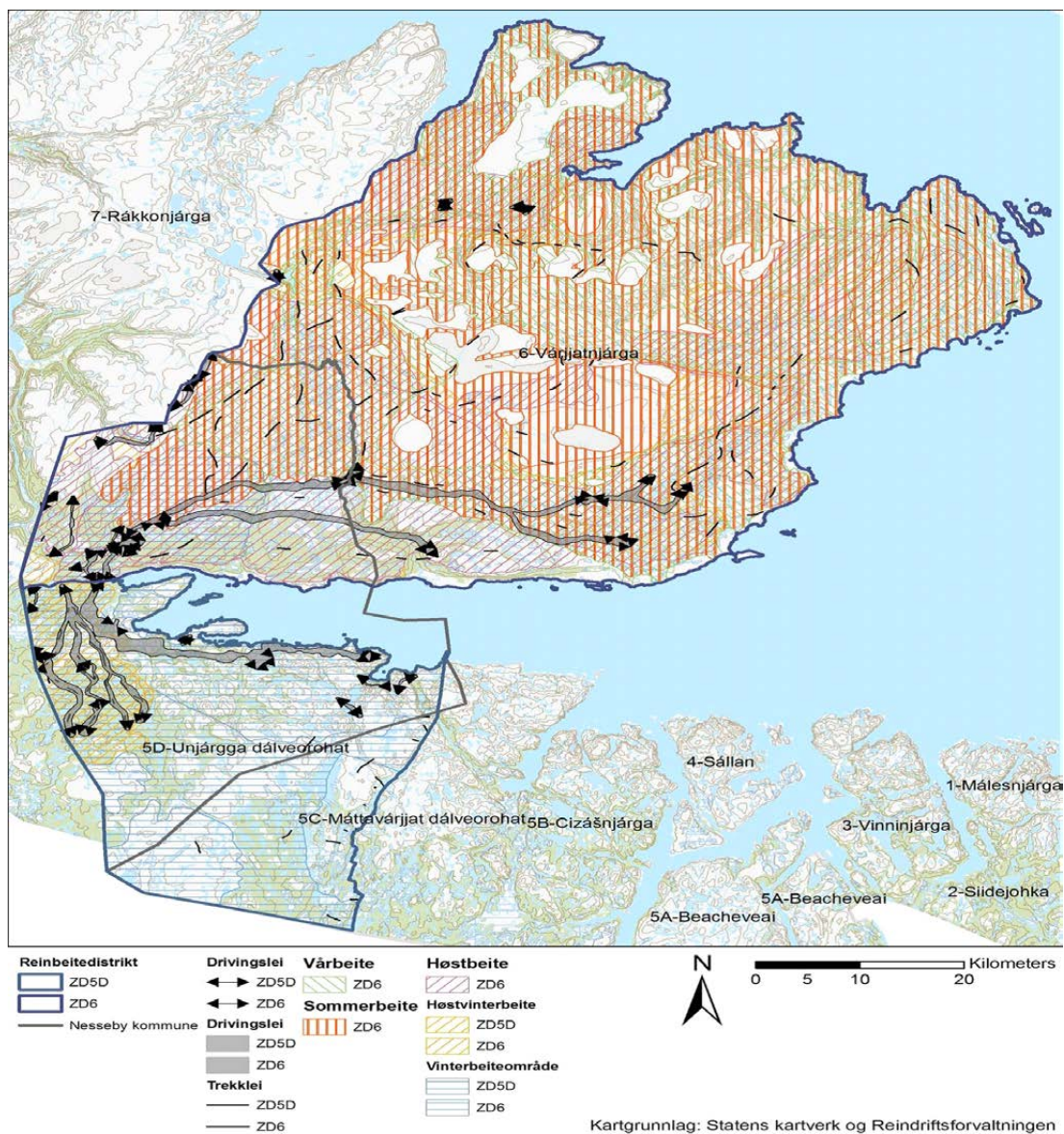
	Tall i følge RDF	Tall i følge VS
Sommerbeite	3 881	4 109
Vinterbeite	1 112	1 850
Totalt	4 993	5 959

Tabell 24. Siidaandeler, reindriftstall og fastsatt reintall i reinbeitedistrikter i Øst-Finnmark

Reinbeitedistrikt		Siidaandel		Reintall (1.4.2011)	Fastsatt reintall
Nr.	Navn	Med	Uten		
1,2,3	Østre Sør-Varanger	2	0	306	900
5a	Pasvik	5	0	2 388	2 500
4,5b	Vestre Sør- Varanger	4	1	1 646	2 000
6	Várjjatnjárga	15	0	11 148	11 000
7	Rákkonjárga	8	0	3 974	4 000
9	Olggut Corgaš/Oarje-Deatnu	10	0	5 345	5 800
13	Lágesduottar	19	0	12 922	10 000
14	Spierttanjárga	12	0	6 352	5 000
14a	Spierttagáisa	22	0	8 553	6 300
16	Kárásjoga Oarjjabealli	75	5	31 367	22 550
Totalt		172	6	84 001	70 050

Hvordan beiteområdet på Varangerhalvøya brukes varierer fra år til år, for det mest som følge av forskjeller i vær- og føreforhold. Området er flatt slik at vindretning er av stor betydning for reinens vandring. Naturlige hinder eller gjerder setter i relativt liten grad begrensinger på reinens vandring innenfor området. Mye sørlig/sør-vestlig vind fører reinen sørover i området, østlig/sør-østlig vind fører reinen østover i området, osv. Topografien gjør også at reinen når den blir forstyrret kan flytte seg over store avstander. Normalt oppholder reinen seg i perioden fra mai til juli i området øst for linjen mellom Vestre Jakobselv og Båtsfjord. Kyststripa Syltefjord til Persfjorden og et stykke innover i landet er det mest uberørte området med gode beite-

forhold i dalene. Distriktet vurderer derfor dette området til å være særdeles verdifullt. Det knytter seg mange utfordringer til innsamling av rein ved høstflyttingen. Følgelig vil det etter at flyttingen er gjennomført nesten alltid være en del rein igjen i området. Flytteleien som angitt i kartet (figur 24) er kun retningsgivende for hvor flyttingen normalt skjer. Dette kan variere en del med føre- og værforhold. Flyttingen skjer over mange dager, der reinen beiter og hviler underveis. Flokken går vanligvis spredt, og er samlet kun ved passering av trange plasser, elver og lignende (Olli 2003:8).

Figur 24. Oversiktskart over Reinbeitedistrikt 5D og 6 med dagens flyttveger og beiteområder (kart utarbeidet av NIKU).

4.2 Generelt om utvikling av tamreindrift på Varangerhalvøya

Tamreindrift har trolig gradvis oppstått i forlengelse av villreinfangsten. I Ottars beretninger kommer det fram at samene hadde tamrein, men den form for reindrift vi kjenner i dag med flytting mellom sommer og vinterbeiter og med større flokker vokste trolig ikke fram før på 1600-tallet (Nilsen 1990:35). Et av de eldste vitnesbyrd om rein som subsistensgrunnlag er gjerdeanleggene som finnes ved *Noiddiidcearru* (Kjøpmannskjølen). I tillegg er det en rekke andre gjerder og fangstgraver som bærer bud om villreinfangst. Det har i forbindelse med etableringen av nasjonalparken blitt registrert en rekke kulturminner på Varangerhalvøya. Mange av disse er ledegjerder, oppbevaringssted for fisk eller kjøtt (*geadgeborre*), skyteskjul for fangst av villrein (*cilla*), fangstgraver, gammetufter, teltboplasser og gravrøyser. Det ser ut til at det meste av dette stammer fra tiden før 1600-tallet (Sundquist 2001), noe som gir indikasjoner på at villreinfangsten ble mer eller mindre avvirket i løpet av dette århundret. Men allerede før den tid fantes tilløp til konflikter mellom tamreineiere og fastboende som både angikk betaling for reinskyss og det forholdet at rein kom inn på fastboendes innmark (Niemi 1983, Eythórsson m.fl. 2011:33). I Vestre Jakobselv skal på 1600-tallet ha vært en grense for norsk bosetting. For å unngå at innmark ble skadet det fantes en regel om at flytting over elva ikke måtte skje senere enn 14 dager etter pinse (Niemi 193:187).

Øyvind Ravna skriver i NIKU sin rapport fra Nesseby kommune (Eythórsson m.fl. 2011:36-40) at det ikke er mulig å knytte slektskapsforbindelser mellom de personene som er nevnt i manntallet av 1664 og dagens reindriftsutøvere: Derimot finnes det slektskap mellom Hannu Anders (Anders Hansen) som skal være født rundt 1730, og hvis sønn, Kåren Ovlå (1766-1849), tok Smuk som familienavn. I folketellingen i 1801 er Kåren Ovlå registrert med sommerbeite på Varangerhalvøya. Mens det var nedgangstider under siste del av 1700-tallet, ekspanderte reindriften utover 1800-tallet. Det skal ha vært nevnt 34 «fjellsamer» i manntallet av 1825 og Vorren mener at de fleste av disse skal ha vært varangersamer. Flere av de navnene som går igjen i dag var den gang oppført, så som Smuk, Siri og Banne, og flere kilder viser at reintallet utøver 1800-tallet skal ha ligget tett opp mot 30 000 rein i Øst-Finnmark.

Grensestengningen i 1852 fikk store konsekvenser for reindriften og måten den ble organisert på, ettersom vinterbeitene på finsk side fram til da hadde vært av stor betydning. For å unngå for stor press på de gjenværende beiteområdene sør for Varangerfjorden ble det innført forbud mot sommerbeiting der, og reineierne ble fra og med 1854 pålagt å bruke Varangerhalvøya som sommerbeite. Fram til da hadde man i stor grad fulgt reinens bevegelsesmønster. De geografiske restriksjonene som ble innført fra midten av 1800-tallet medførte at man i større grad aktivt måtte flytte reinflokkene og former reinens bevegelsesmønster i henhold til grenser og gjerder. Ikke minst da det ikke lenger var mulig å bruke vinterbeiter i Russland og Finland ble man i større grad tvunget til å kontrollere flokken når den trakk sørover til vinterbeite. Følgelig ble det også slutt på praksisen der kvinner og barn hadde ansvar for flokken på sommerbeite. Flokken spredte seg utover hele området og kunne ikke gjetes intensivt som tidligere. Dette medførte også at konflikten mellom reindrift og landbruk ble mer markant. På denne tiden ekspanderte også, som det gikk fram av kapittel 4 om landbruket. Mange nye utmarkslåtter ble etablert, og ofte lenger opp i elvedalene enn hva som hadde vært vanlig tidligere (Niemi 2007:153). Øyvind Ravna (Eythórsson m.fl. 2011:45) viser til at det finnes ulike vurderinger av den samlede effekten av grensestengningen. Nilsen (2009) viser til kilder som mener å vise at reintallet fortsatte å stige noen tiår til, er det andre kilder som tyder på at reintallet ble halvert.

Ander Andersen Smuk (Máre-Ánde eller Mároš Ánde, 1822-1893) skal som følge av grensestengningen midt på 1800-tallet ha oppgitt reindriften. Barnebarnet Anders Andersen Smuk (1881-1959) skal imidlertid etter hvert blitt den dominerende reineieren i Varangerområdet, og Aslak Benjamin og Petter Oluf Smuk videreførte i løpet av 1900-tallet driften av Várjjat siida (Eythórsson m.fl. 2011:38-39,52). Etterkommerne av disse brødrene tok gradvis over driften av siidaen på 1960- og 70-tallet. I dag er 15 andeler og 74 reineiere i siidaen. Om sommeren er ikke Várjjat siida delt i mindre enheter, mens det vinterstid (innenfor distrikt 5D) opereres med

fire siidaer; Kårgåsen siida, Neidenelven siida og Nesseby- og Sør-Varanger-siida (Eythórsson m.fl. 2011:71). Reineierne er i dag ikke en like homogen gruppe sammenlignet med tidligere. Som i landbruket, har det med tiden blitt vanlig blant reindriftsfamiliene å ha inntekter fra andre næringer, f.eks. gjennom lønnsarbeid i forskjellige yrker. Slik sett er det færre personer som kan vie all sin arbeidstid til reindriften. I seg selv skaper dette utfordringer med tanke på organiseringen av arbeidet med reindrift gjennom året.

I hovedtrekk har den mest markante endringen i tamreindrifta skjedd i løpet av første halvdel av 1900-tallet, ved en gradvis overgang fra natural- til pengehusholdning. Trolig er det riktig å si at denne prosessen ble fullbyrdet i etterkrigstiden når snøskuter og annen ny teknologi gjorde det mulig å håndtere de store flokkene som finnes i dag. Omtrent parallelt med utviklingen i land- og skogbruk har det funnet sted en mekanisering av reindrifta som i seg selv har bidratt til effektivisering av driftsform- og mønster. En gradvis innføring av pengehusholdning og mer ordnet skolegang førte til faste bosetninger der kvinnene ble boende sammen med barna, mens mennene tok seg av den daglige reindrifta. Reindriftsfamilien ble dermed delt i store perioder av året. Endringer i økonomi og teknologi førte videre til ei utvikling i retning av større flokker og mer utstrakt bruk av tilgjengelige arealer.

Vorren (1959/1962) skildrer hvordan den de tradisjonelle formene for tamreindrift hadde preg av en intensiv drift der sjølberging og byttehandels var det sentrale. Denne intensive drifta fordret tettere gjeting og tilsyn til alle årstider enn hva som er tilfellet i dag. Antall dyr i flokken ble dermed i stor grad bestemt av størrelsen på reindriftsfamilien. Når reindrifta fikk nye muligheter gjennom teknologiske nyvinninger og ble integrert i markedsøkonomiske strukturer, ble størrelsen på flokken ikke lenger direkte avhengig av familiestørrelse og sammensetning av personell i familiene. For øvrig er dette en utvikling som ikke er vesensforskjellig fra jordbruksbygdene slik de er beskrevet og analysert av Ingrid Rudie på bakgrunn av en studie av Skallelv på begynnelsen av 60-tallet (Rudie 1979).

Det er de seinere årene et tydelig fellestrekk for reindrifta at det har skjedd endringer mer i driftsmåten heller enn endringer i geografisk driftsmønster i seg selv (Holst m.fl. 2008). Tidspunkt for kalving og for flytting mellom sesongbeitene har forskjøvet seg, men dette varierer for de ulike distriktene. I stor grad måten flytting og beitebruk organiseres på et resultat av interne samarbeidsordninger. Når det har blitt etablert nye gjerder, har det skjedd med tanke på en bedre samordning av siidaer når det gjelder merking og uttak til slakting (Holst m.fl. 2008). Men på denne måten gjerdeplasseringer også påvirket hvor kalvingen finner sted.

Reintall for Øst-Finnmark (Polmak/Varanger) var i 2009 omtrent på samme nivå som det som kommer fram fogd Saxlunds oppgave i 1839, hhv. 24 577 og 27 800 (Eythórsson m.fl. 2011:85). Samtidig har det totale antall rein varierte stort i den perioden det finnes tallmateriale fra (1907 og fram til i dag). Som allerede nevnt hadde blant annet grensestengningen på 1800-tallet negative følger i dette henseendet, og reintallet skal ha vært spesielt lavt i mellomkrigstiden. Etter siste verdenskrig har det funnet sted en relativ jevn utvikling i antall rein, dersom vi ser bort fra en nedgang på 60-tallet. Mens det i 1950 bare var 2 030 rein Várjajtnjárga, er tallet for 2010 11 607. Som det går fram av tabell 25 ble reintallet tredoblet på 50-tallet, for deretter å nesten halveres i det påfølgende tiåret. Den sterke økningen på 50-tallet skyldes delvis at reintallet falt drastisk under 2. verdenskrig. Spesielt på slutten av 70-tallet skal reintallet ha steget kraftig, men har siden svingt en del. Det er samtidig verdt å merke seg at antall rein var omtrent det samme for om lag hundre år siden, mens det falt drastisk i mellomkrigstiden. Tabell 25 gir også anledning til å sammenligne med gjennomsnittet for Øst-Finnmark, også med tanke på antall rein pr. km². Som det kommer fram der ligger Várjajtnjárga noe lavere enn Øst-Finnmark som helhet, mens antall rein er flerfoldige ganger så stort pr km i henholdsvis Vardø og Vadsø kommuner. I 2010 var tallene for hhv. Várjajtnjárga og Øst-Finnmark 2,3 og 2,6 når det dreier seg om antall rein pr. km, mens tilsvarende for Vadsø og Vardø kommuner var hhv 9,2, og 9,7.

Tabell 25. Reintall og rein pr. km² i Várjatnjárga siida fra 1950 til 2010, samt i Vardø og Vadsø kommuner fra 1907 til 2010 (tall fra Tømmervik og Riseth 2011)

	Várjatnjárga		Vardø		Vadsø		Øst-Finnmark	
	Reintall	Rein pr. km ²	Reintall	Rein pr. km ²	Reintall	Rein pr. km ²	Reintall	Rein pr. km ²
1907			9 320	15,4	9 320	7,3		
1917			880	1,5	880	0,7		
1929			230	0,4	230	0,3		
1939								
1950	2 030	0,4	1 015	1,7	2 030	1,6	23 240	0,7
1959	6 230	1,2	3 115	5,2	6 230	4,9	43 355	1,3
1965	4 371	0,9	2 186	3,6	4 371	3,5	41 843	1,2
1969	3 381	0,7	1 691	2,8	3 381	2,7	31 071	0,9
1980	7 084	1,4	3 541	5,9	7 084	5,6	59 421	1,7
1990	10 671	2,1	5 336	8,9	10 671	8,5	78 784	2,3
2000	8 229	1,6	4 115	6,8	8 229	6,5	48 030	1,4
2010	11 607	2,3	5 804	9,7	11 607	9,2	87 477	2,6

4.3 Reindrift fram til ca. 1960

Det var lenge vanlig med kombinert gårdsdrift og reindrift, og i Vestre Jakobselv var det flere familier som eide rein på 1800-tallet. Under folketellingen i 1865 ble det i denne bygda registrert 180 reinsdyr tilhørende 3 av gårdene, mens det til sammen var 110 sauer fordelt på 19 eiere, 90 kveg fordelt på 20 eiere og 7 hester fordelt på 7 eiere. De tre reieneierne var Kirsten Larsdatter Sjang, som på den tiden var 30 år, ugift og losjerende hos fiskeren Niels Samulsen Pandor. Kirsten Larsdatter Sjang var i følge registreringen født i «Fjeldet i Wadsøe sogn» og eide i tillegg 2 kyr og 11 sauer. Den andre reieneieren var skolelærer og fisker Per Nielsen som var født i Paddeby 38 år tidligere. Han eide 60 reinsdyr og var gift med Martha Andersdatter Eikjok fra Tana. I samme hushold bodde Martha Eikjoks far, Anders Andersens Eikjok og var den tredje eieren med 70 reinsdyr. I følge NN43 var det i mellomkrigstiden minst to samiske familier i bygda (Stall og Siri). Helt til etter andre verdenskrig hadde disse familiene mindre reinflokker i tillegg til at de drev kombinasjonsbruk. Utsi fra Tana skal ha hatt rein på sommerbeite fram til like etter krigen. NN43 mener at reinen ble slaktet i område ovenfor Kariel og at folk hadde oppdrag med å kjøre slaktet ned med hest og slede. Man mener også at brødrene Guttorm hadde en avtale om å ha rein på beite Varangerhalvøya fra slutten av 1940 ti ca. 1960.

Helt til flere år etter andre verdenskrig fulgte mennene reinen på vinterbeite, mens resten av familiene bodde på gårdsbrukene ved Varangerfjorden. Kvinner og barn hadde ansvaret for å følge reinen inn på sommerbeite. Gårdsbuskapen ble da tatt med på beite, mens mennene brukte tiden til fiske i Varangerfjorden (Nilsen 2009). Ettersom tilsyn med rein den gang fant sted uten motorkjøretøy, var man mer avhengig av å være kontinuerlig i nærheten av flokken, blant annet som følge av ulveplagen. Selv om det er flere forhold som påvirker hvor tam reinen er, så som andelen simler i flokken, regner man med at det intensive tilsynet gjorde flokken mer tam enn det som er tilfellet i dag.

Fordi flokkene ikke var så store tidligere, ble det ikke brukt gjerdeanlegg før langt inn på 50-tallet. At reinflokkene vokste en del i størrelse i årene rett etter krigen (se ovenfor) var naturlig sett i forhold til at disse ble betydelig redusert under andre verdenskrig. Som en følge av veksten i flokkenes størrelse ble det satt opp et gjerdeanlegg allerede i 1954-55 ved Stuorraduottar ovenfor Vestre Jakobselv, mot de eldre reindriftssamenes vilje (Eythórsson m.fl. 2011:59). Ved samling av rein i forkant av merking og slakting ble det gjort mye bruk av gjeterhunder, og arbeidet foregikk ofte på forhøyninger slik at man lettere hadde oversikt over dyrene. Voktingsoppgavene var inntil slutten av 50-tallet også relatert til ulveplagen, men også til tjuvslakting som sies å ha vært mer vanlig den gang enn det er i dag (Eythórsson m.fl. 2011: 57). Ulven medførte ikke bare tap av reinsdyr. Til forskjell fra jerven som er det aktuelle rovdyr i dag, medførte ulvens jaktstrategi at flokkene kunne bli spredt over store avstander.

4.3.1 Flytting

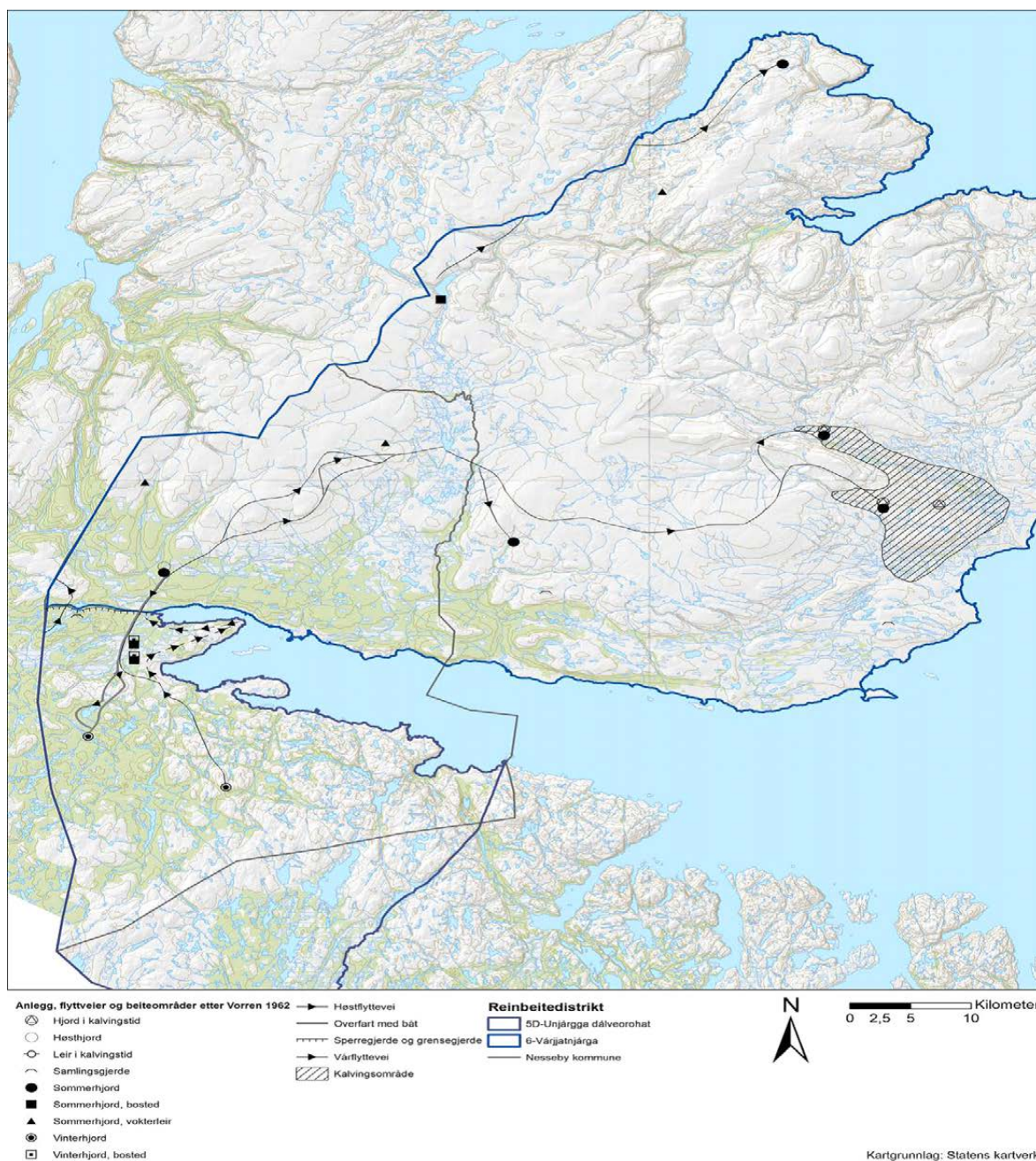
Ørnulf Vorren (1962) gjorde en omfattende studie der han beskriver beitebruken og flyttemønsteret for en stor del av Finnmarks reindrifts-samer i perioden 1953 -1957. Her omtales reindriften på Varangerhalvøya gjennom en detaljert beskrivelse av flyttemønster og beitebruk. Vårflyttingen tok sitt utgangspunkt fra Bægasamskáidde sør for Varangerfjorden, fortsatte derfra til Vesterelva, videre ut på Selsnjárga (Sælsnes) og Angsnes. Herfra flyttet man vestover fram til Vesterelvas munning, for deretter å gå over riksvegen og gjennom sperregjerdet i Varangerbotn Tidspunktet for å gå gjennom gjerdet var avhengig av beiteforholdene, som varierte fra år til år med hvor seint snøen smelter. Fra gjerdet gikk flytting over Roavvejohka og inn i en skoggate vest for Nyborgmoen. Herfra beskrives flyttleia detaljert fram til den ender opp ovenfor Vestre Jakobselv og Øvre Flintelv i Vadsø kommune eller ned mot Syltefjorddalen i Båtsfjord kommune Ørnulf Vorren. Vorren (1959) gir også en detaljert beskrivelse av sommerbeitet som er representert i kart i figur 25. Mellom kalvingstida og til slutten av juli fikk reinen gå mer fritt omkring. Dyrene trakk da mye etter vinden og holdt seg i den første tida mye østpå. Jo varmere det ble, særlig dersom det blåste vestfra, desto mer ville dyrene trekke vestover og over mot de dype dalene på den nordlige delen av halvøya.

4.3.2 Kalving og kalvemerking

På 50-tallet, da Ørnulf Vorren (1962) foretok sine studier, skal kalvingen for det meste ha funnet sted i områdene fra Komagelv og nordover (se kart i figur 25). NN4 anfører at kalvingen også fant sted øst for området mellom Persfjord og Hamningberg. Merkingen ble foretatt om sommeren når det er *balggaiaigge*, det vil si i juni-juli. Dette var det tidspunktet da reinen var på det tammeste, og det var samtidig en måte å temme kalvene på (Eythórsson m.fl. 2011:59). NN3 forteller at de hadde gjerdet ved Rassejohka, og at kalvemerking den gang foregikk der, ovenfor Bierggits (Kiberg), fram til begynnelsen av 60-tallet. Hun mener også å huske at de hadde kalvemerkingsgjerde oppe i Domen. NN4 mener merkingsgjerdene ved Domen og ved Midthaugen var de mest brukte. NN2 forteller om merkegjerdet ved Suoidneoaivi og Farpaloaivi, samt Govdavaggi, Slaktaduottar overfor Komagelv og Domen. NN1 stedfester det som trolig er de samme gjerdene til et område ved Tverrelva (kart), ved Muhttircohkka og ved Domen. I den forbindelse nevner han eldre boplasser ved Gargas. Han mener det ble slutt på bruk av disse gjerdene da alt ble flyttet til Krampen, men at de representerer en kontinuitet fra de gamle steingjerdene som finnes i samme område. Gjerdene ble noen ganger også brukt i forbindelse med slakting om høsten, i følge NN1. NN4 nevner et merkingsgjerde ved Domen og Midthauden (kart) som de mest brukte fram til man begynte å merke om høsten.

4.3.3 Slakting

Slaktingen foregikk flere steder på sommerbeite om høsten. Fordi man ikke hadde egne frysemuligheter, måtte slaktingen foregå etter at frosten hadde kommet. NN3 forteller at de pleide å slakte ved Stuorrajogabealde, opp ved Jakobselva og i nærheten av Vadsø, men også andre steder, alt etter hvordan forholdene lå til rette. Det kjøttet som ikke ble avsatt til eget hushold ble distribuert til verdder og solgt på det lokale markedet. Slaktingen foregikk for en stor del i de gjerdene som er nevnt i avsnittet om merking over.

Figur 25. Ørnulv Vorrens beskrivelse av beitebruk og flyttinger (kart 44–48) avlagt på et oversiktskart (Vorren 1962) (kart utarbeidet av NIKU).

4.3.4 Ferdsel og transport

Om vinteren ble det brukt ski og kjørerrein med pulk/slede, mens man gikk til fots om sommeren. Det var, som det allerede har blitt berørt, lenge vanlig at kvinner og barn tok med annen buskap på beite (sau) og fulgte reinen inn på sommerbeite.

4.3.5 Høsting fra utmarka

Alle informantene legger vekt på at hele Varangerhalvøya ble brukt i forbindelse med bærplukking (molter og blåbær), i tillegg til at det ble fisket etter innlandsfisk. NN2 støtter seg i den forbindelse til misjonæren Thomas von Westen, som skal ha berettet om at på den tiden hele fa-

milien flyttet mellom sommer- og vinterbeiter fisket kvinnene og barn i forbindelse med reingje-tingen i vannene på halvøya. Han mener det i følge von Westen på hans tid skal ha vært til sammen 16 familier som drev med reindrift i Várjatnjárga. Det er uklart hvor mye som ble høstet i de områdene som i dag utgjør Vardø og Vadsø kommuner. NN3 legger vekt på at det var store avstander over Varangerhalvøya og at det innlandsfisket som fant sted sjelden dreide seg om annet enn nistefisk. De tre andre informantene gir inntrykk av det samme. Selv om det ble fisket med garn i vannene og tatt fisk i elvene, var det ikke snakk om å frakte dette med seg. NN2 mener for øvrig at en gammel protokoll viser at det finnes en avtale om at reinsdriftsutøverne har egen tillatelse til å fiske i Komagelva, men at denne protokollen ikke lenger er å oppdrive. NN4 og NN2 viser til at man pleide å fiske med garn i elvene og vannene i nærheten av der man hadde lavvoplassene. I gamle tider pleide man også å fiske i Vasavannet. NN3 sier at reinsdriftsutøverne fisket i Skallelva tidligere, i tillegg til de to andre hovedelvene.

Generelt har mekaniseringen gjort det mulig å frakte både utstyr ut på halvøya og fisken tilbake. Imidlertid har den samme mekaniseringen medført at reinen ikke gjetes lenger på samme måte som den gang man fulgte reinen, i tillegg til at merking og slakting som finner sted innenfor utredningsområdet er sentralisert til Krampenes. Følgelig ferdes og oppholder reinsdriftsutøverne seg i mye mindre grad ute på halvøya sammenlignet med tidligere.

4.3.6 Relasjon til andre

Nilsen (1990) har beskrevet utviklingen av verddeforholdene i Varanger og legger vekt på at dette hadde et spesielt stort omfang før reinsdriftsfamiliene ble bofaste. Så lenge man flyttet med hele familien mellom sommer- og vinterboplasser (sommer- og vinterbeiter), tok de saue-ene med til sommerboplassen sin inne på Varangerhalvøya, mens bufeet ble overlatt til fastboende sjøsamer om vinteren. På 1800-tallet var det vanlig at spesielt handels- og embetsmenn hadde såkalte sytingsrein i flokkene. Selv om lovgivningen utover første del av 1900-tallet etter hvert satte sterke begrensninger på muligheten for ikke-samer, og med tiden også bofaste samer, til å ha egne reinmerker, skal praksisen ha fortsatt i et visst omfang fram til Reinsdriftsloven av 1978 begrenset retten til ha sytingsrein til personer som var i nær familie med reinsdriftsutøverne. Reineierne skulle også hatt utmarksslåtter ved sommerbeiteplassene, som de overlot til verdder og andre etter at de sluttet å bruke dem selv. Samtidig ble fastboende ofte rekruttert til arbeid med f.eks. reingjerder eller frakt av slakt, trolig i bytte mot kjøtt og eventuelt egne reinmerker.

Det har lenge eksistert motsetninger mellom reineiere og andre grupper. Så langt tilbake som på 1600-tallet er det dokumentert rettstvister i forbindelse med at rein har beitet på innmark. Problemet må likevel ha vært mindre tidligere ettersom man ikke begynte med oppdyrking av innmarksområder før siste del av 1800-tallet. Fram til etter andre verdenskrig var denne jorddyrkingen dessuten relativt beskjeden. På begynnelsen av 1700-tallet skal en del norske i Vadsø som holdt rein ha kommet i konflikt med befolkningen ved Ekkerøy (Niemi 1983:187). Dette viser at selv om forholdet mellom reindriffta og andre kunne ta preg av etnisitet, var det etniske ikke nødvendigvis utgangspunktet for konfliktene.

4.4 Reindrift etter ca. 1960

Årsaken til at det her opereres med et tidsskille ved ca. 1960 er at det var først tidlig på 60-tallet at reindriften kunne ta i bruk snøskuter og motorsykler/moped. Fra begynnelsen av dette tiåret og fram til i dag har det funnet sted en gradvis prosess der driftsformen har tatt preg av mekanisering og en større grad av integrering i pengeøkonomi, offentlig administrasjon og markedssystemer. Som påpekt, har denne utviklingen i liten grad medført endring i arealbruk i seg selv når det gjelder beite. Snarere er det selve driftsformen som har blitt endret, blant annet gjennom gjerdebruk og geografisk konsentrasjon av merking og uttak til slakting. Siden 50-tallet og fram til i dag har det funnet sted mer enn en 5-dobling av antall rein, og reintettheten har økt fra 0,4 rein til 2,7 pr. km² (tabell 25). Reindriffts vilkår har også endret seg ved at land-

bruket har endret karakter og ved at den fritidsmessige bruken av Varangerhalvøya har tiltatt, spesielt gjennom en stor økning i antall hytter og motorisert ferdsel, men også ved at deltakelse i rypejakt og elgjakt har tiltatt i omgang, spesielt de siste par tiårene. Samtidig har mye av denne aktiviteten blitt strengere regulert som følge av at Varangerhalvøya nasjonalpark nå dekker store deler av halvøya.

Endringer som har funnet sted fra 60-tallet og utover har til dels skjedd gradvis. Siidaen har fra gammelt av rett til å sette opp og bruke anlegg på følgende steder: Gilisčearru i Vardø kommune, Krampen i Vadsø kommune, Stuorraduottar i Vadsø kommune, Suoidneaoivi i Vadsø Kommune (Eythórsson m.fl. 2011:71). I dag er mer eller mindre all aktivitet flyttet til gjerdeanlegget ved Krampen. Merking av kalv, som tidligere fant sted om sommeren, gjøres i dag samtidig med at dyrene tas ut til slakt. Denne endringen er ett av flere ledd i en større rasjonaliseringsprosess som har flere delårsaker knyttet til seg. Et forhold er at en konsentrasjon av merking og slakt ble muliggjort av mekaniseringen. Videre spiller myndighetenes krav til slakteprosessen og markedets krav om rask og effektiv transport en rolle her. Et tredje aspekt er at de som arbeider i reindrifta i mange tilfeller også har annet arbeid og er avhengig av å komme raskt fram og tilbake. Som følge av de to siste forholdene er det avgjørende at det er bilvei helt fram.

4.4.1 Flytting og beiting

I følge NN1 er snøsmelting på Mattavarit et avgjørende tegn for når man flytter inn på sommerbeite. Man kan se fra Nyborgmoen om det er bare flekker der. Som regel pleier man å *slippe* flokken inn på sommerbeite. Siidaens strukturer varierer fra vinter til vinter, og i de tilfellene man har greid å holde siidaene separert på vinterbeite kan man ikke slippe flokken. I stedet må reinen *flyttes* i ulike retninger, slik at siidaene blir adskilt igjen. Dette innebærer at mens en flokk flyttes i retning Vadsø, flyttes en annen i retning Berlevåg. Reinen beveger seg i retning av områder der det er bart, og reinens bevegelser er derfor aldri helt forutsigbar. NN4 forteller at man gjerne sjekker ut beiteforholdene om våren. Når flokken ikke slippes, flytter man den mot kysten der kalvingsplassene er. En del av flokken kan imidlertid raskt trekke i retning Båtsfjord mot Ammundnjarga. En av årsakene til at man flytter reinen langt ned mot kysten er at det tar tid før snøen smelter lenger inn på halvøya. Blant annet framheves det at området helt ned til fjæra ved Skallnes og Nyhavn skal være viktige beiteområde for rein, spesielt i forbindelse med at reinen skal inn eller slippes ut av gjerdeanlegget i Krampen.

NN3 forteller at man flytter inn på sommerbeite når reinen selv begynner å trekke nordover. Simlene kjenner lukta fra områder der snøen har smeltet, og de går dit de har kalvet tidligere, for det meste i områdene ovenfor Vestre Jakobselv og Vadsø. Ettersom Selesnjarga skal ha for lite beiter, har flyttveien blitt endret fra Varangerbotn til Chkadiévva. Hun forteller at de ofte man må hente rein som blir igjen når tida er inne for å flytte til vinterbeite. Det dreier seg gjerne om rein som har oppholdt seg på samme område over flere år, f.eks. inni de trange dalene innenfor Persfjord, der det er *leagit*⁸. Denne reinen kan ha en tendens til å ville bli igjen når flokken drar. Helikopterflytting bidrar også til at en del rein forsvinner ut av flokken underveis, mener NN3. NN2 forteller at man flytter til sommerbeite i april eller mai. I de sist årene har reinen samlet seg sørover, ettersom som varmere høst og målerlarve har medført at det er mye grønt i skogbeltet. Derfor har mye reinen i enkelte år blitt igjen der helt til januar. Lavforekomstene i høyere strøk utgjør fine beiteområder dersom det ikke regner for mye om høsten. Om våren forsøker de å unngå skogbeltet mellom Máttavárjeaggi og Byvasshøgda. En av vintersiidaene følger trekk nordover mot Oarddujavri. Flyttingen skjer vanligvis fra Máttavárjeaggi, via Guovdaoivi og over Falkefjellet for den ene vintersiidaen.

NN1 forteller på spørsmålet om hvor mange rein som blir igjen etter flytting til vinterbeite at det varierer. For noen år tilbake skal flere tusen ha blitt igjen på sommerbeitet. Dette avhenger blant annet av værforholdene. Dersom snøen smelter før mørketida er over, snur reinen mot halvøya igjen. Endringer i flokkstrukturer kan også være en medvirkende årsak her. Sammen-

⁸ Av *leahki* – et lavliggende, flatt og bart område.

lignet med tidligere blir det i dag som følge av statlige føringer slaktet flere kalver enn tidligere. Det siste har som konsekvens at simler blir vanskeligere å flytte på etter slaktinga ettersom de blir igjen for å lete etter kalvene.

4.4.2 Kalving og kalvemerking

NN1 sier at en stor del av Vadsø kommune og en nesten like stor del av Vardø kommune og Båtsfjord kommune fungerer som kalvingsområde. På spørsmål om det alltid har vært slikt, svarer han bekreftende. NN2 presiserer dette nærmere og forteller om kalveplasser i et område som omfattes av Kjøpmannskjosen, Suologáisá, Baikacearru, Vesterelva, Jorbaaivi, Oksevatnet, Slettfjell, Komagelva, Grythaugen og Gárgas. Dette området er preget av dypere *leagít*, og dermed ly fra vær og vind. NN3 sier simlene som regel går dit de har kalvet tidligere, for det meste i områdene ovenfor Vestre Jakobselv og Vadsø. Tidspunktet for kalving avhenger av hvor tidlig eller sent snøen smelter. Det grønnes først helt i enden av halvøya, ved kysten. Simlene trekker derfor ofte forbi Skallelvområdet og går ned til Kramvik der de spiser tare og slikker saltstein. Vanligvis er det *luovvasat* (oksene og fjorårets kalver) og simler som ikke skal kalve som går helt ned til fjæra. Kalvemerkingen foregår i dag samtidig med slaktingen i gjerdet ved Krampen.

4.4.3 Slakting

Når reinen skal inn i gjerdeanlegget ved Krampen, samles reinen i området Gjelhaugene, Suolovari og Makkefjell. Dette dreier seg også om oppsamlingsplasser som brukes ved flytting både vår og høst. Reingårdshamran og Aksla er viktige hvileområder for reinen etter at de har vært i gjerdeanlegget i Krampen. Dette området brukes i hovedsak til merking og slakting av rein før brunst. For øvrig er det omlag en tredel av det totale slaktevolumet som tas ut her. Resten slaktes på Seidafjellet og ved Neiden. NN3 forteller at det også tas ut noen dyr til slakt ved Sattovari (gjerdet ved Varangerbotn) nærmere juletider. Slaktingen begynner til vanlig i midten av september. Faren til NN3 skal ha vært nøye med holde på datoen 15. september som start på slaktinga, samtidig som ha mente det var viktig at det hele måtte avsluttes før oksene kom i brunst. Hun sier at generasjonen som har tatt over nå, er mer pragmatiske i forhold til dette. Grunnen er effektivitetskrav som også oppstår som følge av at mange av har annet inntektsbringende arbeid ved siden av.

4.4.4 Andre gjerder og anlegg

I distriktets område finnes det sperregjerde langs E6 fra Varangerbotn til Rovvejávri, og fra Rovvejávri langs grensa til distrikt 7 til Båtsfjord. I Krampen har distriktet merke- og slaktegjerde med tilhørende beitehage. Merkegjerder finnes ved Gielascierru, ved Suoidneoavvit på østsiden av våtmarksområdene som finnes sør for Oarddojávri, og ved Stuorraduottar, rett nord for Vestre Jakobselv (Olli 2003). I følge Olli (2003) bruker distriktet også mobile gjerder, men det er stort sett begrenset til perioder av året med snødekt mark, det vil si i vinterbeiteområdet.

4.4.5 Bruk av motorkjøretøy

Topografien på Varangerhalvøya bidrar til at det er behov for hyppig tilsyn med reinen. På vinterføre skjer dette med snøskuter og på barmark med ATV. Den økte rovviltbestanden (spesielt jerv og gaupe) skal i følge reindriftsnæringa ha økt behovet for ettersyn. Distriktet har vaktliste, slik at det sjelden er mer enn 5 kjøretøy i drift til en hver tid i området. Samtidig legges det ut fra opplæringsbehov vekt på å legge forholdene til rette for at ungdommen kan være med på i denne virksomheten. Dette omtales ofte som drengkjøring der yngre personer formelt engasjeres av reieierne og må under kjøring ha med skriftlig dokumentasjon på arbeidsforholdet. Fram til 2009 var reindrifas bruk av motorkjøretøy regulert i reindrifslovens § 23, mens det nå er regulert gjennom lov § 77 i naturmangfoldloven.

Når det gjelder Varangerhalvøya nasjonalpark er snøskuterkjøring i utgangspunktet forbudt, jvf. punkt 6 i verneforskriften. Nødvendig snøskuterkjøring i forbindelse med reindrift, samt kjøring

på offentlig godkjente snøskuterløype er likevel tillatt. Verneforskriften gir ikke hjemmel til snøskuterkjøring utenfor offentlige snøskuterløype for andre enn reindrifta.

De første beltebilene kom på 1950-tallet, men kostandene var for omfattende til at bruken av dem kunne lønne seg i reindrifta. Milepælen kan festes til 1962 da den første "beltemotorsykkelen" ble importert til Norge fra Canada. Fra da av fant det sted en rask utvikling der snøskuterne ble stadig mer funksjonelle, noe som i første rekke medførte at voktingen ble enklere og mindre tidkrevende. På samme måte som i landbruket, medførte mekaniseringen at reindriften ble mindre arbeidsintensiv og mer kapitalintensiv. Mot slutten av 60-tallet ble det også mulig å ferdes med motorkjøretøy i sommerhalvåret ettersom terrengmotorsykler ble tilgjengelig. Likevel var det først fra midten av 1980-tallet at mer helsevennlige og effektive firehjuls motorsykler (ATV) begynte å bli vanlig. Gjennom de siste tiårene har innleide småfly og etter hvert helikopter blitt brukt over Varangerhalvøya, spesielt i forbindelse med merking og slakting om høsten.

Det finnes en del kjørespor/kjerreveier i området som reindriften benytter. Blant annet er det kjørespor fra Stjernevann til merkegjerdet ved Njukcanjunni og fra Komagvær opp til merkegjerdet ved Gielascierru. De topografiske forholdene gjør det ikke naturlig å anrette kjørespor/traseer utenom de som er tilknyttet faste anlegg. Distriktet har i følge (Olli 2003) følgende transportmidler til disposisjon: 6 båter, 8 firehjuls sykler, 8 tohjuls sykler, 1 varebil/terrengbil per driftsenhet, ca. 30 snøskutere (2 per driftsenhet). Traktor og helikopter leies ved behov. Terrengbil/varebil benyttes normalt ikke i terrenget.

4.4.6 Bolig og gjeterhytter

I følge Øyvind Ravna (Eythórsson m.fl. 2011:71) disponerer medlemmene av Várjjat siida i følge distriktsplanen Hybiohytta i nærheten av Vadsø, en ved Steinfjellet, i Syltefjorddalen, på Adamstoppen og i Ánnejohtmohkki (Jakobselvkroken), samt ved Bannejávri og Førstevann. De har også bruksrett i Gielashytta i Vadsø kommune.

I følge Olli (2003) hører følgende hytter til distrikt 6:

- Syltefjorddalen i Båtsfjord kommune
- Adamstoppen i Båtsfjord kommune
- Jakobselvkroken i Nesseby
- Gielashytta i Vadsø kommune
- Gjellhaugen i Vadsø kommune
- Eartnoaivi i Vadsø kommune
- Váritcielgi i Vadsø kommune

Ut over dette viser Olli til at man benytter seg av åpne hytter som eies av Røde Kors og Varanger kraftlag. Bruk av disse skal ha blitt mindre aktuell for reindriftnæringen de senere årene, blant annet fordi andres bruk av disse hyttene har økt betraktelig.

Tidligere reinpolitibetjent NN26 ga i intervju uttrykk for at gjeterhytter ikke lenger er i nevneverdig bruk i forbindelse med reindrift. Datamaterialet fra intervjuene med siidaandelseierne gir et noe uklart bildet med tanke på hvor mye hyttene faktisk er i bruk. NN4 nevner en hytte i Annejohkamohkki og en gammel en i Eartnoaivi (Ryggfjellet), samt en som skal befinne seg i Deartnoaivi som brukes noe om høsten. NN2 sier han ikke er sikker på om han husker hvor hyttene ligger, men han kjenner til at det skal være tre hytter, i tillegg til en ved Jakobselv som hører distriktet til og som er satt i stand av kraftlaget. Han har ikke brukt denne hytten selv. Han kjenner til en hytte i Bohccejohka, men forteller at hyttene inne på halvøya fort blir ødelagt av været og at de ikke lenger holdes tilstrekkelig ved like. NN1 nevner en hytte ved Ryggfjell, som han forteller brukes noe under arbeidet med å samle rein.

4.4.7 Høsting av utmarka

De fire som er intervjuet gir noe varierende bilder av i hvilken utstrekning det har blitt og fortsatt blir drevet med jakt, fangst, fiske og bærplukking på sommerbeitet. Generelt får man inntrykk av at disse aktivitetene spiller en noe mindre rolle når det dreier seg om Vadsø og Vardø kommuner, når det sammenlignes med arealene i Nesseby kommune. Det siste kan trolig ha sammenheng med at moderniseringen av reindriften medfører en ferdsel på halvøya som er annerledes og mindre omfattende enn tidligere. Likevel opplyses det om at det fortsatt blir fisket noe i vannene på halvøya og at det plukkes molter, spesielt i områdene vest for Vadsø og i Jakobselvdalen. Ettersom Krampenes er det sentrale stedet for reindrifta i dag, virker det som fiske og bærplukking i dag har utgangspunkt i områdene der.

Intervjuene med reindriftsutøverne viser at det aktuelle område bare i begrenset grad er viktig med tanke på bærplukking. Man får også inntrykk av at bærplukkingen var av mye større betydning tidligere. NN2 erindrer at man kunne plukke tønnevis i Annejohkamohkki. Det virker som områder i Nesseby kommune er viktigere i denne sammenheng. NN4 forteller at reindriftsutøverne likevel plukker en del molter innenfor Vadsø og Vardø kommuner. Blant annet skal det bli plukket en del i området opp Komagelv og Gallojohka, rundt Krampenes og i områdene mot Vadsø. Spesielt de som bor ved Varangerbotn, mener han pleier å plukke langs Jakobselva, men de fastboende i Vestre Jakobselv reiser mer opp til nordsiden og plukker der. NN1 forteller at det også blir plukket en del blåbær ved Krampenes og i områder innenfor Vadsø.

For reindriftsutøverne reguleres også jakt, fangst og fiske etter Reindriftslovens § 14, der det heter at jakt, fangst og fiske i statsallmenning og i ikke særskilt matrikulert statseiendom kan finne sted i forbindelse med lovlig utøvelse av reindrift innenfor det reinbeitedistrikt hvor reindriften foregår. Det framstår som uklart hvor betydningsfullt fiske i elver og vann inne på halvøya har vært i tidligere tider, og ikke minst i hvilken utstrekning rettighetene benyttes i dag. NN4 mener det fiskes lite i vannene der i dag ettersom mange vann er fredede og de øvrige ikke er spesielt gode fiskevann. NN2 nevner at det fiskes noe i innsjøer ovenfor Sandfjorddalen, samt ved Njuvzzakoddot (ovenfor Komagelva). Han framhever at sammenlignet med tidligere, da det ble fisket mer jevnlig, og «alle» fisket til eget bruk i Komagelva, fiskes det generelt mindre i dag. NN4 forteller at det fiskes mye med garn på vinterbeitet i dag, men at dette ikke skjer lenger på sommerbeite som følge av forbudet.

4.5 Motsetninger og konflikter

4.5.1 Nasjonalparken

Intervjuene med personene som er involvert i reindriften viser en ambivalent holdning til nasjonalparken. Vernetiltakene medfører at motorisert ferdsel holdes på et minimum og at hyttebygging eller andre installasjoner ikke tillates. Som bl.a. andre NN4 påpeker, er dette i seg selv en stor og åpenbar fordel for reindrifta. NN3 framhever at det i særlig grad sikrer simlene uforstyrrede omgivelser under kalvingstida. Gjennom intervjuene virker det som reindrifta var positivt innstilt til etableringen av nasjonalpark av grunner som dette. Det blir imidlertid uttrykt skuffelse over at reindriftdistriktet ikke selv er representert i nasjonalparkstyret. NN1 hevder at dette var noe man var forespeilet. Han anfører at man i framtiden frykter at restriksjoner på barmarkskjøring skal innføres, mot reindriftras behov og ønsker. I tillegg viser han til at en planlagt bru over Vesterelva vil øke antall fotturister inn i nasjonalparken og forstyrre reinen.

NN3 er usikker på hvilke restriksjoner nasjonalparken vil kunne sette når det gjelder framtidige behov for hytter eller gjerdeanlegg. NN1 hevder at reindrifta trenger en ny hytte i Annejohkamohkkis, men at man regner med å ikke få gjennomslag for det som følge av vernetiltakene. NN2 uttaler også at han frykter innskrenkning når det gjelder adgangen til motorisert ferdsel, samt adgang til å sette opp hytter og gjerder. De to sistnevnte vektlegger også det synspunktet

at nasjonalparken har som formål å verne et landskap som det i første rekke er reindrifta som har satt sitt preg på, samtidig som det etter deres mening i praksis bare er reindriftsområdet som er underlagt vernebestemmelser. Med det siste viser de til den oppfatningen at grensene for nasjonalparken til sist ble trukket så langt inn at fastboende bruk av utmarka praksis er lite berørt av vernebestemmelsene. De anfører begge at det også er behov for å begrense hyttebygging og veibygging, spesielt i skogsbeltet mellom Varangerbotn og Vadsø, samt i Jakobselvdalen og oppover. I følge NN2 medfører innføringen av nasjonalparken at eiendomsrett til halvøya er den løsningen som gir reindrifta større innflytelse på vernebestemmelser og praktisering av regelverket.

4.5.2 Hytter

NN1 framholder at forholdet til hyttefolk fungerer greit og at hyttene som eksisterer i dag i relativt liten grad har noen spesiell negativ innvirkning på reindrifta. Imidlertid anfører han at motoriserte ferdselen til og fra hyttene og i områdene rundt hyttene kan være en ulempe. NN3 mener også at løshunder som dukker opp i forbindelse med hyttebruk kan være en plage for reinen.

Flere av de intervjuede mener også at ytterligere hytteutbygging, og den ferdsel som det vil medføre, vil være til ulempe for reindriften. Det siste blir også belyst i høringsuttalelser til Vadsø kommune i forbindelse med arbeidet med kommunens arealplan for 2011 – 2023. Reinbeitedistrikt 6 fremmet i den forbindelse flere innsigelser med tanke på framtidig hytteutbygging, blant annet når det gjelder Jakobselvdalen under henvisning til at det forstyrrer reinen på vei ut og inn av sommerbeite. Reinbeitedistriktet anførte også i høringsuttalelsen at hyttene som allerede er bygget i Nedre Flintelv-området skaper problemer for reindrifta og mener det ikke bør bygges flere hytter. Når det gjelder forslag om utvidelse av et hyttefelt ved Østervann, blir det framholdt at området er viktig for oppsamling av rein både under vår- og høstflytting, samt når reinen skal inn i gjerdet ved Krampenes. I disse tilfellene samles reinen i områdene ved Gjellhaugene, Suolovarri og Makkefjell. Økt ferdsel vil virke forstyrrende, hevdes det. Reingårdhamran og Aksla er et hvileområde for reinen etter at de har blitt sluppet ut av gjerdet ved Krampenes. Reindriftsdistriktet ønsker derfor ikke flere hytter i dette området. Til sist nevnes området Skallnes-Nyhavn som et viktig område for reinen, og man motsetter seg hytteutbygging der. Hele området mellom gjerdeanlegget ved Krampenes og Skallelv framheves som en viktig trivsels- beite- og luftingsområde for rein. I den forbindelse nevnes det at massetak som finnes ved Skallnes påfører reindrifta problemer. Man motsetter seg derfor at masseuttaket skal økes. I den forbindelse stiller reindrifta seg også negativ til eventuell oppstart av mineraltutvinning i dette området.

4.5.3 Forholdet til fastboende og til landbruket

Dagens motsetninger kan også forstås i lys av uforenlighet når det gjelder næringsinteresser. Ikke minst kommer dette fram ved at land som har blitt oppdyrket opprinnelig har vært beiteområde for rein og at rein har kommet inn på bønders innmark. På steder som Kiberg og Kiby klages det også over at rein kommer inn i hagene til folk. Beiting på innmark økte også som følge av at flokkene med tiden har blitt større og dessuten mindre tamme.

I takt med at bruken av utmarksslåtter opphørte og det reduserte omfanget av landbruksaktiviteter, har områder som tidligere ble bruk av fastboende til jordbruksformål blitt overtatt reindrifta. I prinsippet er alt areal med unntak av det som er inngjerdet tilgjengelig som reinbeite. På den andre siden ble områder som var relevant med tanke på reinbeiter annektert når landbruket ekspanderte fra omtrent midten av 1800-tallet og framover. Niemi (2007:153) skriver om at såkalte reinhaver – plasser der man melket og skilte rein – ofte var frodige og egnet som utmarksslåtter. NN1 understreker også det samme, at mange utmarksslåtter ble etablert slik. Han mener at mange av slåttene skal ha blitt inngjerdet for å hindre reinen å komme inn dit, og peker på at dette viser hvordan de fastboende allerede den gang kjente til reinens vandringsmønster. Niemi (2007:153) mener at det skal ha vært lite konflikt rundt dette fordi slåttene tok til etter at kalvingen var over, og at motsetningen var i første rekke – som i dag - var knyttet til beiting på det som fantes av innmarksslått.

I dag synes det som om forholdet mellom reindrifta og ulike grupper fastboende i relativt liten grad er preget av direkte konflikter. I intervjuene blir det framholdt at forholdet til fastboende og hyttefolk for en stor del fungerer greit, og at det i hovedsak er relasjonen til andre næringsinteresser, og i særlig grad sauebøndene, som er problematisk. I et par av intervjuene gis det uttrykk for at forholdet nærmest er iboende antagonistisk, men at inngjerding av innmark har medført en praktisk løsning. Det problematiske forholdet mellom disse to næringsgruppene virker ikke å ha utspring i direkte konkurranse om beiteområder, dersom man ser bort fra konsentrasjonen av sau og rein i deler av skogsområdene.

Går vi tilbake til 1980- og 1990-tallet var imidlertid konfliktene ganske markante, noe som trolig har sammenheng med at det er på denne tiden at konsekvensene av et mer moderne husdyrhold gjør seg gjeldende i form av økt fôrproduksjon. Øyvind Ravna legger i Nessebyutredning vekt på at det etter Stortingets såkalte opptrappingsvedtak på midten av 70-tallet ble foretatt en del nydyrking. På våren og forsommeren spesielt er kystområdene viktige beiteområder. En del av de arealer som har blitt tatt i bruk til jordbruksformål, er derfor opprinnelig del av i reindriftings beiteområder (Eythórsson m.fl. 2011:57). Det ble i den forbindelse ikke stilt krav om inngjerding av de nydyrkede områdene, noe som medført at rein trakk inn på de nyetablerte jordene. Etter en episode der en gårdbruker skjøt en rein som beitet på et jorde, ble det i etterkant av rettsaken som fulgte satt opp reingjerder rundt innmarka i bygdene øst for Vadsø. På østsiden av Vadsø er dette fortsatt ikke kommet på plass, og det blir opplyst at nydyrkingsområder i Vestre Jakobselv ved mer enn en anledning skal ha blitt ødelagt av rein.

Det skal i en del tilfeller skje at reinen kommer seg innenfor gjerdene. I følge NN1 hender dette spesielt om våren når det fortsatt er snø, og om høsten etter at snøen har kommet. Han mener også at reinen holder seg unna sauegjerdene i perioder det regner lite, ettersom lukten av sau er sterkere da.

Moderne sauehold innebærer at hver enkelt besetning er større enn det som tidligere var vanlig, at det enkelte steder ble foretatt nydyrking og at beiteområder lenger inn på halvøya ble tatt i bruk (se kapittel 4 om dette). I Nesseby hevder representanter for reinbeitedistriktet at det ikke fantes sau på beite i Bergebydalen så sent som på 70-tallet, slik det gjør i dag. Dette blir bestridt av lokalhistoriker Øyvind Nilsen, som mener at dette området har vært bruk til sauebeiting lenge før dette (Sagat, 20. september 2011). Når det gjelder Vadsø og Vardø kommuner, har vi ingen informasjon som tyder på at viktige reinbeiteområder har vært brukt som sauebeite før modernisering av husdyrholdet fant sted fra slutten av 70-tallet og framover. Unntaket må være skogsområdene vest for Vadsø og elvedalene. Informanter som forteller om husdyrhold legger alle vekt på at sau i all hovedsak beitet i bygdene, mens det i en del tilfeller var kyrne som ble flyttet ut på beite innenfor bygdene om kvelden. I disse tilfellene dreier det seg om noen få kilometer inn i landet.

I Nessebyutredningen vises det til at reieneierne som ble intervjuet mener at rein og sau konkurrerer om beite slik at det kan føre til beitemangel (Eythórsson m.fl. 2011:80). I intervjuene som er foretatt med tanke på arealene i Vadsø og Vardø kommuner er likevel ikke dette perspektivet framtreddende. Det anføres at rein og sau i liten grad skaper motsetninger på beitet. Unntaket ser ut til å gjelde skogsområdet vest for Vadsø der reinen blant annet spiser sopp. I dette området skal det også være mye sau som beiter til tider. Det siste kan ha sammenheng med at det fram til i dag har blitt lagt ned flere sauebruk og at de besetningene som er igjen beiter relativt konsentrert. Hovedproblemet, slik både NN3 og NN1 ser det, er at dette representerer et problem, ikke minst i skogbevokste områder der lukten fra sauen er sterkt og etter deres oppfatning holder reinen unna. I mindre grad ser det ut til at det eksisterer strid om beiter innover i landet. NN3 framhever dessuten at sau som beiter på fjellet bidrar til å holde dvergbjørka nede og unngå gjengroing.

I store trekk opplyser både sauebøndene og reineierne at selv om forholdet ikke alltid er preget av direkte samarbeid og dialog, er det lite konflikter i dag. Mens det i utredningen om Nesseby kommune vises til at reindrifta finner at motorisert ferdsel i forbindelse med friluftsliv og hyttebruk er til sjenanse for reindrifta, synes det som dette i mindre grad er tilfellet for Vadsø og Vardø kommuner. Dette kan ha sammenheng med at nasjonalparken dekker store deler av sommerbeiteområdet. Reineierne viser imidlertid til at det med etablering av hyttefelt følger bilveier og en god del skuterkjøring utenfor nasjonalparkens grenser.

4.6 Rettsoppfatninger

Skal man dømme etter de intervjuede aktørene i reindrifta, virker det som det eksisterer en omforent oppfatning om at man har en klar og uinnskrenket bruksrett til Varangerhalvøya som kommer foran andres bruksrett. Det vil innebære at andre har rett til bruk av områdene så lenge det ikke kommer i konflikt med reindriftras interesser. Til tross for visse motsetninger, gis det inntrykk av at denne bruksretten i grove trekk har vært oppfylt fram til nå. I lys av dagens situasjon der også andre aktører har blitt gitt anledning til å stille særskilte krav om bruks- eller eiendomsrett, og i betraktning av potensielle interessemotsetninger i forhold til andre og nye aktører i framtiden (f.eks. turisme, gruvedrift etc.), ser enkelte av de intervjuede et legitimt behov for eiendomsrett til reinbeite. Med andre ord er ikke spørsmålet om eiendomsrett prinsipielt, men mer et resultat av nye og eventuelt framtidige kontekster. Dette samsvarer for øvrig med opplysninger som kommer fram og blir vurdert i NIKU-utredningen om Nesseby på grunnlag av intervjuer med reindriftaktører i samme reinbeitedistrikt (se Eythórsson m.fl. 2011).

4.6.1 Reindriftras opprinnelse

Til grunn for bruksrettsforståelsen, og som et eventuelt grunnlag for eiendomsrett, framhever flere intervjuede mange hundre år gamle spor som kan knyttes til villreinfangst og senere tamreindrift over store deler av Varangerhalvøya. Det blir i den forbindelse lagt vekt på at disse sporene er av mye eldre dato enn dagens annen virksomhet, som f.eks. landbruksbasert ressursutnyttelse av utmarka.

NN2 legger vekt på at de gamle gjerdene som finnes på halvøya kan tyde på at det har vært folk og rein der siden 800-tallet. Dagens form for reindrift kan derfor føres mye lenger tilbake enn 1600-tallet, mener han. NN1 viser også til steingjerdene inne på halvøya. I følge ham skal det være flere kilometer med store steingjerder ved Kjøpmannskjølen og Ryggfjell. Arkeologer skal ha dokumentert dette ved hjelp av bilder. Han mener gjerdene ble anlagt som følge av at det er *balgansajit* (områder reinen søker til for å slippe unna varme og insekter) der, og området må allerede på den tiden gjerdene ble anlagt ha blitt brukt til kalvemerking. NN2 er i denne sammenhengen av den oppfatning at dagens reindriftsfamilier stammer direkte fra familiene som drev der den gang.

I intervjuer med fastboende i Vestre Jakobselv, som f.eks. NN43, har det blitt lagt vekt på at fram til de første årene etter andre verdenskrig var det flere reindriftsutøvere i området enn det er i dag. NN1, NN2 og NN4 legger alle tre vekt på at disse familiene er en del av den samme slekten, som dagens utøvere tilhører. Vi ser det imidlertid ikke som denne utredningen oppgave å gå inn i slektskaps- og familierelasjoner i denne sammenhengen.

4.6.2 Forholdet til fastboende og hyttefolk

Intervjuene etterlater et inntrykk av at reindrifta oppfatter forholdet til lokalbefolkningen som uproblematisk og dermed heller ikke ser grunn til å bestride rettmessigheten av den bruken som finner sted i kraft av allemannsretten. Imidlertid blir det, i likhet med hva som er tilfellet i Nessebyutredningen (Eythórsson m.fl. 2011:32), anført at den relativt nyetablerte elgjakten oppleves som et problem.

Det tilsynelatende uanstrengte forholdet bør samtidig sees i lys av at det generelt er lite ferdsel annet enn i randsonene av det området som brukes til sommerbeite. Delvis har dette sammenheng med at fastboendes bruk av utmarka har endret seg ved å dreie over mot moderne friluftsliv i tilknytning til hyttebruk, men må også relateres til at nasjonalparken legger bånd på skuterkjøring og annen motorisert ferdsel. I alle tilfeller er det motorisert ferdsel, spesielt i forbindelse med hytteliv som framheves som det mest problematiske. Det er verdt å merke seg at selv om hyttebygging er reelt problem for reindrifta, kan det tenkes at denne delen av utmarksbruken har blitt gitt ekstra oppmerksomhet som følge av at det eksisterer planer om utvidelse av flere hyttefelt. Som det har gått fram ovenfor, har reinbeitedistriktet i høringsuttalelser til arealdelen av ny kommuneplan i Vadsø fremmet innsigelser mot en rekke utvidelser av hyttefelt som har vært drøftet. Det er i denne sammenheng en relativt klar oppfatning om at denne type virksomhet må tilpasses reindrifta og ikke omvendt.

4.6.3 Forholdet til annen beiting

De intervjuede reindriftsutøverne virker å være samstemte når det gjelder beiteretten på Varangerhalvøya. Det kan virke som de intervjuede tenker seg at linjene for tradisjonell bruk kan strekkes bakover til den første tamreindrifta for flere hundre år siden, men at restene etter fangstgjerder som er ennå eldre tas med i bildet. Reindriftsutøverne er tilbøyelige til å mene at de på bakgrunn av mye lengre tids kontinuerlig bruk har sterkere rett til beite enn andre. Blant andre har NN1 den oppfatningen at reindrifta har brukt områdene mye lenger enn sauenæringen og derfor har en *fortrinnsrett*, som han uttrykker det. Her legges det vekt på at rettsoppfatningen over lang tid har vært den samme, men at bruken har endret seg både for reindrifta (se ovenfor) og for landbruket. Når det gjelder det siste innebærer det i første rekke nydyrking, og som reieneierne her legger vekt på, mye større saueflokker som beiter lenger inn i landet over mye større arealer enn tidligere. Det siste innebærer en oppfatning om at sauebeite tradisjonelt foregikk nærmere bygdene enn det gjør i dag, og at det derfor ikke foreligger noen form for hevdvunnet rett til beite inne på fjellet (se Eythórsson m.fl. 2011:78 om det samme). NN1 framholder at selv om arealer som i dag brukes til sauebeite tidligere ble brukt til utmarkslåtter og at det derfor i motsetning til reindrift ikke kan vises til noen form for lengre tids bruk med tanke på beiting.

Blant de intervjuede kommer det fram en bekymring over at dagens bruksrett kan vise seg utilstrekkelig med tanke på å sikre framtidig sommerbeite på Varangerhalvøya. I den forstand blir krav om eiendomsrett framholdt som en slags forsikring. Det blir også understreket at eiendomsrett ikke har vært en aktuell problemstilling tidligere, men at dagens omstendigheter har tvunget dette fram som et alternativ.

4.7 Konklusjon

Et problem som gjelder i sin alminnelighet, og som denne utredningen står ovenfor, er at reindrifta lett kan bli forstått som en homogen gruppe. Gitt at det er forskjeller i alder, familiebakgrunn, størrelse på reinflokken, og at mange aktører i dag har utdanning og yrker utenfor reindrifta i tillegg, er det grunn til å anta at det kan eksistere ulike holdninger og oppfatninger. Følgelig befinner vi oss ikke i en posisjon der vi kan tillate oss å generalisere for mye og trekke for bastante slutninger. Verken Nessebyutredningene eller denne utredningen bygger på et materiale som gjør det mulig å si noe meningsfullt om hvorvidt slike forskjeller på en mer eller mindre systematisk måte følger sosiale skillelinjer som alder, kjønn, familiesammensetning, familiehistorie, størrelse på reinflokk etc.

Reindrift har forekommet mer eller mindre kontinuerlig på Varangerhalvøya gjennom flere hundre år. De største endringene er knyttet til de siste 50 årenes mekanisering av driften, som har medført at reinen i mindre grad gjetes ved at man følger flokken omkring på beitet og at merking og slakting etter hvert ble sentralisert til et anlegg ovenfor Krampen. Mekaniseringen har hatt som følge at reindrift i dag er mindre arbeidsintensivt enn tidligere. Følgelig er

det færre personer som er involvert i arbeidet med driften på heltid. En annen konsekvens er at verddeforholdene er svekket. Dels har dette å gjøre med at sentrale aktiviteten ble flyttet til et sted (Krampen i Vadsø kommune). Til dels har årsaken å finne i at verddeforholdene hadde utgangspunkt i gjensidige utvekslinger av materielle goder og tjenester. Når både reindriftsutøvere og fastboende ble mer involvert i moderne pengeøkonomi, mistet denne siden ved verddeforholdene gradvis sin funksjon. I det hele får man inntrykk av at det i dag er liten samhandling mellom reindriftsutøverne og fastboende i de to kommunene, dersom vi ser bort fra Krampen.

Når det gjelder selve bruken av områder til beite, trekkveier, kalvingsplasser osv., later det til at forholdene har vært relativt kontinuerlig gjennom lang tid, men at endringer stadig finner sted fra år til år som følge av variasjoner i værforhold og lignende. Antall rein er i dag grovt regnet det samme for litt over 100 år siden. Antall rein sank imidlertid dramatisk rundt 1. verdenskrig, for deretter å ta seg noe opp, for deretter synke igjen som følge andre verdenskrig. Etter krigen har antall rein med noen variasjoner steget gradvis fram til ca. 1990 da reintallet var omtrent som det er i dag. Det året var tallet noe over 10 000, mens det i dag er mer enn 11 000.

Det gis inntrykk av at det saueholdet som er i dag i liten grad skaper problemer for reindrifta, med unntak av skogsområdene i øst. Forskjellige høstings- og friluftslivsaktivitetene blir eller ikke framholdt som forstyrrende i noe vesentlig grad. Dette kan delvis ha sammenheng med at nasjonalparken legger begrensninger på motorisert ferdsel spesielt over store deler av halvøya, men også at det generelt er lite ferdsel når man kommer et stykke bort fra hytteområdene. Reineierne framholder samtidig at motorisert ferdsel som knytter seg til bruk av hytter, samt elgjakt, er det mest forstyrrende elementet.

Med henblikk på rettsoppfatninger er de fire intervjuede siidaandelseierne klare på at de mener reindrifta må prioriteres framfor annen bruk av arealene på Varangerhalvøya. Bakgrunnen er en oppfatning om at reindrifta har gjort kontinuerlig bruk av områdene lenger enn noen andre. Mens landbruket viser til at kontinuitet når det gjelder legitimering av beitebruk ved å framholde bygdebruksmodellen, ser det ut til at reindriftsutøverne viser til at det er den samme slekten som har drevet reindrift over lang tid.

5 Sjølaksefiske i Vardø og Vadsø kommuner

I Øst-Finnmark har det blitt drevet sjølaksefiske minst fra midten av 1700-tallet av. Etter hvert kom dette fisket til å spille en viktig rolle med tanke på kontantinntekter. Fisket økte betydelig spesielt i siste del av 1800-tallet da kilenota kom i bruk. En gradvis strengere regulering av sjølaksefiske og fallet i prisen på villaks har bidratt til at det i dag er få aktive sjølaksefiskere igjen i utredningsfeltet. Enten det dreier seg om sjølaksefiskeplasser på privat grunn eller utviste plasser på FeFos grunn, later det til at folks rettsoppfatninger knytter an til spørsmål som har med stedsidentitet og videreføring av tradisjoner å gjøre. Det finnes forskjellige synspunkt på hvor riktig det er at sjølaksefisket skal kunne fortsette i framtiden og med tanke på hvilken betydning dette fiske har. Likevel virker det som det i befolkningen eksisterer en forholdsvis bred støtte for at denne formen for fiske er en legitim bruksmåte.

Det er de siste årene skrevet flere utredninger og annen litteratur om sjølaksefisket i Finnmark. Samisk høgskole/SEG (2010) har i sitt arbeid for Finnmarkskommisjonen utredet bruk og rettsoppfatninger for laksefiske med faststående redskap i Finnmark, med vekt både på tidligere tiders utøvelse og dagens bruk. Norut Tromsø har i oppdrag for Direktoratet for Naturforvaltning utredet betydningen av sjølaksefiske i sjøsamiske områder (definert som kystkommuner i Finnmark fylke og Nord-Troms), se Borch m.fl. (2010). Som en del av Villaksprogrammet under NFR sitt forskningsprogram Miljø 2015 og med støtte fra DN gjennomførte NINA en nasjonal spørreundersøkelse blant norske sjølaksefiskere i 2007, der formålet var å gi en bred beskrivelse av norsk sjølaksefiske (anon 2007), og å belyse fiskernes syn på ulike former for regulering av sjølaksefiske (Fangel m.fl. 2009).

Boka *Sjølaksefiske og sjølaksefiskere – fra Stappegjærde til Homengrå* av Randi Irene Losoa og Vilfred Ingilæ (2009) gir også et illustrativt bilde av sjølaksefiske gjennom intervju- og bildemateriale. I dette kapitlet vil det bli gjort rede for innhold, betydning og omfang av sjølaksefisket i Vardø og Vadsø kommuner. Innledningsvis belyses viktige historiske trekk i sjølaksefisket i Finnmark, i hovedsak basert på SEG/Samisk Høyskole (2010). I tillegg vil vi avslutningsvis si noe om rettsoppfatninger blant informantene knyttet til sjølaksefisket. Hva angår sjølaksefisket i utredningsfeltet baserer vi oss hovedsakelig på informantsamtaler og tilgjengelig statistisk materiale.

5.1 Kort om historisk utvikling i sjølaksefisket i Finnmark

*«Hvor mange plasser det var her?
Mange! Det var bare 200 meter mellom hver plass»
(NN21, Kiby)*

*«De hadde de første bilene og de beste modellene»
(NN6, Kramvik)*

Rapporten fra SEG/Høyskolen i Finnmark (2010) dokumenterer at Pasviksamene allerede fra tiden før 1750 drev sjølaksefiske i bestemte fjorder i Sør-Varanger. Da kilenøtene gjorde sitt inntog i Finnmark fra ca. 1860 hadde altså østsamene allerede drevet sjølaksefiske med andre typer faststående redskaper i lang tid. Borch m.fl. (2009) konkluderer med at sjølaksefiske er av betydning for videreføring av sjøsamisk kultur, definert som kunnskap, verdier og tradisjoner i områder med sjøsamisk historie. Selv om Vardø og Vadsø kommuner har hatt en spredt samisk bosetting, har ikke lokalsamfunnene i dette området vært dominert av samer etter ca 1850, og sjølaksefisket i området er de siste ca. 150 år drevet av folk med så vel finsk, norsk og samisk bakgrunn. Reindriftsutøvere har hatt tradisjon for å drive ulike former for laksefiske i

sjøen om sommeren, både tradisjonelt og etter at den nyere formen for reindrift utviklet seg i regionen fra 1930-tallet (Eythórsson m.fl. 2010). Tidligere var kombinasjonen av utøvelse av reindrift og sjølaksefiske vanlig. Selv om det ikke finnes tallmateriale på hvordan dette har utviklet seg, tyder informantuttalelser som «Nå har til og med samene sluttet med sjølaksefiske» (NN6, Kramvik) på at denne kombinasjonen har blitt betydelig mindre i omfang. Det har ikke lyktes oss å komme i kontakt med folk i reindriften som har detaljert informasjon om dette. NN2 hevder imidlertid at flere har drevet sjølaksefiske ved Krampenes. I følge NN16 skal dette imidlertid bare dreie seg om en person som startet opp først i 2002. Før den tid var det ikke vanlig at reindriftsutøvere drev sjølaksefiske i Krampenes området. Aktive reindriftsutøvere har imidlertid rett til tildeling av lakseplass, fortrinnsvis i eget sommerbededistrikt (www.FeFo.no). Da sjølaksefisket økte i omfang på slutten av 1800-tallet, var dette også et resultat av finnene som bosatte seg i område tok del i dette fisket. Vårt hovedinntrykk er altså at sjølaksefisket har vært betydningsfullt både økonomisk og kulturelt for *alle* befolkningsgruppene som har vært bosatt i regionen.

5.2 Kort om regelverk og kriterier for tildeling av lakseplass på statens grunn/Finnmarkseiendommen

Den sterke veksten i antall fiskere som følge av kilenotas inntog førte også til sterk vekst i oppfisket kvantum. Lovregulering av laksefisket fra 1848 og framover ga reguleringer av redskapsbruk og innførte fredningstider (SEG/Høyskolen i Finnmark 2010). Den nasjonale lakseloven av 1905 fastslo grunneiers rett til å fiske laks i sjøen utenfor sin eiendom, og den ga regler om sjølaksefiske utenfor det som var å regne som «statens beholdne jord i Finnmark». Utenfor en strand i privat eie hadde grunneier enerett til sjølaksefiske med faststående redskap. Utenfor statsgrunn i Finnmark var fisket fritt for «enhver norsk borger». Der hvor det var nødvendig å forhindre uro og konflikt om lakseplassene, kunne vedkommende politimester foreta utvisning av lakseplasser. I følge SEG/Høyskolen i Finnmark (2010) var dette et alternativ til ordningen med laksestyrrer, som var en ordning gitt av lakseloven av 1905 og videreført i lakseloven av 1930. Begrunnelsen for å benytte lokale lensmenn til å utvise lakseplasser i Finnmark lå i vanskeligheter med å skaffe kvalifiserte folk til laksestyrrer og utfordringene med å få laksestyrrer til å fungere med store avstander og spredt bosetting som i Finnmark. Jordsalgsmyndighetene ble også gitt muligheter til å bortforpakte lakseplasser inntil 10 år om gangen, men dette ble, også i følge SEG/Høyskolen i Finnmark 2010, kun gjort i få tilfeller. I lov om laksefiske og innlandsfiske fra 1964 ble innbyggerne i Finnmark gitt en fortrinnsrett til fiske på statens grunn i vassdrag eller i sjøen foran andre norske borgere (§ 16 første ledd), men at tilgangen til å fiske ikke gjelder der fisket er bortforpaktet eller gitt etter utvisning (SEG/Samisk høyskole 2010).

Fast bostedstilknytning (med unntak av reindriftsutøvere) og tilknytning til primærnæring har i mange tiår vært hovedkriteriene for tildeling av lakseplass på det som tidligere var Statens grunn i Finnmark og som fra 2006 ble Finnmarkseiendommen. I tillegg har private grunneiere hatt tilgang til egne lakseplasser også i Vardø og Vadsø. Som vi senere vil komme inn på har antallet sjølaksefiskere blitt sterkt redusert fra 1980-tallet.

Primærnæringsutøvere er altså den gruppen som i utgangspunktet har hatt tilgang til lakseplasser på statens grunn/Finnmarkseiendommen. Men NN22 og NN23 i Skallelv Jeger og fiskeforening er inne på at deltakelse i sjølaksefisket før etterkrigstida handlet om *interesse* for denne type fiske, og at denne interessen var motivert av ulike faktorer og ikke bare muligheter for å få utvist lakseplass. Type gårdsdrift og husholdets sammensetning var viktige faktorer for hvorvidt en valgte å delta. NN6 i Kramvik beskriver det slik: «Det passet mye bedre for småbrukere å holde på med vår (lakse)fisket enn med ordinært fiske. Laksefiske var for bønder og landsfolk, det var ikke for ordinære fiskere. Det var en innordning». Når folk har skiftet yrke (fra jordbruk til andre yrker, eller blitt pensjonister), har lakseplassene ofte blitt overtatt av andre, f.eks. familie eller nabo. Det uttrykkes at plassene «gikk i arv». De fleste av våre informanter

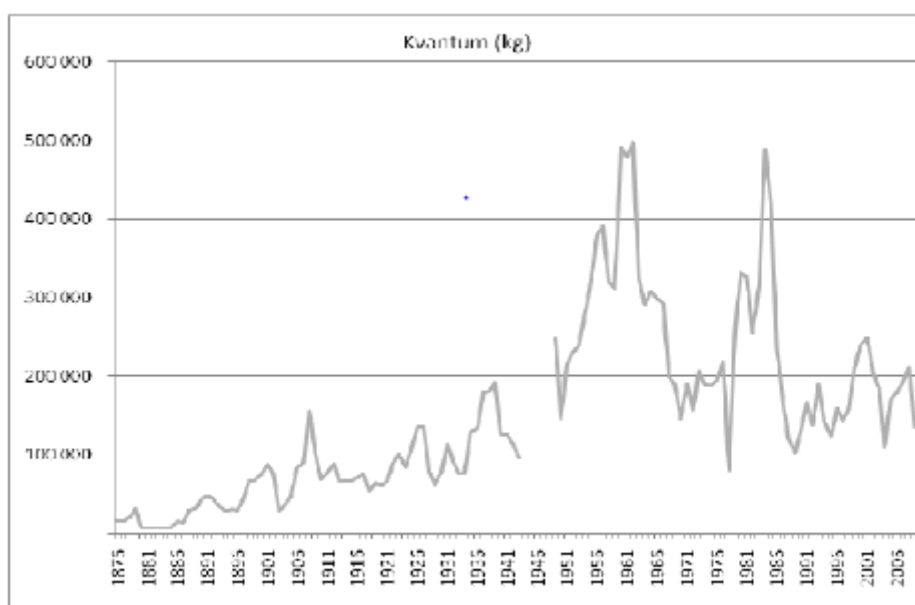
minnes at tildelingen av lakseplasser var forholdsvis uproblematisk også den tiden det var rift om plassene. NN6 forteller at det aldri var noen som søkte på «andres» plasser. Hvis noen falt fra var det gjerne sønnen eller broren som overtok. Han husker det slik at det var aldri noen som la seg opp i dette. Han mener det også var praksis fra myndighetene, at om du skulle overta fisket på en plass måtte du ha det skriftlig fra den som hadde hatt plassen før deg, at han ikke ville fiske lenger. Andre, som NN21 i Kiby, forteller at sjølaksefisket ikke alltid var uten konflikter, og at det i enkelte bygder var slik at lensmannen måtte stå og følge med på fisket.

Tabell 26: Viktige milepæler for sjølaksefisket i Finnmark, 1750 – i dag.

	Viktige milepæler for sjølaksefisket i Finnmark, 1750 – i dag.
Før ca. 1750	Skolte- og østsamer drev organisert fiske etter laks i sjøen, i bestemte fjorder i Sørvaranger. Pasviksamene hadde lovfestet rett til å fiske laks i sjøen fra 1834 og fram til 1925.
Ca. 1860	Fisket med kilenot begynte.
1860-1890	Sterk vekst i antall fiskere og oppfisket kvantum. Lovregulering av laksefisket fra 1848 og framover gjaldt regulering av redskapsbruk og innførte fredningstider.
1905	Den nasjonale lakseloven vedtas. Omfattende diskusjoner om grunneiers enerett til laksefiske i sjøen utenfor marbakken. Loven av 1905 ga regler om rettigheten til fiske utenfor privateid grunn, og utenfor grunn som var å anse som statens.
Ca. 1914	Pomorhandelen opphører og sjølaksefisket ble et viktig økonomisk alternativ med avsetning sørover.
1914-1940	Sjølaksefisket hadde stor økonomisk betydning i mellomkrigstiden. Ytterligere økning i antall kilenøter. Gode priser på villaks.
1930	Ny lov om laks- og sjørøretfiskeriene. Egne regler for Finnmark fra Lov av 1905 ble videreført.
Ca. 1960	Utvikling av drivgarnsfisket i havet.
1964	Lov om laksefisket og innlandsfisket vedtas. Sjølaksefiske utenfor det som var å regne som statens grunn i Finnmark fortsatt mulig for alle norske borgere bosatt i Finnmark etter utvisning eller som bortforpaktning inntil 10 år (ved Finnmark Jordsalgsstyre, men anvist gjennom lokale lensmenn). Utvisning av lakseplasser var fortsatt mest vanlig, mens mulighet for bortforpaktning kun skjedde i få tilfeller.
1979	Forbud mot drivgarnsfiske øst for Nordkapp, mens mange sørfra fisket på konsesjon utenfor kysten av Vest-Finnmark. Reduksjon i laksebestandene.
Ca. 1980	Flere reguleringstiltak innført. Fjerning av ca. 1100 lakseplasser på statens grunn. Innskrenking av fisketiden for kilenot og krogarn. Forbud mot høstfiske i sjøen i Tana og Varanger. Forbud mot garnfiske i alle elver unntatt grensevassdrag (1977). Forbud mot settegarn og kastenot. Forbud mot dorgefiske før 15. mai. Etablering av sjølaksefiskernes interesseorganisasjoner som reaksjon på regulerings-tiltakene.
1988	Drivgarnsfisket forbys fra og med 1989
Fra ca. 1985-	Sterkt prisfall på villaks som følge av utviklingen i lakseoppdrett
1992	Ny lakse- og innlandsfiskelov fra og med 1993. Fredningsprinsippet innført.

5.3 Omfang av sjølaksefisket

Siden slutten av 1800-tallet og fram til omkring 1990 var sjølaksefisket et betydelig pengetilskudd til husholdsøkonomien i Finnmark (SEG/Høyskolen i Finnmark 2010). Rundt 1900 kunne en sjølaksefisker oppnå en dagslønn om han fikk én middels stor laks. Sjølaksefisket fikk også stor betydning for det økonomiske tapet som finnmarkingene ble utsatt for da pomorhandelen opphørte ved inngangen til 1. verdenskrig. Sjølaksefisket fikk dermed et oppsving i mellomkrigstida, og laksen ble solgt til omreisende oppkjøpere. SEG/Høyskolen i Finnmark (2010) henviser til Magnus Berg (1979 og 1986) som skriver at det var mye ulovlig fiske under krigen, som førte til nedgang i bestanden av laks. Bedre oppsyn, reguleringer og bygging av lakse-trapper førte til vekst i bestandene i tiårene etter krigen. Fra 1960-tallet endret forholdene for sjølaksefisket i Finnmark seg. Drivgarnsfisket fikk et stort oppsving etter 1960. Magnus Berg skrev i 1979 at drivgarnsfisket hadde ført til en overbeskatning på laksebestanden, og at det hadde gått utover de laksefiskerne som brukte kilenot. Sammenhengen mellom drivgarnsfiske, nedgang i laksebestanden og påfølgende reguleringstiltak for sjølaksefisket i Finnmark i perioden fram mot forbud for drivgarnsfiske i 1989, er noe som vektlegges i SEG/Høyskolen i Finnmark (2010) sin rapport. Figur 26 viser mengde laks (i kg) fanget i sjøen i Finnmark i perioden 1975-2009.

Figur 26. Mengde laks (i kg) fanget i sjøen i Finnmark i perioden 1975-2009. Figuren er hentet fra SEG/Høyskolen i Finnmark (2010).

Elementene i utviklingen i sjølaksefisket i Finnmark som kort er beskrevet over gjaldt også i hovedsak for fisket i Vardø og Vadsø kommuner. Men mens drivgarnsfisket etter laks fortsatte vest for Nordkapp helt fram til 1989, ble det allerede i 1979 forbudt øst for Nordkapp. Deler av kystlinjen i de to kommunene er relativt dårlig egnet for sjølaksefiske. Sjølaksefisket har imidlertid over lang tid hatt stor betydning kulturelt og økonomisk for lokalbefolkningen i utredningsområdet, ikke minst i perioden fra 1. verdenskrig og fram til 1970-80. På 1950-tallet var det gjerne far og sønnene i huset som holdt på med fisket, og de kunne gjøre gode penger på de beste plassene. NN6 forteller at de på denne tida i Kibergområdet hadde bruk med en god årsinntekt på, og at de kunne gjøre kjempefangst på en dag. De store inntektene var et produkt av gode fangster koblet med svært god pris på laks. Vårt inntrykk fra informantsamtalene er at sjølaksefisket utvilsomt må ha bidratt til sosiale forskjeller i bygdene i de to kommunene, illustrert gjennom uttalelser som «De hadde de første bilene og de beste modellene» (NN6, Kram-

vik). Samtidig var sjølaksefisket viktig for bygdene som helhet, ikke minst de stedene hvor lakseplassene var mange og mange deltok i fisket og aktiviteter rundt fisket som forberedelse, tilberedning av fisken og salg. Bl.a. i Kiby lå plassene tett i tett: «*Det var mange plasser! Det var bare 200 meter mellom hver plass*». (NN21, Kiby).

Det har tradisjonelt vært få lakseplasser i Vardø fra Kibergneset til innløpet til Persfjorden på grunn av værforholdene her. Også ved Skallelv i Vadsø har det vært få lakseplasser grunnet bunn- og strømforhold på stedet. På Golnes fulgte opprinnelig lakseplasser rektangulære jordteiger som gikk ned mot sjøen, her lå lakseplassene på rekke og rad. Det samme gjaldt Kiby. Det skal være spesielt gode plasser ved Lille Ekkerøy, ellers er sjølaksefisket generelt dårligere desto lenger ut i fjorden man kommer, i følge NN34 i SNO. Han opplyser at det også i gamle dager var mindre laksefiske ytterst i fjorden ettersom datidens redskap ikke dugde med tanke på vind og strømforholdene der.

Generelt fiskes det mer laks i sjøen i Vadsø enn i Vardø kommune (tabell 27). I følge SSB sin fangststatistikk har uttaket av laks i sjøen vært ganske stabilt over en periode på 30 år, men med relativt store årlige svingninger. På tross av at variasjonene har vært store fra år til år i de to kommunene, har det ikke vært noen generell nedadgående trend i løpet av en 30-års periode. Årsaken til at det ikke finnes fangststatistikk for Vardø etter 2002 er at fangsten ikke offentliggjøres på kommunenivå når antall fiskere i en kommune er mindre enn fem. Forholdet mellom uttak av laks i sjø og elv har også vært ganske stabilt i forholdet 60/40 de siste 15 år i følge NN29, FeFo. Dette til tross for den kraftige reduksjonen i antall plasser som er i bruk, som vi skal komme tilbake til.

Tabell 27. Fangst av laks og sjørret i sjøen (kg) i Vadsø og Vardø kommuner for utvalgte år i perioden 1983 – 2011. Sum for private plasser og på utviste plasser på statens grunn/Finnmarkseiendommen. Kilde: SSBs fangststatistikk.

	1983	1985	1987	1989	1991	1995	1997	1999	2002	2004	2006	2008	2010	2011
Vardø	824	2489	303	284	2007	361	258	2562	2925					
Vadsø	4671	9016	1839	5114	6477	2968	4217	10505	15286	5559	9400	6829	4475	3922

Spørreundersøkelsen avdekker at det er svært få som driver med sjølaksefiske i dag. På spørsmålet «Hvor ofte driver du med følgende aktiviteter innenfor Vadsø og Vardø kommuner?» ble respondentene bedt om å krysse av på en skala fra 1-5, der 1=aldri og, 5=svært ofte (tabell 2, vedlegg 1). Nærmere 83 % oppga at de aldri har fisket etter laks i sjøen, mens til sammen ca. 3 % svarte at de gjorde dette ofte eller svært ofte. Litt under 10 % oppga at de hadde drevet med sjølaksefiske før, men at de hadde sluttet med det.

Antall plasser på privat grunn som var i bruk i (forvaltes av Fylkesmannen i Finnmark) 2010 var 21 i Vadsø og 1 i Vardø. Tabell 29 viser utviklingen i antall utviste/tildelte lakseplasser forvaltet av FeFo i Vardø og Vadsø i perioden 1981 – 2011. Antall tildelte plasser har gått fra 60 til 10 i Vadsø og fra 26 til 1 i Vardø i denne perioden. Som vi ser har nedgangen i antall utviste/tildelte plasser på statsgrunn/Finnmarkseiendommen i Vardø og Vadsø vært større enn for Finnmark generelt. Tabellen viser også antall registrerte lakseplasser på privat grunn i perioden 1981-2010. Nedgangen i antall private plasser i bruk har vært noe mindre enn nedgangen i utviste/tildelte plasser på Statens grunn/Finnmarkseiendommen i samme periode, fra 49 til 21 plasser i Vadsø og fra 10 til 1 i Vardø. Nedgangen i antall private plasser i bruk har vært størst i Vardø, mens den for Vadsø sin del er sammenlignbar med nedgangen i Finnmark generelt. Vadsø har gjennom denne perioden (1981 – 2010) hatt færre lakseplasser i bruk på Statens grunn/Finnmarkseiendommen enn på privat grunn, mens det omvendte har vært tilfelle for Vardø (med unntak av 2010).

Tabell 29. Tildelte/benyttede lakseplasser på statsgrunn/Finnmarkseiendommen for utvalgte år 1981 – 2011 og registrerte/brukte lakseplasser på privat grunn i Finnmark i samme periode. Kilde: SSB/FeFo.

	1981	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	Prosentvis nedgang
Vadsø FeFo	60	23	33	36	30	35	26	18	16	12	10	83
Vadsø privat	49	56	48	38	41	42	39	31	26	21		57
Vardø FeFo	26	21	19	13	16	12	10	7	6	1	1	96
Vardø privat	10	3	2	6	5	5	5	4	1	1		90
Finnmark FeFo	1604	1089	1028	951	914	784	666	596	518	446	433	73
Finnmark Privat	1028	822	791	714	670	718	674	554	460	428		58

5.5 Årsaker til nedgang i antall lakseplasser og antall sjølaksefiskere

Som vi har sett har det vært en sterk reduksjon i antall tildelte plasser på Statens grunn/Finnmarkseiendommen og også i antall private plasser som brukes i perioden 1981 – i dag. Dette gjelder både Finnmark generelt og Vardø og Vadsø spesielt. Som vi også har sett ble antall registrerte plasser på Statens grunn/Finnmarkseiendommen redusert kraftig rundt 1980, men siden da har antallet registrerte plasser vært stabilt.

Hva er årsaken til at flere og flere registrerte plasser på Statens grunn/Finnmarkseiendommen ikke er benyttet? Bildet er selvfølgelig sammensatt. Fra ca. 1980 var det flere sammenfallende faktorer som førte til at både antall benyttede lakseplasser og antall sjølaksefiskere ble kraftig redusert i Finnmark. Laksebestandene var i nedgang, parallelt med sterkt prisfall på villaks som følge av utviklingen i lakseoppdrett. I samme periode var lokalsamfunnene i Finnmark og ikke minst i Vardø og Vadsø preget av fraflytting og avvikling av primærnæringene. Siden hovedkriteriene for tildeling av lakseplasser har vært fast bostedstilknytning i kommunen og krav om å være aktiv utøver av primærnæring(er), er trolig fraflytting i kombinasjon med færre pri-

mærnæringsutøvere en viktig årsak til den reduserte deltakelsen i sjølaksefisket. Sammenholdt med dårligere lønnsomhet har dette også ført til at personer som oppfyller kriteriene heller ikke nødvendigvis har ønsket å fiske.

I intervjuene med sjølaksefiskere blir det ofte pekt på at ulike reguleringstiltak og spesielt begrensninger i fisketid er en medvirkende årsak til manglende rekruttering til sjølaksefisket, selv om det også pekes på andre faktorer som vi også vil komme inn på. Helt siden kilenotfisket tok til for fullt rundt 1860 har ulike reguleringstiltak vært satt i verk for å opprettholde bærekraftige laksebestander og for å forhindre ytterligere nedgang i laksebestandene. Etter lakseloven av 1930 var den årlige fiskesesongen for kilenot og krokarn i Finnmark fra 15. april til 25. august, med fire dagers fisketid pr. uke. Kastenotfiske etter laks var også vanlig innenfor denne fisketiden. Fredningstiden for laks og sjørret var altså satt fra 26. august til og med 14. april. I tillegg var det i Varanger- og Tanafjordene lov til å fiske laks med settegarn fra 15.09 til 15.11. Etter lakseloven av 1964 var den årlige fredningstiden for laks og sjørret satt fra 26. august til og med 30. april, slik at den årlige fiskesesongen for kilenot og krokarn i Finnmark ble innskrenket til 1. mai til 25. august.

Ytterligere reguleringstiltak på 1970 og 1980-tallet var i følge SEG/Samisk høyskole (2010): forbud mot høstfisket etter laks i Tana og Varanger, forbud mot settegarn og kastenot, forbud mot dorgefiske før 15. mai, forbud mot bruk av monofiltråd og utvidet fredningstid for kilenot fra 5. august til og med 14. mai. I 1989 ble fisketiden for krokarn redusert til perioden 1. juni til 15. juli.

For å forhindre ytterligere nedgang i laksebestandene i Finnmark på 1970-tallet ble ca. 1100 lakseplasser på statens grunn fjernet rundt 1980. SEG/Samisk høyskole (2010) kommenterer at det ikke så ut til at en den gang vurderte hvorvidt det var noen mulige etablerte rettigheter som det eventuelt var nødvendig å ta hensyn til, i og med at staten var eier av grunnen. Den prosentvise nedgangen i Vardø og Vadsø var på henholdsvis 42,2 % og 44,4 % mellom 1976 og 1981 (SEG/Samisk høyskole 2010). I følge NN34, SNO, var det først og fremst ubrukte plasser som ble fjernet. Samme kilde mener at mange lakseplasser sto ubrukte fordi torskefisket var godt på den tiden, og mange derfor ikke prioriterte sjølaksefiske. Mange i Finnmark reagerte på reguleringstiltakene som ble innført samtidig som drivgarnsfisket fikk fortsette. Flere interesseorganisasjoner ble etablert som reaksjon på reguleringstiltakene.

Det har vært vanlig med fredningssoner utenfor vassdragene. I 2003 kom Forskrift om fredningssoner for anadrome laksefisk ved elvemunninger og utløp fra kraftverk, Finnmark. Denne hadde konsekvenser ved at fredningssonene utenfor Skallelvvassdraget og Vestre Jakobselv-vassdraget i Vadsø og for Komagvassdraget i Vardø kommune ble utvidet.

De siste årene er reguleringene av laksefisket gjort mer dynamisk og gjort avhengig av såkalte gytebestandsmål. Fisketiden for sjølaksefisket varierer mer mellom ulike områder i Finnmark. For Vadsø og Vardø kommuner som tilhører «Region kysten av Finnmark» har fisketiden de siste årene vært 8. juni til 21. juli for kilenot (fisketid mandag kl 18 til fredag kl 18), og krokarn fra 8. juni til 6 juli (alle dager). En egen arbeidsgruppe er fra 2011 nedsatt for å utarbeide forslag til fiskereguleringer for Finnmark for å bedre den lokale forankringen og redusere konflikten (DN 2011). Når en skal vurdere utviklingen i reguleringene i Finnmark er det også viktig å være klar over at sjølaksefisket i de fleste andre regioner i Norge har vært gjenstand for strengere reguleringer enn i Finnmark. For eksempel er Finnmark det eneste fylket i Norge som fortsatt tillater fiske med krokarn. Finnmark har i dag det mest omfattende sjølaksefisket av alle norske fylker, både absolutt (antall fiskere og fangst) og relativt (andel av fangst i sjø versus andel av fangst i elv).

5.6 Fra næring til rekreasjon?

«I dag er det jo ikke laksefiske, det er bare leik» (NN21, Kiby)

Et aspekt som informantene gjerne tar opp når de beskriver utviklingen i sjølaksefisket de siste tiårene, er framveksten av elvefisket som rekreasjon, og sjølaksefiskernes forhold til dette ut fra sitt ståsted og vurdering av seg selv som en yrkesgruppe. Disse to sitatene beskriver forholdet til elvefisket, og den siste uttalelsen bringer også fram utfordringen som ligger i den konkurrerende oppdrettsnæringa:

«Tidligere stod plassene tett, bortsett fra i Skallelv. I dag er friluftsansjonene så sterke, at sjølakseorganisasjonene er skjøvet langt tilbake. Da vi vokste opp var det ikke så mange som stod i elva og fiska med stang, i dag står nestemann klar til å hoppe uti når førstemann er ferdig». (NN21, Kiby)

«Men så kom dette med at folk fikk bedre tider og mer fritid i Norge, og så begynte disse som ville fiske i elvene, og da ble det som vi hadde som yrke, det ble sport. Og da hadde vi det gåandes! Og nå er det en annen yrkesgruppe som har tatt over, og det er de som har oppdrettsanlegg. Det skal bli artig å se... De sier at det er den som er årsaken til lakselusa...» (NN6, Kramvik)

Sitatene over synliggjør hvordan de to gruppene av laksefiskere har ulike identiteter. Like fullt fisker de på den samme fisken, noe som kommenteres av NN8 i Komagvær Jeger og fiskeforening gjennom at sjølaksefisket kan ta de store verdifulle hunnene i mai om det hadde vært tillatt, og at det derfor er nødvendig med restriksjoner om det ikke skal gå utover fisket i elva. Hun påpeker at elvefiskerne også har restriksjoner, og mener at alle bør ta sin del. NN36, Vadsø, som prøver å gjøre sjølaksefisket til en biinntekt, trekker opp de ulike interessene mellom sjølaksefiskerne og fritidsfiske når han uttaler at sjølaksefiskere ikke har tid til å drive lobbyvirksomhet slik som elvefiskerne har.

På den ene siden skiller sjølaksefiskerne mellom sjølaksefiske og elvefiske ikke bare som to ulike typer fiske og som konkurrerende aktiviteter med ulike verdier, men som et næringsfiske og et rekreasjonsfiske. På den andre siden peker de på en utvikling *innen* sjølaksefisket som har gått fra å være et næringsfiske til å bli et rekreasjonsfiske. De aller fleste av våre informanter som fortsatt fisker etter laks i sjøen i Vardø og Vadsø uttrykker at de har sjølaksefisket som fritidssysse. Dette bekreftes i flere undersøkelser blant sjølaksefiskere (se for eksempel Fangel m.fl. 2009). Samtidig uttrykker de også at de gjerne kunne ønske at det kunne være muligheter for større økonomisk avkastning for de som ønsker å ha det som en binæring og biinntekt. Informanten under deler nok denne erfaringen med flere, at overgangen til et mer rekreasjonsprega fiske ikke har vært helt frivillig.

«Det er viktig at sjølaksefiske er en tradisjon, det er en motivasjon for å fortsette. Det at det har blitt så få fiskedøgn gjør at det ikke er aktuelt med noe mer enn matauk til seg sjøl og naboene. Tidligere betydde det atskillig mer. Nå er det mer for rekreasjon» (NN5, Kramvik).

Intervjuene gir også inntrykk av at grenseoppgangen mellom det å være næringsfisker og det å fiske for rekreasjonen sin del nødvendigvis ikke er så skarp for den enkelte i praksis som den er i debatten rundt sjølaksefisket. Sjølaksefisket hadde også tidligere flere elementer i seg. En ting var økonomisk avkastning, en annen ting var tradisjonen, spenningen, det sosiale samværet og matgleden som omga sjølaksefisket (SEG/Samisk høyskole 2010). NN36 ser på seg selv som fisker, og prøver å få sjølaksefisket til å fungere som en inntektskilde, som en biinntekt. Han synes likevel at «Det at det er litt kultur i det» også er en viktig motivasjonskilde for å fortsette:

«I min familie har de fisket i generasjoner, men det er siste generasjon nå. Dette har jeg holdt på med siden jeg var gutt, så det kribler litt når det nærmer seg» (NN36, Vadsø).

5.7 Synspunkter på årsaker til nedgang

Gjennomsnittsalderen på sjølaksefiskere i Finnmark er nå over 60 år, og rekrutteringen svikter. Dette bekymrer flere. Både fordi det er en lokal tradisjon som en tror er i ferd med å forsvinne, og fordi en mener det har betydning for trivsel og bosetting i distriktene. Mange av sjølaksefiskerne uttrykker skepsis i forhold til reguleringene av fisket, og mener det er hovedgrunnen til reduksjonen i antall fiskere. Flere gir eksempler på at fisket har vært godt nettopp de årene som myndighetene har varslet dårlig fiske, og uttrykker derfor liten tiltro til kunnskapsgrunnlaget som forvaltningen bygger innstramningene på. I stedet har en tro på naturlige svingninger i bestanden. Mange informanter vektlegger at antall fiskedøgn er redusert og mener dette gjør at mulighetene for inntekt reduseres, og medvirker til dårlig motivasjon for å fortsette og lite grunnlag for nyrekruttering. Flere synes også at det er tungvint å måtte sette ut og ta opp igjen redskapen så ofte, noe som øker arbeidsbyrden for den enkelte (NN45, Vestre Jakobselv). Flere informanter uttrykker at redusert fisketid har gjort at de nå bare bruker krokarn og ikke not. NN6 (Kramvik) deler denne oppfatningen av årsaken til nedgang i antall fiskere med flere:

«Det er for store investeringer og for mye arbeid, det blir for lite igjen.»

Han finner det også urimelig at fisketida kortes ned når det er så få fiskere igjen:

«Nå var det to som fiska på statens grunn mellom Krampenes og Berlevåg, og så skal de korte ned for å verne om villaksen. Tenk på det havet fra Berlevåg og til Krampenes!» (NN6, Kramvik)

NN36, Vadsø, har lite til overs for det han oppfatter som myndighetenes uklare signaler ovenfor de som ønsker å drive sjølaksefisket som næring:

«Det myndighetene holder på med nå er seigpining. Enten får en gå tilbake til 15.mai, eller så får en bare la være. ... enten bør man forby hele fisket og ta den kritikken en får for det, eller holde fritidsfiskerne utenfor, slik at det går an å leve av det. I år satt vi igjen med 12 dager med mulighet for å fiske med (krok)garn».

Andre sjølaksefiskere er ikke like opptatt av reguleringene i fisket, de får likevel den fisken de har behov for til eget hushold og for å gi bort som gaver til slekt og venner.

«Men jeg har jo nok til meg sjøl, jeg lever ikke av det. Det er mest spenninga... (...). Vi gir mye til venner og familie» (NN45, Vestre Jakobselv).

Noen uttrykker også at de yngre uansett ikke har interesse for sjølaksefiske, og at ubrukte lakseplasser derfor har andre årsaker enn myndighetenes reguleringer. Noen fokuserer på at den oppvoksende generasjon ikke har samme motivasjon for å gjøre det arbeidet som faktisk trengs i sjølaksefisket, at de har en annen innstilling til arbeid og andre interesser. På spørsmål om årsak til manglende nyrekruttering svarer NN5 (Kramvik) slik:

«Det kommer helt an på hvorfor du fisker. Hvis du fisker for å tjene penger så skjønner jeg det godt, da ser en på arbeidet. Det gjør du ikke på samme måten hvis du har det som rekreasjon, en interesse for det, å holde ved like en tradisjon egentlig. Det kommer an på innstillinga».

Sitatet viser hvordan sjølaksefiskere har ulike beveggrunner for å fortsette å fiske, eller avslutte. På spørsmål om årsaker til nedgang i sjølaksefisket svarer NN34, SNO slik:

«Gammelkaran har lagt inn åran, og det er ikke på grunn av restriksjonene. Det er mer fordi det ikke lønner seg lenger. Før var det god kilopris på villaks, nå er oppdrettslaksen en dårlig konkurrent. I dag sitter en igjen med hobbyen. Næringsfiskere ønsker lengre fisketid, men de er blitt borte på grunn av økonomien. Hobbyfiskerne er de som er igjen og de aksepterer kortere fisketid».

NN36 tror at lokal tilknytning fortsatt er viktig, og har sett at de som kommer til uten å ha noen tilknytning til fisket gjerne gir seg etter en periode.

Oppsummeringsvis er vårt inntrykk at sjølaksefisket over lang tid har vært knyttet til økonomiske, kulturelle og sosiale verdier. Selv om fangst av laks i sjø fortsatt har betydning som matauk til eget, slektningers og venners hushold, er det trolig riktig å si at det har funnet sted en utvikling fra substansiell økonomisk inntekt til rekreasjon. Antall benyttede lakseplasser i Vadsø og Vardø er sterkt redusert siden 1980. Nedgang i laksebestandene, sterkt prisfall på villaks som følge av utviklingen i lakseoppdrett og innskrenkninger i fisketid er viktige bidragsfaktorer til dette, men den viktigste faktoren ligger muligens i en generell samfunnsutvikling koblet med fraflyttingsproblematikk og færre primærnæringsutøvere i disse to kommunene. Informantene gir selv et sammensatt bilde av årsaker til at det nå er lite konkurranse om plassene. Selv om mange peker på innskrenkninger i antall fiskedøgn som årsak til at mange faller fra og til at få nye rekrutteres, er det også mange som uttrykker at de får nok fisk til å dekke sitt behov for fisk til egen husholdning og som gaver til slekt og venner. Enkelte ønsker å ha det som binæring, men finner det vanskelig med dagens fiskereguleringer og priser. Flere peker også på det at gjennomsnittsalderen blant sjølaksefiskerne er svært høy, og at nyere generasjoner kort og godt ikke har den samme interessen for denne formen for fiske.

5.8 Nye tider – om tildeling av lakseplasser

Da FeFo overtok forvaltningsansvar i 2006, ble regler for tildeling av lakseplasser sendt på bred høring. Antallet tildelte lakseplasser på FeFo sin grunn/Statens grunn i Finnmark er halvert de siste 10 år. Det gjorde at FeFo vurderte å myke opp i regelverket. Forslag til endringer innebar at ledige lakseplasser skulle kunne tildeles søkere som ikke tilfredsstilte kravene gitt ellers under punkt 3 og 4 i tildelingsvilkårene (se under). Styret ønsket også å presisere at de som har fisket de siste 10 år kan fortsette fisket selv om de går ut av primærnæringen (for eksempel som følge av alderspensjonering). Styret la forslaget til oppmykning av reglene ut på høring i juli 2010 (FeFo Styresak 77-2010). I oppsummeringen av høringsuttalelsene heter det at flertallet av de som har gitt uttalelser går i mot forslaget om å tildele lakseplasser til nye grupper fiskere. I direktørens vurderinger heter det også at en ikke ønsker å slippe til nye grupper fiskere så lenge forvaltningsmålet ikke er nådd i mange av elvene i Finnmark, og at det å slippe til nye brukergrupper sannsynligvis vil føre til økt fangst. I følge direktørens vurderinger spiller det også inn at fangsten pr fisker ville blitt mindre ved å slippe til nye grupper fiskere, og at det vil gå utover etablerte sjølaksefiskere. De andre forslagene til endringer ble innført. Det vil si at de som blir pensjonister kan fortsette å fiske, men de som ikke har tilknytning til primærnæring kun eventuelt vil få tildelt en lakseplass, private plasser medregnet.

Mange tiårs forvaltningspraksis ble derfor i hovedsak videreført (FeFo styresak 53-2010). I FeFos regler for tildeling av lakseplasser fra 2010 er tildelingsvilkårene som følger (www.FeFo.no):

3. Tildelingsvilkår

Hovedvilkåret for å få tildelt lakseplass er at søker er fast bosatt i kommunen jf. finmarkslovens § 22 b. FeFo kan likevel tillate andre enn kommunens innbyggere å fiske jf. § 25. Dette vil særlig være aktuelt i forhold til reindriftsutøvere og personer bosatt i nabokommunene.

I tillegg må ett av følgende vilkår være oppfylt:

- a. Søker bør fortrinnsvis være aktiv utøver av primærnæring(er) og inntekten fra primærnæring(ene) bør utgjøre en del av søkerens totale inntektsgrunnlag. Med primærnæring menes landbruk, reindrift, fiske og utmark.

Annen lokal næringsutøvelse herunder reiselivsbasert virksomhet kan vurderes på samme måte. Særlig gjelder dette hvor tildelingen vil styrke bosettingsgrunnlaget i næringssvake områder. I en etableringsfase vil kravet til inntekt kunne reduseres noe.

- b. Søker er aktiv reindriftsutøver. Tildeling av lakseplass til reindriftsutøvere skjer fortrinnsvis i eget sommerbeitedistrikt.

- c. Søker som har ansiennitet innen sjølaksefisket, og som er i ferd med å avvikle primærnæring(er), kan tildeles plass i en avviklingstid på 1 til 3 år. Sjølaksefiskere som kan dokumentere at de har fisket i mer enn 10 år kan tildeles inntil en lakseplass etter avviklingsperioden dersom det ikke er konkurranse om plassen.

- d. Pensjonister som har utøvd sjølaksefiske enten på Finnmarkseiendommen (tidligere statsgrunn) eller primærnæringsutøvere som har fisket på privat lakseplass de siste 10 årene kan tildeles plass.

Uavhengig av om tilleggsvilkårene a-d er oppfylt kan tildeling skje blant annet for å sikre bosettingen i ytterdistriktene og/eller i næringssvake distrikter og for å bidra til rekruttering.

4. Vektlegging av momenter i prioritert rekkefølge ved konkurranse om plassene:

Nedenfor følger i prioritert rekkefølge de momenter som vektlegges ved konkurranse om lakseplassene:

- a. Lang tids sammenhengende ansiennitet / tidligere bruk av plassen(e) av søker/husstand. Pensjonister må regne med å bli prioritert bak aktive yrkesutøvere, dog slik at en lakseplass beholdes.
- b. Søkers familieinntekt, forsørgelsesbyrde og laksefiskets betydning for det totale næringsgrunnlaget.
- c. Søkers tilknytning til sjølaksefisket og primærnæringene.
- d. Betydning for bosettingen i området.
- e. Søkers bosted – nærhet til lakseplassen.
- f. Søkers alder – betydning for rekruttering til primærnæringene og sjølaksefisket.

5. Antall lakseplasser

Hver søker/husstand kan inneha inntil 3 lakseplasser. Her medregnes de private lakseplassene søkeren/husstanden eventuelt disponerer. Husstand er definert som søkeren, hans/hennes ektefelle eller samboer og hjemmeværende barn som bor under samme tak (leilighet). Dersom flere av husstandsmedlemmene er aktive primærnæringsutøvere kan FeFo gjøre unntak. Pensjonister kan i alminnelighet inneha 1 lakseplass, private medregnet. Pensjonister med tilknytning til primærnæringen kan likevel inneha inntil 3 lakseplasser.

Reglene for tildeling av lakseplasser har altså ikke endret seg stort over en periode på ca. 40 år. Hovedkriteriet for tildeling er fortsatt fast bosetting og tilknytning til primærnæring(er). FeFo uttrykker selv at politikken fortsatt er at sjølaksefisket skal være en slags tilleggsnæring eller tilleggsinntekt til de som fra før driver innenfor primærnæring (se punkt 3a i FeFos 'Regler for tildeling av lakseplass'), men en ønsker nå i noe større grad å vektlegge andre kriterier for å bidra til rekruttering (NN29, FeFo). Den såkalte unntaksbestemmelsen under punkt 3 i FeFos 'Regler for tildeling av lakseplass' sier at: «Uavhengig av om tilleggsvilkårene a-d er oppfylt kan tildeling skje blant annet for å sikre bosettingen i ytterdistriktene og/eller i næringssvake distrikter og for å bidra til rekruttering». NN29, FeFo, uttrykker at FeFo har forsøkt å tolke denne paragrafen litt mildere den seinere tid, og har tildelt noe flere plasser etter denne paragrafen de par siste årene enn tidligere. Det vil si at de nå i første rekke har en noe mer liberal tildeling på små steder i ytterdistriktene for å bidra til å sikre rekruttering, bosetting og trivsel. De har tildelt plasser der søkeren er ung, slik at det bidrar til å få ned snittalderen. Antallet søkere er imidlertid lavt og FeFo peker på at når det ikke lenger er så mange som driver med primærnæring, er det heller ikke så mange søkere som oppfyller hovedvilkårene.

5.9 Rettsoppfatning knyttet til sjølaksefiske på Finnmarkseiendommens grunn

I likhet med landbruk (bufehold) og reindrift har sjølaksefisket lange tradisjoner i Vadsø og Vardø kommuner. Fram til for noen tiår tilbake hadde sjølaksefiske næringsverdi ettersom det kunne gi betydelige kontantinntekter. I dag ser det ikke ut til at pågår fiske etter laks i sjøen i verken Vadsø eller Vardø kommunene av vesentlig næringsmessig betydning. Antall lakseplasser og deltakelsen i sjølaksefisket har blitt sterkt redusert og denne formen for fiske har i stor grad blitt omformet til fritidsvirksomhet som drives for trivselsdel, men også med tanke på å opprettholde tradisjonene og selve retten til lakseplassene. Det virker som mange tenker seg at sjølaksefisket i løpet av kort tid kan komme til å dø fullstendig ut i de to kommunene. Samtidig eksisterer det en interessenmotsetning mellom det moderne elvefiske etter laks og sjølaksefisket som strekker seg langt tilbake i tid.

5.9.1 Resultater fra spørreundersøkelsen

Når det gjelder rettsoppfatninger viser resultatene fra spørreundersøkelsen at det i befolkningen virker å være stemning for at sjølaksefiske bør kunne opprettholdes i en eller annen grad (tabell 24, vedlegg 1). Utsagnet «Sjølaksefiske er en utdøende tradisjon og bør ikke gis prioritet» var det til sammen ca. 57 % som sa seg sterkt uenig eller uenig i, mens ca. 18 % sa de var enige eller helt enige. Utsagnet «Sjølaksefiske er viktig for trivsel og bosetting i bygdene» fikk stor tilslutning ettersom nærmere 55 % sa seg enige eller helt enig. Her var det ca. 17 % mente det motsatte. Utsagnet «Næringsutøvere bør gis eiendomsrett til sine sjølaksefiskeplasser» var det forholdsvis liten støtte for ettersom om lag 54 % sa de var uenige eller helt uenige i dette, mens til sammen ca. 18 % sa de var enige eller helt enige i utsagnet. Spørreundersøkelsen tyder dermed på at det ikke er noe stor støtte i befolkningen for å utvikle næringsfiske av laks i sjø gjennom å tildele eiendomsrett til fiskeplassene.

Dersom vi sammenligner de som oppga at de driver med sjølaksefiske eller har gjort det tidligere (n=96) og de som aldri har fisket etter sjølaks (n=536) viser resultatene fra spørreundersøkelsene en viss forskjell. Ikke overraskende er de som har hatt eller har befatning med sjølaksefiske gjennomgående mer positiv innstilling enn andre til at sjølaksefiske skal prioriteres når det gjelder rettighetsspørsmål i framtiden. Totalt er det mer enn 74 % som i en eller annen grad gir sin tilslutning når det gjelder utsagnet om sjølaksefiske og trivsel i bygdene. Til sammenligning svarer nærmere 60 % det samme blant de som aldri har fisket (figur 15, vedlegg 1). Blant sjølaksefiskere var noe under 15 % enige eller helt enige i at utsagnet om at sjølaksefiske er en utdøende tradisjon som ikke bør gis prioritet, men tilsvarende tall blant andre er ca. 21

%. Når det gjelder spørsmålet om næringsutøvere skal gis eiendomsrett til sjølaksefiskeplasser, er sjølaksefiskere i betydelig grad mer positivt innstilt enn andre. Blant de første er det nærmere 35 % som sier seg enig eller helt enig i dette, mens blant andre er tilsvarende tall mindre enn 17 % (figur 16, vedlegg 1).

I spørreundersøkelsen ble respondentene bedt om å svare på om de mente de hadde krav på eiendomsrett til et bestemt sted eller område, samt om de mener at bruksrettighetene på FeFo-grunn er tilstrekkelig sikret slik situasjonen er i dag. Som det går fram av figurene 4 og 5 i vedlegg 1, var det hhv. 131 og 137 som svarte at de mente de hadde krav på eiendomsrett og at bruksrettighetene ikke var tilstrekkelig sikret. 17,6 % og 35 % av disse sa at dette angikk sjølaksefiske. Disse resultatene fra spørreundersøkelsen innebærer for øvrig at 48 respondenter av totalt 632 (7,6 %) mener at de *ikke* har tilstrekkelige bruksrettigheter når det gjeldgjelder sjølaksefiskeplasser. 23 av totalt 632 (3,6 %) mener de har behov for eiendomsrett til sjølaksefiskeplasser. Dersom vi forutsetter at samtlige respondenter som har svart slik også har oppgitt at de driver med sjølaksefiske i dag eller har drevet med det tidligere, er det 50 % (48 av 96) av disse som mener at bruksrettighetene ikke er tilstrekkelig sikret og 24 % (23 av 96) som mener at de burde ha eiendomsrett i forbindelse med næringsfiske. Med andre ord ser det ut til at relativt store andeler av de som har befattning med sjølaksefiske er opptatt av spørsmål som knytter seg til bruksrettigheter og eiendomsforhold når det gjelder sjølaksefiske.

5.9.2 Rettigheter gjennom steds- og/eller familietilknytning?

Som vi har vært inne på over, er det flere årsaker til at mange, også gode lakseplasser, nå ikke er i bruk. Parallelt med restriksjoner på fiske av laks i sjøen har det vært en sterk nedgang i antall utøvere i primærnæringene, ikke minst i Vadsø og Vardø og økonomien i sjølaksefisket er kraftig svekket. Mange familier og personer har flyttet, mens de som har blitt boende har sluttet å fiske. Selv om fisket er avsluttet, uttrykker mange en sterk tilknytning til stedet der en har drevet sjølaksefiske (se også SEG/Samisk høyskole 2010). Ofte var mange familiemedlemmer med i arbeidet rundt sjølaksefisket. Det var noe som hørte sommeren til, det var spenning knyttet til det, det var matauk, tradisjon og ikke minst økonomi (ibid.). På samme måte som tidligere utmarkslåtsområder kan ha en identitetsmessig betydning for folk i forbindelse med dagens utmarksbruk, kan plassene for sjølaksefiske i dag også representere et identitetsmessig bindeledd til familie og bygd.

Mange steder i Finnmark har det vært mye aktivitet knyttet til fiskehyttene (SEG/Samisk høyskole 2010), noe som gjør at nåværende og tidligere brukere og deres familier potensielt kan tenkes å fremme krav om en sterkere bruksrett (eventuelt eiendomsrett) enn andre til disse hyttene. Vi kjenner ikke til at det finnes fiskehytter knyttet til sjølaksefisket i Vardø eller Vadsø kommuner.

Reglene for tildeling av lakseplasser (se over) har tradisjonelt forutsatt tilknytning til primærnæring og fast bosetting. Punkt 4a i FeFos 'Regler for tildeling av lakseplasser' (se over) står det dessuten: «Lang tids sammenhengende ansiennitet/tidligere bruk av plassen (e) av søker/husstand» er et slikt viktig moment. Mange av plassene det fiskes laks i sjøen har gått i arv over flere generasjoner, og ved bruk og tildeling av lakseplasser har et familieansiennitetsprinsipp blitt tillagt vekt. Slik sett kan en del ha oppfatning om at de har rett til lakseplasser på bakgrunn av familietilknytning. På den annen side kan det hevdes, som NN34 (SNO) reflekterer over:

«Det kan i dag bli litt feil å snakke om familietilknytning, fordi bostedsmønster har endret seg så mye etter at lakseplassene opprinnelig ble tatt i bruk. Det er ikke nødvendigvis sånn at de som søker nå er i familie med de som har fiska på plassen før».

FeFo gir uttrykk for man ikke utelukkende er opptatt av familietilknytning når de gjør bruk av unntaksbestemmelsen, men også har et fokus på å sikre bosetting og rekrutteringsgrunnlag (NN29, FeFo).

5.10 Konklusjon

Fram til for noen tiår tilbake utgjorde sjølaksefisket en ikke ubetydelig del av mange husholds-økonomier i Vardø og Vadsø, noe som bidro til å sikre bosetting og økonomisk aktivitet i mange bygder. Antall benyttede lakseplasser i Vadsø og Vardø er sterkt redusert siden 1980. Nedgang i laksebestandene, sterkt prisfall på villaks som følge av utviklingen i lakseoppdrett og innskrenkninger i fisketid er viktige bidragsfaktorer til dette, men den viktigste faktoren ligger muligens i en generell samfunnsutvikling koblet med fraflyttingsproblematikk og færre primærnæringsutøvere i disse to kommunene. Informantene gir selv et sammensatt bilde av årsaker til at det nå er lite konkurranse om plassene. Selv om mange peker på innskrenkninger i antall fiskedøgn som årsak til at mange faller fra, samt til at få nye rekrutteres, er det også mange som uttrykker at de får nok fisk til å dekke husholdsbehov. Enkelte ønsker å ha det som binæring, men finner det vanskelig med dagens fiskereguleringer og priser. Flere peker også på at gjennomsnittsalderen blant sjølaksefiskene er svært høy, og at nyere generasjoner ikke har den samme interessen for denne formen for fiske.

I dag pågår det ikke næringsfiske av laks i sjøen ved noen av lakseplassene i verken Vadsø eller Vardø. Sjølaksefisket bærer mer preg av å være en rekreasjons- og fritidsaktivitet og i liten grad en kilde til økonomisk inntekt. Like fullt er laksefisket som tradisjon og kulturbærende element en svært viktig motiverende faktor for å fortsette å fiske. Som på så mange andre områder, har bruken av en ressurs som laks i sjøen tatt andre former og blitt gitt et annet meningsinnhold i nyere tid. Like fullt argumenteres det for at dette er en viktig ressurs å opprettholde bruken av, basert på at det har vært drevet et kontinuerlig fiske etter laks i sjøen med sosial, kulturell og tidligere også økonomisk betydning.

Spørreundersøkelsen viser at informantene generelt viser en positiv holdning til at sjølaksefisket bør kunne opprettholdes i en eller annen grad. Likevel er ikke støtte for at de som fisker på FeFo-plasser skal gis privat eiendomsrett til disse eller at næringsfiske skal gis prioritet spesielt stor. I dette henseendet er de som selv utøver sjølaksefiske i betydelig grad mer positivt innstilt enn andre.

På samme måte som tidligere utmarkslåttsonråder kan ha en identitetsmessig betydning for folk i forbindelse med dagens utmarksbruk, kan plassene for sjølaksefiske i dag også representere et bindeledd til familie og bygd. Det er en viss bekymring blant elvelaksefiskeinteresserte for at omfattende sjølaksefiske vil gå ut over fiskemulighetene i elvene. Sjølaksefiskerne er på sin side tilbøyelige til å mene elvefiskernes interesser prioriteres i en slik grad at det fortrenger en bruksmåte som har pågått over lengre tid. I befolkningen er det i følge resultatene fra spørreundersøkelsen forholdsvis liten støtte for en satsing på sjølaksefiske som næring. Enten det dreier seg om sjølaksefiskeplasser på privat grunn eller utviste plasser på FeFos grunn, later det til at folks rettsoppfatninger knytter an til spørsmål som har med stedsidentitet og videreføring av det som sees på som verdifulle tradisjoner å gjøre.

Selv om det finnes forskjellige synspunkt på hvor riktig det er at sjølaksefisket skal kunne fortsette i framtiden og hvilken betydning det har, virker det som det i befolkningen finnes forholdsvis bred støtte for at denne formen for fiske er en legitim bruksmåte så lenge fisket finner sted innenfor de rammene som gjelder i dag.

6 Bruk av grunn og naturressurser til høsting og friluftsliv

Utmarksbruken som finner sted i dag skiller seg i ikke så mye fra hvordan utmarksarealer i mange andre deler av landet brukes. Hytteliv og vanlige formene for friluftslivsutøvelse som turgåing og fiske er i dominerende. Slik sett er bruken for det meste underlagt de samme typer betingelser som i landet ellers. Et spesielt forhold er at store deler av arealene utgjøres av en nasjonalpark og at bruken reguleres av verneforskriftene som gjelder der. Videre gjelder det noen restriksjoner med hensyn til reindriftsnæringen.

Fram til etter andre verdenskrig var høsting fra utmarka viktig rent husholdsøkonomisk. I dag har dette en ganske underordnet betydning for de fleste. Ikke desto mindre er det fortsatt mange som plukker bær, driver med jakt og fisker i elver og vann. I tillegg er deltakelsen høy når det gjelder typiske friluftslivsaktiviteter som f.eks. turgåing og skigåing. Selv om mye av dette i dag finner sted i en moderne fritidskontekst, kan det se ut til at mange ønsker å betrakte det som en forlengelse og videreføring av tradisjonell bruk. Noen vil kunne hevde at selv om bygdesamfunnenes utmarksslått er erstattet med hytteliv og skuterkjøring, finnes det likevel kontinuitet i bruk i den forstand at man viderefører bruken av det samme området som tidligere generasjoner har brukt. Forskjellen er at aktivitetene er tilpasset dagens forhold og behov. I andre tilfeller er aktivitetene den samme, som når man plukker molter i myrer der familien «alltid» har plukket eller når det fiskes i den samme elva som ens foreldre og besteforeldre gjorde. I dette tilfelle vil det imidlertid kunne identifiseres en diskontinuitet ved at bærplukking eller fisket i praksis ikke lenger er en integrert del av husholdsøkonomien eller noe som bidrar til kontantbeholdningen.

Når det gjelder rettsoppfatninger, virker det som vi i dag har å gjøre med et relativt lite problemfylt felt. Delvis har dette å gjøre med at mye av aktiviteten er regulert blant annet gjennom friluftslivsloven, men også at det i motsetning til f.eks. landbruk og reindrift i liten eller ingen grad er økonomiske interesser involvert.

6.1 Historisk utvikling av utmarksbruken i Vardø og Vadsø kommuner: korte trekk

I Finnmark har bruken av utmarka historisk sett vært knyttet opp mot en eller annen form for høsting (Pedersen 1999; Aas m.fl. 2010; Niemi 1983/2007; Nilsen 2003/ 2009). Viktige aktiviteter har vært fiske på fjorden, elvefiske, bærplukking, eggsanking og jakt og fangst. I tillegg til eget husholdsbruk ble produktene solgt lokalt eller skipet sørover.

NN31 fra Varangerhalvøya Turlag beskriver utviklingen av friluftslivet i Finnmark på denne måten: Det å dra på tur for hyggen sin skyld var, i alle fall tidligere, knyttet til tettsteder som Hammerfest, Kirkenes, Alta, Vadsø og delvis Vardø. Administrasjonsstanden og handelsstanden i disse byene tok med seg ideer om friluftsliv, som videre har blitt vanligere blant lokale. Disse idéene verdsatte i større grad naturen som noe i seg selv, mens en tidligere i vesentlig grad brukte naturen *til* noe.

Noen bruksmåter som torvsticking og utmarksslåtter har blitt helt borte, mens aktiviteter som egg- og dunsanking og snarefangst har blitt kraftig redusert sammenlignet med tidligere. Andre aktiviteter som bærplukking og ulike former for fiske lever videre, om enn i et annet omfang og med et annet meningsinnhold. Laksefiske er blitt rekreasjon og sjølaksefisket gir ikke lenger samme økonomi som før. Innlandsfisket og bærplukking handler for mange mer om viderefø-

ring av tradisjoner enn om reelle tilskudd til husholdsøkonomien. Jakt med hund har blitt vanlig, elgjakta ble viktig i løpet av et par tiår på slutten av 1900-tallet, og her har kvinner i noen grad inntatt en tidligere mannsdominert arena. Tilrettelegging av grøntområder rundt bostedsområder er kommet mer i fokus, og det er allment akseptert at turgåing er helsefremmende og trivselsskapende. Helt nye aktiviteter har også kommet til, som sopplukking, kiting, hundekjøring og terrengsykling.

Selv om den rekreasjonsmotiverte bruken utmarka hadde sin basis i byene, har også bygdene i Vardø og Vadsø kommuner blitt preget av moderniseringsprosesser tilsvarende de som har funnet sted i byene. Mange av bygdene er i dag sterkt preget av fraflytting. Fra å være subsistenssamfunn der husdyrhold, utmarksnæring og fiske var livsnødvendige faktorer for å brødfø befolkningen, bærer mange av bygdene i dag preg av å være fritidssamfunn. I flere bygder, som f.eks. Skallelv og Komagvær, er det bare et fåtall fastboende, mens husene fylles opp om sommeren av folk som ellers bor i byer og tettsteder både innenfor de to kommunene og andre steder i landet. I Skallelv er det bare 10 «bofaste på vinterfôr» som det humoristisk ble sagt, mens det kan være 100-300 deltakere på påskeskirennene. Mange eiere av fritidsboliger har en sterk tilknytning til stedet og deltar aktivt i bygdelagene. Likevel snakkes det også om et B-lag, og det sies at ordet fritidshytte fortsatt er et skjellsord for mange. Når flertallet av husene bare er bruk i fritidssammenheng, må dette nødvendigvis også prege bruken av utmarka. Turgåing, skigåing, fritidsfiske og jakt erstatter nå den tidligere nyttebruken, og bruk av motoriserte transportmidler gjør deler av utmarka tilgjengelig på en helt annen måte enn før.

6.2 Varangerhalvøya nasjonalpark

Varangerhalvøya nasjonalpark ble etablert i 2006 og er 1 804 kvadratkilometer stor. Det er ikke merka stier i nasjonalparken, men forslag til turer fins på temakart og som GPS-filer. Det er enkelte åpne hytter i nasjonalparken. De aktuelle hyttene er blant annet Varanger krafts hytte ved kraftlagsvegen "Vei ende" (en såkalt linjehytte), "Politihytta" på vestsiden av Gorššajohka, "Porthytta" som er Komagvær JFF sin elveoppsynshytte ved Første porten, samt Hubiahytta som eies av Varanger kraft (linjehytte) og Bjørneskardhytta som eies av Vardø røde kors. Begge de to siste ligger i Båtsfjord kommune. Det er også tre andre såkalte linjehytter lenger nord på halvøya som Båtsfjord røde kors har ansvaret for. I hovedsak benyttes disse hyttene av innbyggerne fra denne siden av halvøya og omtales ikke nærmere her. Det skal være planlagt en gangbru over Vesterelva i Vardø kommune, for å gjøre det lettere å ta seg inn fra den siden.

På spørsmål til informantene om etableringen av nasjonalpark har hatt noen effekter på friluftslivet, får vi noe ulike svar. Noen informanter mener at det har blitt noe flere turgåere. Både reindrifta og folk som er engasjerte i naturvernsspørsmål peker på at etablering av nasjonalpark har vært viktig for å forhindre annen potensiell bruk av området, som etablering av nye hyttefelt. Andre synspunkt går på at nasjonalparken har båndlagt store områder, til hinder for næringsutvikling og hyttebygging. Det har blitt noe mer forskningsaktivitet i området etter at nasjonalparken kom, bl.a. knyttet til fjellrevforskning. Etableringen av nasjonalpark har medført strengere restriksjoner på motorisert ferdsel og kraftigere bøtelegging for ulovlig kjøring. Representanten for den lokale jeger og fiskeforeningen i Komagelva, NN8, mener at etablering av nasjonalpark har bidratt til å endre bruken av elva, og også sammensetningen av brukere. Nå selges flere fiskekort til yngre personer, og hun har inntrykk av at flere «ser på elva på en annen måte» i den forstand at hensyn til naturen generelt og tiltak for villaksen spesielt aksepteres i større grad enn før. Enkelte håper også på at nasjonalparken kan gi grunnlag for en viss satsing på turisme.

I følge NN31 i Varangerhalvøya turlag gjorde de tidlig et styrevedtak på at en ikke skulle ha røde T-er i nasjonalparkområdet. De begrunner det med at det er en estetisk forurensing, og at det forstyrrer for en urørt naturopplevelse som Varangerhalvøya ellers er preget av. Det nevnes også at det ikke er tradisjon for varding i området, og at dette ikke er vurdert som et alter-

nativ til merking. Med GPS mener Varangerhalvøya turlag at en likevel har muligheter for å bruke nasjonalparken. Turlagsrepresentanten mener det er svært få som går over fra Vadsø til Båtsfjord. Å orientere seg inne på Varangerhalvøya i tåke eller om vinteren regnes som problematisk uten GPS. Hyttebøkene på de åpne hyttene viser at antall gående inne i nasjonalparken har økt, i følge turlaget.

6.3 Deltagelse i aktiviteter – resultater fra spørreundersøkelsen

Respondentene i spørreundersøkelsen rapporterer en svært aktiv og mangesidig bruk av grunn og naturressurser i utredningsområdet (tabell 2, vedlegg 1). Nesten alle rapporterer at de deltar i bærplukking og spaserturer, mens ni av ti også var på familietur, skitur eller lengre fottur. Tre av fire fisker i elver og vann, på isen og driver trening. To av tre var på skutertur og halvparten oppga at de fisket laks, sjørørret eller sjørøye i elvene. De aktivitetene med færrest deltagere er sjølaksefiske, ridning, snarefangst av rype og kiting. De som svarte krysset av på en liste over 17 ulike aktiviteter, der de ble bedt om å svare på hvor ofte de driver med disse gjennom å krysse av på en skala fra 1 til 5, der 1 står for *aldri*, 2 for *sjelden*, 3 for *av og til*, 4 for *ofte* og 5 for *svært ofte*. I tabell 3 (vedlegg 1) er de respondentene som oppga at de har slutten med en aktivitet (f.eks. på grunn av høy alder) utelukket. Her vises gjennomsnittsskår for hver aktivitet. Når det gjelder bærplukking, skiturer, familieturer og spaserturer har disse aktiviteten da en gjennomsnittsskår høyere enn 4,5. Dette ligger nærmere *svært ofte* enn *ofte*. Når det gjelder fiske i elver og vann og isfiske er gjennomsnittscore lavere enn 4. Det innebærer at i gjennomsnitt fisker en respondent på en av disse måtene et sted mellom *av og til* (3) og *ofte* (4). Jakt på rype og på elg har gjennomsnittsskår som er lavere enn 3, dvs. et sted mellom svaralternativene *sjelden* og *av og til*. I samme tabell kommer det fram at de aktivitetene som blir utøvd minst er snarefangst etter rype, hundekjøring, kiting, sjølaksefiske, ridning, og garnfiske.

Det er relativt små forskjeller mellom de som er bosatt i Vadsø og Vardø kommuner (tabell 5 og 6, vedlegg 1). De viktigste forskjellene synes å være knyttet til ressursmessige forskjeller i de to kommunene, fordi det er langt flere som hogger ved og går på elgjakt i Vadsø kommune, mens andelen som sanker egg er dobbelt så stor blant respondentene i Vardø kommune sammenlignet med de fra Vadsø. I forhold til bruk av ulike områder i utredningsfeltet (se tabell 7 og 8, samt figurene 1 og 2 i vedlegg 1), peker særlig de store utmarksområdene nord for Vestre Jakobselv seg ut. Disse områdene brukes mye til skiturer, familieturer, elgjakt, rypejakt, fisking, bærplukking, skuterkjøring og fotturer. I de andre områdene gjør folk mye av det samme, men i mer varierende grad. På den andre siden viser resultatene fra spørreundersøkelsen at det i området fra Vadsø til Krampen i større utstrekning enn i andre områder sankes egg, mens det i Skallelvområdet er innlandsfiske, laksefiske og isfiske som ser ut til å dominere mest.

Spørreundersøkelsen viser også at det er visse forskjeller i deltagelse når det gjelder kjønn (tabell 4, vedlegg 1). De eldre er mer aktive i garnfiske og fuglekikking, de yngste er minst aktive i bærplukking. De yngre er mer aktive i trening, snøskuterkjøring, ridning og kiting. Familieturer er vanligst blant de i alderen 30 – 49 år. Det er også velkjente forskjeller mellom menn og kvinner (Odden 2008). De fleste aktiviteter er vanligere blant menn enn kvinner, særlig jakt og fiske og motoriserte aktiviteter. Kvinner er mer aktive enn menn hva gjelder bærplukking, spaserturer, familieturer og ridning. Det er ingen kjønnsforskjeller i aktiviteter som sport/trening, hundekjøring, lengre fotturer, skiturer og kiting.

Når vi skal vurdere dataene fra denne undersøkelsen, er det viktig å understreke at slike spørreundersøkelser har en klar tendens til å overestimere deltagelsen (se for eksempel Odden 2008 og Aas m.fl. 2010 for nærmere drøfting). Utvalget er heller ikke fullt ut representativt for befolkningen i de to kommunene. Om vi allikevel sammenligner med andre undersøkelser, kan vi fastslå at aktivitetsnivået er svært høyt blant folk i de to kommunene. Til sammenligning kan vi vise til en undersøkelse i Kautokeino (Riseth m.fl. 2010). Et utvalg på 300 personer i en sur-

vey gjennomført i forbindelse med en utredning om fastboende utmarksbruk (*meahcci*) i kommunen ble stilt spørsmål om hva de brukte utmarka til. Samtlige svarte at de brukte minst en dag i året i utmarka, og nærmere 30 % oppga at de var i utmarka mer enn 60 dager i året. Litt under 80 % svarte at de plukket bær, mer enn 90 % at de fisket, ca. 35 % at de drev med jakt eller fangst og mer enn 60 % at de gikk turer (Riseth m.fl. 2010: 57-58). På denne bakgrunn kan det virke som deltakelsen i disse aktivitetene befinner seg på omtrent samme nivå blant våre respondenter i Vadsø og Vardø kommuner.

6.4 Bærplukking

Som det har godt fram ovenfor er bærplukking den aktiviteten som flest respondentene sier de driver med svært ofte. Dette står i en viss motsetning til vurderinger flere har gjort i intervjuer. Flere har gitt uttrykk for at det har blitt mye mindre multeplukking de senere årene og at det i hovedsak bare er eldre som plukker. Resultatene fra spørreundersøkelsen kan tyde på at det er flere som plukker enn det mange har inntrykk av. Kanskje ligger den største forskjellen ikke i at færre plukker bær, men at de folk plukker sjeldnere og mindre kvanta enn tidligere. Dette har i så fall sammenheng med at multer og annen bær ikke lenger representerer en husholdsøkonomisk og næringsmessig faktor som det gjorde tidligere.

Moltebøsten har alltid variert fra år til år, men var uvurderlig en ernærings- og vitaminkilde og etter hvert også en av de fremste måtene å skaffe seg kontanter på. Det siste dreide seg i første del av forrige århundret seg spesielt om kommunene Porsanger, Lebesby, Nesseby og Sør-Varanger, mens mulighetene var mindre i innlandskommunene som følge av dårlige kommunikasjoner⁹. Ofte dro man langt av gåre på moltebørsanking, og en familie på 4-6 personer kunne sanke rundt 100 kg til eget bruk, mens minst det dobbelte ble plukket for salg. Transporten var den store utfordringen med tanke på salg av bæra. Det ble ofte laget egnede nevervesker, men samtidig var det tungt å bære ut (NOU 2001:34, pkt. 2.3.1.2.1). Det norske myrselskapet forsøkte på 30-tallet å organisere salg og transport sørover med egne trekasser, men ordningen kom aldri ordentlig på fote (MU 1970).

I Nesseby er det mange lokalitetsnavn som har forbindelse til molteplukking og det er ganske store arealer i denne kommunen som kan betegnes som moltebærland. I de lavereliggende områdene ble bærene syrnet ved hjelp av surmelk, mens bærene som ble plukket i høyereliggende områder ble kuldelagret. Den første konserveringsmetoden opphørte mer eller mindre rundt 1930, mens kuldelagringen fortsatt fram til 60-tallet (Nilsen 2003:14). Spesielt i årene rett etter siste krig regner man med at svært mange familier skaffet seg kontanter ved molteplukking. For det første fikk befolkningen i sin alminnelighet et større behov for kontanter ettersom folk flest ble mer involvert i moderne pengeøkonomi. For det andre bidro moderne kommunikasjon til at fjerntliggende molteterreng ble lettere tilgjengelig. Det siste medførte også at enkelte forsøkte en mer stortiltet kommersiell utnyttelse gjennom bruk av traktorer og sjøfly (MUI 1970: 30). Det var heller ikke uvanlig å kombinere molteplukking med garnfiske og annen form for ressursutnyttelse.

Moltebær var som rype og laks en variabel ressurs både med tanke på mat og kontanter. I 1952 som blir regnet som et svært godt molteår, ble det omsatt nærmere 60 tonn hos bare hos kjøpmennene i Polmak (Eidheim 1958 i NOU 1994:21, s.298). Dette året skal de mest barnerike familiene ha sanket mer enn ett tonn molter hver, mens gjennomsnittet for en familie lå på rundt 3-400 kg. Øyvind Nilsen (2003:15) anslår under avsnittet om bærplukking i en konsekvensutredning om Varangerhalvøya nasjonalpark at en tallrik barnefamilie helt inn mot 1970-tallet hadde nærmere en tredjedel av inntekten fra molteplukking. Strukturelle endringer i øko-

⁹ Amtmannsberetningen for 1911-15 (NOU 1994:21 pkt. 5.1)

nomien førte til at det etter hvert ble få som fant at molteplukking svarte seg i kommersiell sammenheng, selv om det enda i dag omsettes bær (se Aas m.fl. 2010 og Nilsen 2003:15). Nilsen framhever samme sted at molteplukking er en dypt nedarvet tradisjon og at det inntil i dag fortsatt er en god del i denne kommunen som sørger for husholdningens vinterforsyning av bær.

Det kan virke som molteplukkingen har hatt et noe mindre omfang i Vardø og Vadsø, sammenlignet med f.eks. Nesseby der større og flere moltemyrer er lettere tilgjengelig. Ikke desto mindre er det åpenbart at denne aktiviteten har hatt betydning også i disse kommunene, både med tanke på matauk og kontantinntekter. Gjennom intervjuene som er gjennomført i utredningsfeltet, får man inntrykk av at om noen over hodet plukker for salg i dag, tilhører disse den eldste generasjonen. NN49 sier hun kjenner til enkelte pensjonister i Vestre Jakobselv som plukker for salg. Samtidig kommer det i samtaler vi har hatt med molteplukkere fram at folk fortsatt gjerne plukker på myrer som de brukte i barndommen, f.eks. den gang de tok del i utmarksslått. For manges del begrenser dette seg likevel fordi man i dag ikke har tid eller mulighet til å ta seg inn til disse områdene som i mange tilfeller befinner seg flere timers gange unna.

NN42, som er oppvokst i Vestre Jakobselv, forteller at under de beste molteårene var bæra den største kontantinntektskilden for familien. Faren rekrutterte egne plukkere og solgte videre til en «agent». Selv har hun fram til det aller siste plukket molter for salg, til dels sammen med døtrene. NN42 mener at det plukkes lite i dag fordi folk ikke lenger er vant til å ta seg over lengre avstander til fots. Som følge av at hun er eier av en hytte ved Øvre Flintelva, kan hun i løpet av ett år ha opp til 5 dispensasjoner på kjøring med ATV per år. Dette ga henne også mulighet til å frakte større kvanta med bær ned igjen. Hun forteller at den gang hun var ung kunne man ligge i telt i opp til tre uker før bæra ble fraktet ned. Den gang ble det brukt hest og kjerre. Det gikk halvannen tønne på et lass, og til sammen kunne det bli kjørt både 2 og 3 vendinger, forteller NN42.

Folk i byene plukket også mye molter. I Vadsø var Stormyra det nærmeste større moltefeltet, men mange søkte også lenger østover mot Kiby og til myrene nord for Svanevannet og Byvannet. Når det gjelder molteplukking i Vardø forteller NN9, som er oppvokst i Smelror og siden vært bosatt i Vardø i mer enn to mannsaldre, at både bybefolkningen og innbyggerne på fastlandet innenfor (Svartnes og Smelror) i hovedsak plukket på myrene som strekker seg innover mot Langvannet, Mellomfjellet, Oksevannet og Storvarden.

Noen informanter forteller historier fra nyere tid som viser at spesielt folk utenbygds fra har blitt uglesett om de henter bær, men dette er ikke vurdert som allment akseptert. Turlaget i Vadsø skal på 1990-tallet ha arrangert bærturer for folk som ikke var så kjent. De forventet å få negative reaksjoner, men fikk ikke det. Det tolkes som at folk flest har en oppfatning av at «det er nok til alle», og at konflikter rundt molteplukking bare unntaksvis har forekommet.

6.5 Turer til fots og på ski

Spaserturer, skiturer, familieturer og lengre fotturer har som vist ovenfor svært høy deltagelse i befolkningen. Disse aktivitetene må således forstås som en sentral del av dagens bruk av utmarksarealene. I motsetning til bærplukking representerer det et forholdsvis innslag i utmarksbruken.

6.5.1 Turgåing

Turgåing har i Vadsø og Vardø kommet mer i fokus den senere tid, i takt med økt fokus på fysisk aktivitet og helse generelt. I begge kommuner er det mellom ca. 85 og 90 % som sier at de går lengre fjellturer (se tabell 2, Vedlegg 1). Vadsø turlag nevner at folk nå også sykler i utmarka rundt Vadsø, det gjorde en ikke før. Også skolene og barnehagene bruker utmarka, og ungdomsskolen har egen overnattingsplass. I Vadsø går to populære og merket turstier ut fra byen. Den ene er den såkalte «Pavelstien», navngitt etter initiativtakeren Sverre Pavel, som

kopler seg på en gruset gang- og sykkelsti. Den andre er «Svanerunden» som gir utsikt over byen og havet. «Kjærlighetsstien» går parallelt med havet i ca. 6 km. Man kan også følge sti opp til Nattfjelldalen, men denne er ikke merket (www.godtur.no).

Også i bygdene opplyser informantene at turgåing nå er mer populært og akseptert, mens en tidligere hverken hadde tid eller kultur for sånt. Flere turstier er anlagt eller følger gamle ferdselsårer ut i utmarka, som for eksempel går ut til tidligere utmarksslåtter eller torvmyrer. I Vestre Jakobselv går det skiltet sti et stykke oppover langs elva. Vestre Jakobselv Utmarkslag satte i 2011 opp en gapahuk ved utløpet av Øvre Flintelv, nær inngangsporten til nasjonalparken. Gapahuken ligger i et område hvor det tidligere var mange utmarksslåtter. Turen opp dit er ca. 25 kilometer lang og hovedsakelig beregnet på bruk av ATV eller terrengbil (www.godtur.no). I Skallelv har bygdelaget laget en natursti til bruk for skoler og andre, som forteller om torvtaking m.m. og som følger en gammel ferdselsveg ut til torvmyrene. En merket kultur- og natursti finnes også på Ekkerøy. Tursti er også anlagt på Golnes. Her benytter folk også andre gamle slåtteveier til turbruk i dag.

Varangerhalvøya Turlag ble startet i 1994. En gjeng turinteresserte ønsket å dele turopplevelser med andre, og ga innflyttere uten lokalkunnskap og nettverk mulighet til å bli kjent med turmuligheter i området. Noen eldre har vært med, men bare på de litt kortere turene. Turlaget har stått for ulike turarrangementer, mest kortere turer og bare sporadisk litt lengre turer. De korte tematurene er de mest populære. Representanten for turlaget (NN31) mener at det å gå kortere turer generelt har økende popularitet. Utviklingen mot å gå kortere turer og det at folk deltar i flere ulike aktiviteter enn før, samsvarer med trender både nasjonalt og internasjonalt.

6.5.2 Skigåing

Det er mindre enn 6 % av de som svarte på spørreundersøkelsen som svarer at de aldri går på ski, mens mer enn 30 % svarer at de gjør dette svært ofte (tabell 2, vedlegg 1). Når de to kommunene sammenlignes her, viser det seg at de som er bosatt i Vadsø kommune i signifikant grad går oftere på ski enn de bosatte i Vardø kommune (se tabell 5, vedlegg 1). Denne forskjellen har trolig mye å gjøre med at forholdene ikke ligger så godt til rette for skigåing i Vardø kommune. Når værforholdene tillater det, blir det kjørt med løypemaskin fra Votteskarhytta til bl.a. Oksevannet og Onskarvannet. De vi har vært i kontakt med ser ut til å være enige om at det var mer skigåing tidligere, før snøskutere ble allemannseie.

I Vadsø reiser mange til skistadion for å gå derfra, og en del går også hjemmefra. Det går en lysløype rundt byen. Det ligger to skihytter utenfor byen. I Vestre Jakobselv er det også en skiløype. På våren hender det at folk går lengre turer på skareføre innover halvøya. Det går en lengre preparert løype mellom Vardsø og Vestre Jakobselv, der det i tillegg kjøres opp en løype rundt Solvarden. Denne løypa inngår i den 90 km lange løypa fra Vadsø til Seida i Tana (Varangerløypa). (Se for øvrig kart i figur 30).

Figur 30. Kart med skiløyper i Vadsø kommune (kart utarbeidet av Vadsø skiklubb)

6.6 Jakt

6.6.1 Historikk

Som en del av den gamle veidekulturen har viltet lenge spilt en viktig rolle for livsgrunnlaget i Finnmark. Spesielt i innlandet, men også fjordstrøkene, fikk viltet større betydning som kilde til kontantinntekter. Rypefangst hadde stor betydning i så måte, noe som blant annet framgår av søknadene om forlengelse av jakttiden i 1920-30-årene. Snarefangst fant i hovedsak sted i vinterhalvåret. Rypa ble sjelden fanget før den var helt hvit, og dermed senere enn vår tids jaktse-song som starter i midten av september. I mange områder var det minst en person i hvert hus-hold som var involvert i denne virksomheten. Inntektene varierte imidlertid fra år til år som følge av svingninger i rypebestanden.

Rypefangst synes i hovedsak å ha blitt drevet etter allmenningsrettslige prinsipper i den for-stand at bygdas befolkning hadde hevd på visse områder. Det ble også drevet jakt og fangst på rovfugl og rovdyr. Hovedmotivasjonen for rovfugljakten var å beskytte rypekullene. Premie-jakt for rovdyr ble innført allerede i 1846 (NOU 1994:21, s. 310). Det har ofte blitt klaget over at premien var for liten til å motivere tilstrekkelig, men i perioder har det vært et marked, spesielt for ulveskinn. I 1932 ble det ved lovendring overlatt til fylkestinget å bestemme om det skulle innføres skuddpremier på rovfugl, men dette ble ikke etablert før i 1938. Premiene var imidler-tid lave og det skal ikke ha vært mange som så muligheter for en binæring i skudd- eller fangstpremier på rovfugl. I Varanger har det i tidligere perioder vært jakt og fangst av fjellrev med tanke på salg av skinn. Fjellreven har vært fredet siden 1930.

For folk i tettstedene har viltressursene spilt en mer marginal rolle. Før veitbyggingen skjøt fart etter andre verdenskrig, satte tilgjengeligheten til gode jakt- og fangsområder sine be-grensninger for denne delen av fylkets befolkning. Enkelte skal ha drevet med dette som næ-ringsvei. I litteraturen (Varanger årbok 2001, Nilsen 2003) vises det til at det også i Varanger-

området var noen som fant større verdi i utnyttelse av utmark (spesielt til rypefangst) enn i nødsarbeid i mellomkrigstiden.

Allerede i mellomkrigstiden var det langt fra uvanlig med høstjakt på ryper med gevær og hund i Finnmark (Aas m.fl. 2010). Til dels dreide dette seg om tilreisende, men også folk fra byer og tettsteder i fylket. Når det gjelder utredningsfeltet tyder mye på at man var tidligst ute med geværjakt i de østlige områdene, der forholdene for snarefangst var dårlige. Under NN17 og NN16 sin oppvekst var det som regel minst en jeger i hvert hushold, og de mener deres egen far i enkelte år hadde større inntekter av jakt enn av vårfisket. Ikke desto mindre skal det samtidig ha forekommet snarefangst i dalsøkkene innenfor Krampenes, der det vokser vidjekjerr. Selv om det er lite med kjerr, samles det mye ryper i de få områdene det er slik vegetasjon.¹⁰ I de skogkledde områdene i den vestlige delen pågikk en omfattende snarefangst heilt fram til etter siste krig (Nilsen 2003). I Vestre Jakobselv skal det i følge NN43 fortsatt være noen karer som holder denne fangsttradisjonen i hevd (se statistikk senere i kapitlet).

Et spørsmål som bør reises i denne sammenhengen er i hvilken grad lokalbefolkningens fangst og jakt representerte en grunnleggende del av næringsgrunnlaget? Jakt og fangst har med all sannsynlighet spilt en mindre rolle i Vadsø og Vardø enn i indre strøk av fylket. Men betydningen varierte trolig en del både mellom bygder og mellom hushold, og over tid. I Varanger årbok kommer det fram at betydningen av rypefangst varierte en del fra bygd til bygd og fra hushold til hushold. I et kapittel om en gård på Grunnes vest for Kiberg at jakt og fangst representerte en beskjedne inntektskilde, men at det ble sett på som en fin avkobling fra annen virksomhet (Malin 2001:59). Med andre ord var lokalbefolkningens jakt og fangst ikke alltid like sentral verken for husholdenes subsistensgrunnlag eller med tanke på næringsutøvelse, men kunne også fungere som avkobling og rekreasjon.

6.6.2 Dagens småviltjakt

Småviltjakt i Finnmark var åpent fram til 1951, mens det i dag gis lokale fortrinn. Fra 2011 ble det innført en mer detaljert regulering, der tilreisende gis begrenset adgang til de mest populære feltene mens bosatte i Finnmark fortsatt har adgang til alle jaktfelt. Snarefangst er også kun tillatt for bosatte i fylket.

I dag drives det jakt over store deler av de arealene som omfattes Vardø og Vadsø kommuner. I de skogkledde områdene i vest er det lirype, mens fjellrypa dominerer i utredningsområdet ellers. Likevel har mange inntrykk av at visse områder er mer populære enn andre, spesielt blant tilreisende og blant mange av de som bor i byene. I særlig grad har Jakobselvkroken lenge vært et pressområde. Andre deler oppover langs Jakobselvdalen er også populære områder, i tillegg til Komagdalen, Skallelvdalen og Persfjorddalen. Ut fra hva folk forteller, virker det som mange av de som bor i bygdene jakter i områder som ligger innenfor der de bor. På den andre siden er det også de som formidler at de jakter i andre kommunen enn der de bor. Årsakene til dette kan være av mer praktisk art, som for eksempel at de har hytte der. I andre tilfeller kan det dreie seg om en spesiell tilknytning til områder som har vært mye brukt av tidligere generasjoner i familien og bygda.

Blant de som deltok i spørreundersøkelsen var det 29 % som oppga at de tar del i rypejakta (tabell 34). Fra og med jaktåret 2010/2011 er de enkelte kommunene inndelt i felt også for småviltjakt og det er etablert rutiner der småviltjegerne må rapportere hvilke felt de til enhver tid benytter. Figur 31 viser utstrekningen av de fire områdene de to kommunene er inndelt i. FeFo innhenter statistikk på så vel jaktinnsats som felt vilt på feltnivå (tabell 34). Vi ser at det er høyere jakttrykk i feltene i Vadsø kommune sammenlignet med Vardø. Jakttrykket er relativt likt for de to årene det foreligger statistikk, men noe høyere i 2011-2012. Lokale jegere og jege- re fra Finnmark dominerer i alle fire felt (tabell 35). Oversikten over felt vilt viser at rypa er det

¹⁰ I Schulstad (2009:41) går det fram at snarefangst i dalene opp mot Kongsfjordfjellet var ganske vanlig blant befolkningen i Berlevåg og Kongsfjord, til tross for lite vegetasjon, sammenlignet med skogsområdene.

aller viktigste viltet, mens hare er det nest viktigste småviltet etter rype. Det er kun registrert snarefanget rype i Vadsø. Antallet er beskjedent, og lavere i 2011-2012 enn i 2010-2011 (tabell 36). Andejakt foregår i noen områder, mens harejakt foregår over hele kystlinja. Harejakt er en aktivitet i noe økning, sannsynligvis fordi mindre beitepress fører til bedre forhold for harejakt. Det er nå skuddpremie for rødrev som forvaltningstiltak for å bygge opp fjellrevbestanden.

Fig 31: Feltrinndeling for småviltjakt på Varangerhalvøya. Kommunene Vardø og Vadsø er inndelt i til sammen fire felt (kilde: Nordatlas).

Tabell 34. Totalt antall rapportert jaktete jaktdager, og fordelingen av disse på dagskort (tilreisende), fylkeskort (finnmarkeringer inkl. bosatte i kommunene med slikt kort) og kommunekort (kun bosatte i kommunene) jaktårene 2010-2011 og 2011-2012. Kilde: FeFo.

Jaktår	Jaktfelt	Total rapporterte jaktdager jaktet	Dagskort (tilreisende)	Fylkeskort	Kommunekort
2010-2011	VAD1	260	39	74	147
2010-2011	VAD2	304	50	142	112
2010-2011	VAR1	78	10	51	17
2010-2011	VAR2	72	34	34	4
2011-2012	VAD1	284	40	126	118
2011-2012	VAD2	398	77	170	151
2011-2012	VAR1	89	10	58	21
2011-2012	VAR2	68	16	35	17

Tabell 35. Solgte jaktkort som kan henføres til kommunene Vadsø og Vardø. I tillegg jaktes det i kommunene med basis i kort utstedt for hele fylket. Kilde: FeFo.

KOMMUNE	Sesongkort i bosteds-kommune kr. 110,-	UNGDOM Sesongkort bostedskommune kr. 60,-	Sesongkort fastboende i Finnmark kr. 220,-	Ukekort bosatt utenfor Finnmark kr. 700,-	Dagskort bosatt utenfor Finnmark kr. 150,-	Sesongkort bosatt utenfor Finnmark kr. 700,-
Vardø	12	1	3	4	15	0
Vadsø	93	2	1	27	56	1

Tabell 36. Rapportert fangst av småvilt i kommunene Vadsø og Vardø jaktårene 2010/2011 og 2011/2012. Kilde: FeFo.

	Lirype jakt		Fjellrype jakt		Snarefanget rype		Hare	
Jaktår	2010/11	2011/12	2010/11	2011/12	2010/11	2011/12	2010/11	2011/12
VAD1	145	309	47	59	30	15	6	10
VAD2	97	271	20	9	0	0	18	51
Vadsø totalt	242	580	67	68	30	15	24	61
VAR1	7	14	35	32	0	2	6	5
VAR2	19	81	2	9	0	1	9	10
Vardø totalt	26	95	37	41	0	3	15	15

	Rev		Ender	
Jaktår	2010/11	2011/12	2010/11	2011/12
VAD1	21	3	0	3
VAD2	14	11	13	1
Vadsø totalt	35	14	13	4
VAR1	0	5	2	4
VAR2	0	0	1	0
Vardø totalt	0	5	3	4

6.6.3 Elgjakt

I løpet av de siste tiårene har elgen blitt en viktigere ressurs i Finnmark (Johnsen 2007). Elgjakt har, i takt med veksten i stammen utviklet seg fra en aktivitet for noen få jegere i Sør-Varanger, Alta og Karasjok/Porsanger, til en aktivitet som engasjerer mange jegere og jegermiljøer over så å si hele fylket. Utviklingen vises godt om vi ser på fellingsstatistikken for elg i fylket. Antallet felte elg har økt fra rundt 100 omkring 1980 til mellom 600 og 800 elg de siste årene. Sterkest var veksten fra midten av 90-tallet til midten av 2000 tallet. På 2000-tallet har antall felte dyr økt fra om lag 400 til rundt 800 i 2007 og deretter falt litt de siste par årene (figur 4). De viktigste elgjaktområdene i fylket er særlig østfylket, med Tana, Nesseby, Karasjok og

Sør-Varangerområdet, området Karasjok-Porsanger som et annet område, og Alta som et tredje område. Men det felles nå elg i de fleste Finnmarkskommunene, også på kysten.

I utredningsfeltet er det i dag elgjakt i Vadsø kommune, men ikke i Vardø. Elgen i Vadsø regnes som del av Tana-Varangerstammen. Første året med felte dyr i «nyere tid» i Vadsø var i 1982. Fellingstallet holdt seg under 10 fram til ca. 1990, men økte til om lag 30 rundt 2000 og var rundt 40 i årene 2005 – 2007. For de siste fem årene framgår detaljene nedenfor. Fra en topp omkring 2007 da det var en kvote på 57 dyr i Vadsø, har kvoten blitt redusert de siste årene (tabell 37). Fellingsprosenten har også vist en nedadgående tendens og rundt halvparten av kvoten er felt de siste par årene.

Tabell 37. Elgkvoter og antall felte dyr i Vadsø kommune 2007 – 2012 (2011).

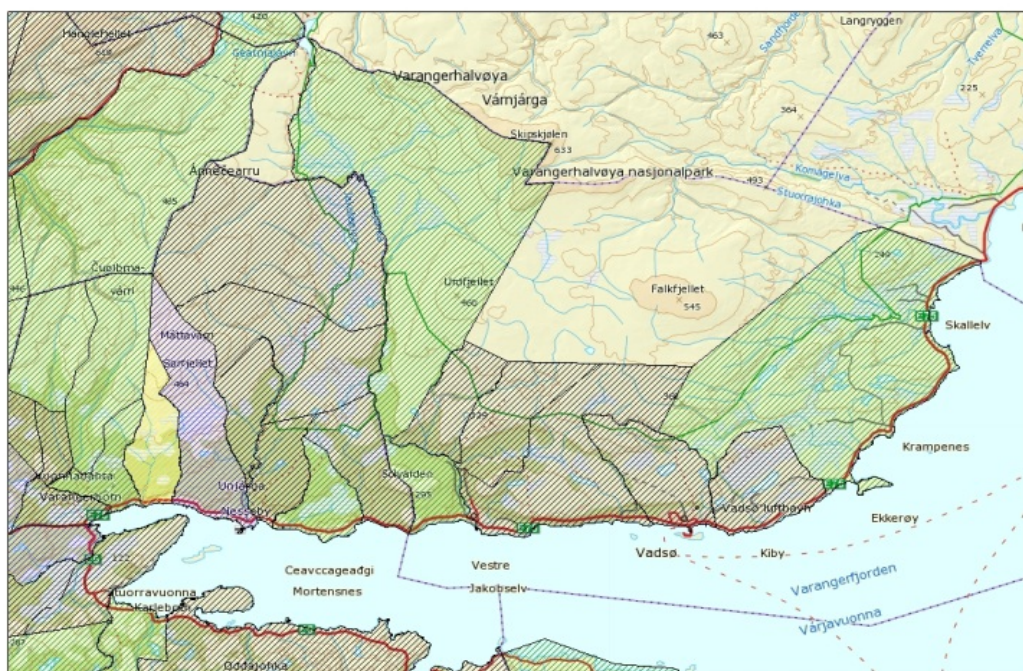
	Fritt dyr	Okse	Ungdyr/kalv	Tilleggsdyr	Total kvote	Felte dyr totalt
2007	20	4	24	9	57	41
2008	20	4	24	9	57	32
2009	7	4	11	10	32	21
2010	7	4	18	13	42	17
2011	5	4	10	4	23	13
2012	5	4	11	3	23	

Bestandsplanen for Tana-Varangerstammen hadde bestandsreduksjon som mål for perioden 2007-2010. For gjeldende periode (2011-2014) er målene differensiert, med fortsatt reduksjon i Tana, stabilisering i Nesseby og økning for Vadsø. Figur 29 viser avgrensningen av de ulike elgjaktfeltene i Vadsø kommune. Det er nå åtte jaktfelt i kommunen. Tallet på jaktfelt i Vadsø var noe høyere i 2010 og 2011. Videre viser figur 32 posisjon for felt elg fra 1995 – 2010 og vi ser at skogsområdene vest i kommunen ikke uventet er de viktigste elgjaktområdene (figur 33).

Tildeling av elgjakt er nå kun forbeholdt bosatte i Finnmark (finnmarksloven § 23). 60 % av kvoten forbeholdes innenbygds jaktlag (definert som innenbygds dersom leder er bosatt i kommunen – erfaringsvis er ca. 90 % av jegerne i laget da også innenbygds). Disse 60 % merkes ut i såkalte stjernefelt. De resterende feltene trekkes blant søkere fra hele fylket som alle stiller likt. I praksis vil dette medføre at innenbygds jaktlag får tildelt noe mer enn 60 % av kvoten, men dette varierer fra kommune til kommune avhengig av elg- og jegertetthet. I Vadsø har andelen innenbygdsjakt vært ca. 80 % i perioden 1998 – 2006, og 84 % i perioden 2007 – 2010 (lms pers. medd.).

Jegere og andre vi har snakket med gir inntrykk av at elgjakt har økt i popularitet og status. I spørreundersøkelsen oppgir nøyaktig 9,5 % at de deltar i elgjakt eller har gjort et tidligere. Litt over 5 % av de spurte svarte at de gjorde det ofte eller svært ofte (tabell 2, vedlegg 1). Mens antall jaktlag som søkte om jakt med jaktlagsleder bosatt i Vadsø var 21 i 2007, var antall slike lag 40 i 2012. Det er ikke registrert jaktlag med leder bosatt i Vardø kommune de siste fire årene (lms pers.medd.).

Sammenholdt med bestandsutviklingen og kvoten medfører dette at mens nesten alle lag fra Vadsø fikk innvilget terreng i 2007, var det kun halvparten som fikk jakt i 2012. Av jaktlagene med leder hjemmehørende i Vadsø var tildelingen av felt slik i 2011: 7 lag med jakt i Vadsø, 4 med jakt i Tana, 4 med jakt i Nesseby, 1 lag med jakt i Sør-Varanger, 1 lag med jakt i Karasjok og 3 lag med jakt i Anarjohka. I 2012 var fordelingen slik: 6 lag med jakt i Vadsø, 11 lag med jakt i Tana og 5 med jakt i Nesseby.

Figur 32. Elgjaktfelt i Varanger 2012. Åtte felt ligger i Vadsø kommune. (Nordatlas).

Figur 33. Elgfellingar 1995 – 2010 (Kilde: Nordatlas)

6.6.4 Sjøfugl, egg og dunsanking

Sjøfugl var tidligere en viktig matressurs i kyststrøkene i Finnmark. En del fugler ble skutt, men i de fleste tilfeller ble de fanget med garn (NOU 1994:21,s.304-305). Arter som ærfugl, alke, lunde og skarv representerte viktige mattilskudd. Kjøttet skal gjerne ha blitt saltet ned. En del arter gikk til mat i husholdningen, noe ble solgt og annet skal ha blitt bruk på forskjellig vis. Ikke minst ble fjær nyttiggjort til dyner og lignende.

I Varangerområdet skal det ha vært noe mindre vanlig med fangst av sjøfugl, noe som trolig kan tilskrives den finske innvandringen. Disse innbyggerne hadde aner i innlandsstrøk og hadde ikke tradisjon for denne typen fangst.

Sanking av dun og egg har vært vanlig i kyststrøkene (NOU 1994:21,s.219). Ved å glasere eggene og oppbevare de i sanda, kunne eggene holde seg i flere måneder. Som det også går fram i Kolsrud (1956) var det vanlig å ta vare på fjær fra sjøfuglefangsten til bruk i dyner og lignende. En del skal ha blitt solgt videre til handelsmenn. Det er ikke noen eggvær av betydning i Vadsø eller Vardø kommuner, men det forekommer sanking til privat bruk fortsatt.

I følge resultatene fra spørreundersøkelsen er det ca. 15 % oppgir at de driver med eggsanking, men bare 1,5 % av alle som svarte sier de gjør dette ofte eller svært ofte (se tabell 2, vedlegg 1).

6.6.5 Oppsummering

Selv om jakt og fangst har vært utbredt også i Vadsø og Vardø, så er inntrykket at betydningen av viltet har vært mindre her enn i andre deler av Finnmark. Særlig gjelder dette i Vardø. Det siste har blant annet å gjøre med at forholdene for snarefangst er dårlige i de skogløse områdene. Det var særlig snarefangst av rype som var viktig ettersom dette kanskje var den primære kilden til kontanter. I løpet av mellomkrigstiden ser det ut til at innslaget av sportsjegere øker (se Aas m. fl. 2010). Det er vanskelig å vurdere omfanget av dette, men det meste tyder på at det foregikk i en relativt begrenset skala. Det er først etter andre verdenskrig, når flere områder blir lettere tilgjengelig og den materielle velstanden har økt, at fritids- og sportsjakt gjør seg merkbart gjeldende og etter hvert overtar som den dominerende jaktformen. I dag er småviltjakt, særlig på rype og dels på hare den viktigste jaktformen i feltet. Elgjakta har fra midten på 1980-tallet kommet til som en viktig jaktform som omfattes av ganske stor interesse i Vadsøs befolkning, og i Vadsø kommune. Sammenlignet med andre aktiviteter som også har et aspekt av matauk i seg, som bærplukking og fiske, foregår jakt i begrenset utstrekning med langt færre deltakere enn andre aktiviteter. Sammenligner vi jakt med andre fritidsaktiviteter i utmark som turgåing og skigåing, blir forskjellen i deltakelse ennå større.

6.7 Ferskvannsfiske

Ferskvannsfiske omfatter dels fiske etter anadrom laksefisk (laks, sjørret og sjørøye), og dels stasjonær innlandsfisk. I Vadsø og Vardø foregår det et aktivt laksefiske og sjørøyefiske først og fremst i de tre vassdragene Vestre Jakobselv (Jakobselva), Skallelva og Komagelva. Innlandsfiske omfatter primært fiske etter ørret og røye. I feltet er det relativt få vann, sammenlignet med Finnmark for øvrig, men noe innlandsfiske både vinter og sommer foregår, dels i de viktigste elvene, men særlig i enkelte vatn og mindre elver omkring Vadsø.

6.7.1 Historikk

Fiske etter ferskvannsfisk var i likhet med viltfangst en grunnpilar i de gamle veidesamfunnene i Finnmark før utviklinga av reinnomadismen. Dette ser en blant annet ut fra det forhold at et bygdeområde eller siidaområdet som oftest omfatta et fiskerikt vassdrag (Nilsen 2003). Betydningen av dette fisket har imidlertid variert mye fra sted til sted i dette århundret. Særlig ser det

ut til å være forskjeller mellom innlandet og fjord- og kystbygdene der sjøfiske dominerer. Ikke desto mindre har ferskvannsfiske spilt en viktig rolle, også i enkelte fjordbygder.

Nilsen (2003) skriver at det langs hele Nord-Varangerkysten skal ha vært vanlig å utnytte fiske-ressursene i elvene, i innlandet og på fjellet. Det skal ha vært mange gammer ved fiskevann et godt stykke inn i landet. Ikke ulikt systemet som er beskrevet for Kautokeino og Tana, hadde familier eller grender fram til siste krig gjerne hevd på spesielle vann (Nilsen 2003). Men tar en de naturgitte forholdene i Vadsø og Vardø i betraktning, har innlandsfisken med all sannsynlighet spilt en mindre viktig rolle her sammenlignet med for eksempel i Nesseby.

Befolkningen i Vadsø og Vardø kommuner skal ha brukt et stort område til fangst, fiske og bærplukking. Dette området strakte seg helt til Syltefjorden i nord. Spesielt skal Oarddojávri øverst i Syltefjordsdalen ha vært viktig for vinterforsyning av innlandsfisk for folk i Varanger (Nilsen 2003). Man skal ha tatt seg over dit helt fra Kiberg og fraktet fisk tilbake med hest når frosten hadde gjort det mulig å ta seg over myrområdene. I tillegg til røye og sjørøye, ble det fanget laks (fanget med "goldem" eller garn som stengsel). Denne bruken skal ha vært spesielt hyppig fra slutten av 1800-tallet og fram til etter andre verdenskrig (Nilsen 2003). Dette kan ha sammenheng med at hest ble vanligere fra slutten av 1800-tallet, noe som medførte at det ble mulig å transportere større mengder fisk ut av området. Allerede før forrige århundreskiftet ble det brukt båt på vannet. I 1955 ble det anlagt vei til Oarddojávri fra riksveien over Kongsfjordsfjellet, noe som gjorde vannet lett tilgjengelig også fra Båtsfjord, Berlevåg og Tana. Rundt 1960 hadde røyebestanden gått drastisk tilbake, trolig som følge av overbeskatning. Vannet er i dag forpaktet av Båtsfjord JFF. Trolig har dette vannet vært viktigst for befolkningen i Nesseby (Eythórsson m.fl. 2011), men det skal ha vært mange spesielt fra Vestre Jakobselv som årlige tok turen opp til Oarddojávri for å sikre seg mat. Det forekom at Oarddojávri ble besøk i forbindelse med utmarksslått og molteplukking.

I lakseelvene foregikk det i gammel tid et nokså uregulert fiske med faststående redskap. Enkelte steder i samiske fjordstrøk hadde familiene som bodde ved mindre lakseelver, fordelt rettighetene til fiske i ulike kulper i elva mellom seg (NOU 1994:21, s.221). Det var på denne tiden ikke snakk om formalisering av fiskerett i form av forpaktningsavtaler. Også i noen av disse mindre elvene var det tilreisende sportsfiskere allerede på 1800-tallet. For eksempel oppgir Eikeset m.fl. (2001) at en brite fisket i Mathiselva allerede i 1841. Briter fisket i Kongsfjordelva fra 1890-tallet av (Schulstad 2009). I driftsplanen for Skallelvvassdraget (SJFF 2011) står det: «Alt på 1600-tallet ble Vestre Jakobselv betraktet som en god lakseelv, og det er tydelig at den ble brukt, i noen grad etter "russisk mønster" med fellefangst i munningen og med not. Men dette fisket forsvant etter hvert. Som lakseførende elv var den også svært kort, knapt fire kilometer lang. I andre halvdel av 1800-tallet ble laksefisket i sjøen med kilenot mye utviklet, og fjorden ved Vestre Jakobselv var mer gunstig for dette fisket enn Skallbukta som er langgrunn og med mye sandbunn som gir lite feste for notfortøyninger. Det lokale elvelaksefisket i Vestre Jakobselv var etter alt å dømme stort sett begrenset til litt kasting med garn fra båt og draging på strandbanker lengst nede i elva, i tillegg til noe garnfisking i kulpene opp til Førstefossen».

Til like etter krigen ble det fisket med garn både i Skallelva og i sideelver. Tidligere fisket en også med ruser og not, en tradisjon folk hadde med seg fra Finland og Nord-Sverige. Fangsten skal ha blitt delt mellom oppsitterne i bygda, på lignende vis som man gjør med fangstene i kepälä-fisket i Neiden (SJFF 2010). Trolig ble det avvirket noe innpå 1900-tallet som følge av regulering av "bundne" (faststående) redskaper især i mindre lakseelver. Imidlertid fortsatte bygdefolket å fiske i elva etter behov, nå med hampegarn som var blitt billigere og lettere tilgjengelig, gjerne med gamle seigarn som ble trukket i kulpene. Etter alt å dømme var dette garnfisket, som gjerne ble kombinert med utmarksslått, ikke betraktet som ulovlig, men som en rettighet som bygdefolket hadde.

Fra slutten av 1800-tallet ble det økende interesse for forpaktning av fisket også i andre elver enn de tre store elvene i Finnmark, Alta, Neiden og Tana (Aas m.fl. 2010). I 1905 kom det en

ny lakselov som hjemlet bortforpaktning av statens fiskerett for inntil 10 år. Etter en lov i 1902 ble jordsalgskontoret ansvarlig for behandling av forpaktningssøknader (Pavel 1986:7). Fra og med dette året finnes det derfor bedre dokumentasjon på forpaktningsavtaler som ble inngått. Den vanlige oppfatningen er at forpaktningene ble inngått for å sikre tilgang til sportsfiske for embetsstanden i tettstedene og tilreisende, men trolig drev forpakterne mange former for fiske, også fiske med bunden redskap og for salg (Hagala 1949, Schulstad 2009).

Sverre Pavel laget i 1987 følgende oppstilling over kjente forpaktningsavtaler i elvene på statsgrunn i Finnmark. For elvene i Vadsø og Vardø viste oversikten følgende avtaler (tabell 38). Siden 1987 er forpaktningen av de tre viktigste elvene videreført av foreningene.

Tabell 38 viser at omkring 1950, har det vært lokale jeger- og fiskerforeninger som har hatt forpaktningen av laksevassdragene i kommunene. Denne situasjonen er videreført også fram til i dag.

Tabell 38. Oversikt over kjente forpaktningsavtaler mellom Statens jordsalgskontor og ulike personer og organisasjoner fram til 1987. Oversikten er utarbeidet av Sverre Pavel.

Kilde: FeFo.

Elv	Forpakter	Årstall
Skallelva	Klaus Klausen	1926-30
Skallelva	Skallelv JFF/Vadsø JFF	1953-87
Vestre Jakobselv	Distriktslege Bjarne Skogsholm, Disponent O.Hollum, Fylkesfullmektig Sverre Olsen (hevet etter 14 dager) Aronsen pers.medd.	1945-47
Vestre Jakobselv	Vestre jakobselv JFF/Vadsø JFF	1952-87
Storelva	Vadsø JFF	1953-87
Komagelva	Carl Andersen Soines	1878-82
Komagelva	Johannes Gundersen	1887-91
Komagelva	Rådmann Sundfær	1893-02
Komagelva	O.S. Jakobsen	1905-06
Komagelva	B. Holm	1909-10
Komagelva	H. Bernart	1911-12
Komagelva	*Porten fiskeforening organiserte oppsyn i 1949*	1949
Komagelva	Komagvær fiskeforening (senere Komagvær JFF)	1952-87
Østerelva (i Persfjorden)	Vardø sportsfiskeforening	1979-87
Kibergselva	Vardø sportsfiskeforening	1979-87

* Mye uro om forpaktning i Komag på slutten av 1940- og begynnelsen av 1950 tallet.

Et styrevedtak i FeFo fra 2010 setter følgende rammer for forpaktningsordningen i elvene (<http://www.FeFo.no/no/fiske/Sider/Retningslinjerforforpaktningavanadromevassdrag.aspx> lastet ned juni 2012):

Retningslinjer for forpaktning av anadrome vassdrag (*Fastsatt av styret i FeFo i møte 23. – 24. Mars 2010*).

1. Forpaktors plikter

- a) Forpakteren er forpliktet til å selge fiskekort i henhold til punkt 2 i retningslinjene. De forpaktere som selger kort for mer enn 200 000 kr. skal bruke et kortsalgssystem som kontinuerlig viser omsetningen og FeFo skal ha innsyn i systemet.
- b) Forpakter skal sørge for at fiskeutstyr og andre mulig smitteførende gjenstander som skal brukes under fisket og som er brukt utenfor fylket eller i et vassdrag hvor det er påvist eller er mistanke om smittsom sykdom er desinfisert før kort selges. For øvrig gjelder at utstyr skal være tørt før det tas i bruk i et annet vassdrag. Forpakter skal være behjelpelig med organisering av stasjoner for desinfisering av fiskeutstyr m.m.
- c) Forpakteren skal skille den forpakte strekningen i vassdraget, informere om ev. private områder og samle inn korrekte fangstdata. Forpakter skal sørge for at fangst (avlivet og utsatt fisk over minstemålet) til enhver tid er så godt kjent som praktisk mulig. Fangstrapporteringen skal være minimum 80 % for alle korttyper.
- d) Forpakter skal sørge for informasjon om fiskeregler og eventuell tilrettelegging. Fiskeregler, korttyper, antall kort og priser samt informasjon om kontaktperson skal være fastsatt og sendt FeFo innen 1. mai.
- e) Forpakteren plikter å bekoste og organisere et best mulig oppsyn i vassdraget, også utenom fiskesesongen. FeFo har laget retningslinjer for det frivillige oppsynet og kan gi pålegg om oppsynets organisering, herunder om samarbeidsordninger. Oppsynsleder bør ha begrenset politimyndighet. Oppsynet skal ha legitimasjon fra foreningen som tilkjennegir at de er oppsynsmenn.
- f) Forpakteren plikter hvert år innen 1.11. å levere oversikt over kortsalget på skjema til FeFo. Årsberetning og regnskap sendes inn når det er godkjent. Årsberetningen skal inneholde informasjon om gjennomført oppsyn, tilretteleggingstiltak gjort i vassdraget og hva som tenkes gjennomført for kommende sesong.
- g) Forpakteren skal utarbeide driftsplan for vassdraget innen 2 år fra inngått avtaledato. Driftsplanens innhold skal være i tråd med offentlige lover og forskrifter. Driftsplanen skal sendes på lokal høring og godkjennes av FeFo.
- h) Forpakter kan pålegges andre særskilte plikter gjennom kontrakten. Eventuelle pålegg skal forhåndsvarsles.

2. Fiskekort i forpakte laksevassdrag.

Som et minimum skal det selges døgnkort til alle. Døgnkort for medlemmer skal ikke koste mer enn 15 % av årskort.

Det skal som et minimum være fire priskategorier på kort.

1. Et ungdomskort for de under 16 år. Dette kortet skal være rimeligere enn kortet for medlemmer.
2. Et kort for medlemmer av forpaktende forening.
3. Et kort for personer fast bosatt i Finnmark. Prisen kan maksimalt være det dobbelte av medlemmenes.
4. Et kort for personer fast bosatt utenfor Finnmark. Maksimal kortpris for utlendinger er 150 % av kortprisen for nordmenn bosatt utenfor Finnmark

Reindriftsutøvere har etter reindriftlovens § 26 krav på gratis / gebyrfrie fiskekort så lenge fisket skjer i forbindelse med lovlig utøvelse av reindrift.

3. Forpaktningssavgift for laksevassdrag

Forpaktningssavgiften beregnes av brutto kortsalg, pant ikke medregnet.

- a) Ingen forpaktningssavgift på omsetning mindre enn kr 50 000,-
- b) For omsetning fra kr 50 000,- til kr 100 000,- betales forpaktningssavgift på 15 %.
- c) For omsetning fra kr 100 000,- til kr 200 000,- betales forpaktningssavgift på 20 %.
- d) For omsetning fra kr 200 000,- og mer betales forpaktningssavgift på 25 %.

I unntakstilfeller kan ettergivelse eller avvik fra satsene vurderes.

4. Reguleringer av fisket

Forslag til reguleringer som innskrenker adgangen til fisket sendes til FeFo innen 1. april, som forestår høring og gjør vedtak etter samråd med forpakter. Reguleringer av mer permanent karakter bør innarbeides i de offentlige forskriftene.

5. Fornyet behandling av vedtak fattet av forpakter

FeFo kan endre vedtak gjort av forpakter som strider mot forpaktningsskontrakten, godkjent driftsplan, finnmarsloven eller annet lovverk.

6. Dispensasjon

Direktøren kan dispensere fra alle bestemmelser i disse retningslinjene.

Styresak 27-2010. Saksnr. 09/01406.

Vadsø Jeger- og fiskeforening ble stiftet i 1948. I 1952 var forpaktning (leieavtale) av både Vestre Jakobselv, Skallelva og Storelva en realitet (VJFF 2009). I 1970 ble forpaktningen av elvene formelt overlatt til NVF (Nordre Varanger Fiskeområde). Fra 1994 ble det innført et felles driftsstyre som i fellesskap forvalter de lakseførende vassdragene i Vadsø, etter forslag fra Finnmark Jordsalgsstyre. Driftsstyrene har like antall medlemmer fra begge foreningene. Dette var en forsøksordning for 5 år, men som er videreført.

Komagelva er forpaktet av Komagelv JFF, som ble etablert i 1947. Forpaktningsavtalen for elva inngått i 1952. Paul Halaga, sønn av mannen som trolig var sentral i å innføre stangfisket i Komag, Oskar Hagala, var først poståpner, senere fiskerikonsulent for Troms. I et stykke i tidskriftet Stangfiskeren gir han i 1949 til kjenne historikk om Komagelva samt synspunkter på hvordan slike elver bør driftes, herunder forutsetninger for forpaktning (Hagala 1949). Hagala-familien drev stangfiske etter laks som binæring, og både Oskar og Paul var kjent som svært dyktige fiskere. Pauls mor Sonia drev som oppkjøper av laks for et større firma. En rekke kjente forfattere og skribenter besøkte Komagvæ og familien på 1940- og 1950-tallet, og har skrevet om Komagelva og familien, for eksempel Hans Kr. Eriksen (oppvokst i Kiberg), svenske Hans Lidman og brødrene Egil og Gunnar Aamot fra Oslo (se Eriksen 1970; Lidman 1982; Aamot og Aamot 1984).

6.7.2 Laks, sjørøye og sjørretfiske de siste ti årene

De viktigste elvene for anadrom fisk er Jakobselva og Skallelva i Vadsø og Komagelva i Vardø. I Storelva i Vadsø, Kibergelva i Vardø og i elvene i Persfjorden i Vardø er det noe fiske av denne typen, men fisket er beskjedent og gjenstand for mindre interesse enn i de tre førstnevnte elvene. Kibergelva er forpaktet av Komagvæ JFF men for tiden ikke åpnet for fiske. I Storelva, forpaktet av Vadsø JFF, åpnes det for fiske om fiskerne avhenter gratis fiskekort. Fisket i småelvene er nærmiljøfiske mest av familier med barn, og er trolig i hovedsak et blandet fiske på stasjonær fisk (ørret) og en og annen anadrom fisk (NN30, pers.medd.). Nesten halvparten av de som deltok i spørreundersøkelsen oppgir at de driver med elvefiske etter laks og sjørøye, mens det er noe under 20 % som sier de gjør dette ofte eller svært ofte (se tabell 2 i vedlegg 1).

Vestre Jakobselv

Jakobselva har sitt utspring på Varangerhalvøya og munner ut i Varangerfjorden 18 km vest for Vadsø. Elva er lakseførende minst 40 km. Laksebestanden domineres av små- og mellomstor laks, men også en del storlaks. Fisket etter laks tok seg opp gjennom byggingen av laksetrappene i perioden 1947 – 1961, men det synes som det først er de siste 20 årene at laksen har etablert seg oppstrøms trappene. På 1950-tallet kjørte en opp med traktor så langt en kom, mens det nå går veg langs elva seks kilometer oppover. På 1950 og 1960-tallet var det stor aktivitet i den lokale jeger- og fiskeforeningen med bygging av laksetrappene i Vestre Jakobselv. På grunn av byggingen av laksetrappene har en fått 3 mil ekstra lakseførende elv, fra kun å ha fire kilometer. Vestre Jakobselv har de siste to årene vært en av Norges beste lakseelver, etter at lakseproduksjonen overfor trappene for alvor skjøt i været på 1990-tallet (www.vjof.no). Sesongkort selges bare til medlemmer av Vestre Jakobselv JFF og Vadsø JFF som er bosatt i Finnmark. For alle andre grupper selges kun døgnkort. Pr i dag er det ingen begrensninger på antall døgnkort for personer bosatt i Finnmark. For personer bosatt utenfor fylket er det begrensning på 24 kort pr døgn. Foruten fredningssonene ved laksetrappene, er det en ca. 700 m lang fredningssone som er anvist med skilt nedenfor Førstefossen og avsluttes 50m ovenfor Andrefossen (www.jakobselva.no). Fangstene har økt betydelig de siste årene. Om lag en fire-del av fangsten er gjenutsatt de siste årene.

Som det forekommer andre steder i landet finnes det ønsker om å innføre ordninger som vil begrense fiskepress fra tilreisende fiskere (se f.eks. Øian & Andersen 2010).

Ved etableringen av Finnmarkseiendommen og overføring av forvaltningsansvaret til de lokale fiskeforeningene ønsket man å begrense antall tilreisende fiskere, og både utlendinger og nordmenn bosatt utenfor Finnmark ble stilt like begrensninger i kortsalg (VJFF 2009). Tilrei-

sende fiskere fikk heller ikke tillatelse til å fiske mellom kl. 15 og 21. De nye reglene fikk støtte fra FeFo. Dette førte til at Norges Jeger- og fiskerforbund klaget inn Finnmarkseiendommen til regjeringen, mens forpakterne av elva mente det var rimelig med et regelverk som tilgodeser lokale fiskere i vassdraget. Andre mente at dette ville ha negative konsekvenser for reiselivs-næringa lokalt, redusere allmennhetens tilgang, og det ble uttrykt bekymring for at lokale sær-interesser også skal gjøre seg gjeldende på andre felt som jakt. NJFF mente forslaget fra Finnmarkseiendommen (FeFo) om å stenge folk bosatt utafor Finnmark ute fra laksefisket i Vestre Jakobselv fra kl. 15 til kl. 21 er motivert ut fra hensynet til de som er bosatt i Finnmark, og ikke ut fra hensyn til ressursen. Blant annet etter innsigelser fra NJFF om at ordningen ikke kunne begrunnes i ressursituasjonen, informerte AFKD NJFF i brev av 4. juni 2012 om at FeFo sitt vedtak av 3.05.11 om 18 timers fiskedøgn for fiskere som ikke er bosatt i Finnmark og den midlertidige ordningen med reduserte fiskedøgn oppheves.

Komagelva

Komagelva renner ut ved Komagvær i Vardø kommune. Her finnes laks, sjørøret og sjørøye. Laksen går 45 km inn til Bjørneskaret. Komagelva forpakes av Komagvær jeger og fiskeforening. Lokale prioriteres på den måten at sesongkort kun selges til de nærmeste kommunene, mens utenbygds kun gis mulighet for døgnkort. Sesongkort selges også til medlemmer av Nord-Varanger fiskeforening. Komagelva var kjent for svært godt fiske i de første årene etter krigen og var jevnlig på listen over landets 10 mest produktive elver. Senere er fisket gått noe tilbake og det er vurdert at elva har hatt for liten gytebestand. Det er de siste årene satt inn tiltak for å få opp bestanden av laks. I Komagelva innebærer dette at det bl.a. er stengt for fiske i fem kulper med mye hunnfisk, *bag-limit* på tre fisk er innført og dyptgående redskaper er forbudt for å unngå for effektivt fiske. Jevnlig dykking gjøres for å kartlegge gytebestanden. Leder i Komagvær jeger- og fiskeforening, NN8, forteller at man ønsker å få klassifisert elva til klasse A elv. For å oppnå en slik klassifisering må bestandsmålet i elva være på 900 gytende hunner. Komagelva har også hatt mye sjørøye, men denne bestanden har gått betydelig tilbake de siste årene og røya er nå fredet. I motsetning til Vestre Jakobselv er Komagelva en sonefri elv. NN8, mener at dette bidrar til en litt annen type fiskere enn det som tidligere har vært vanlig. Her sikter hun til fiskere som er mindre matauktorienterte og som ser fisket som en del av naturopplevelsen i videre forstand. Mange driver også med «fang og slipp» i denne elva.

Skallelva

Skallelva og Ridelva løper sammen drøyt 3,5 km fra sjøen ved Delinga og har felles utløp på nordsida av Varangerfjorden ved bygda Skallelv. Skallelvvassdraget har laks, sjørøye («blink») og også noe sjørøret. Stasjonær ørret og røye finnes også, men i små bestander (SJFF 2010). Det har vært fisket godt over et tonn laks i løpet av en sesong de beste årene, mens det sporadisk tas sjørøret oppover i elva. Historisk er Skallelvvassdraget et av Finnmarks viktigste sjørøye-vassdrag, med flere årsfangster tilbake i historien på over 1 tonn. Sjørøyebestanden har gått kraftig ned og det er satt i verk ulike tiltak for å bedre denne (SJFF 2010).

For å komme til elva benyttes mest grusvei på sørsida av elva som går til hytter i området. Skallelva, ovenfor elvedelinga er ikke tilrettelagt med veier, benker eller lignende tiltak. Langs denne delen av vassdraget er det ganske langt å gå for å fiske. Her går det imidlertid stort sett bare sjørøye opp, men det er også en populær rute inn i Nasjonalparken og for turer oppover til "Portan" (SJFF 2010). Skallelv jeger og fiskeforening ble startet i 1952. Fram til 1973 hadde Vadsø jeger og fiskeforening og Skallelv jeger og fiskeforening sammen forpakteransvar for elva. Etter en periode med forvalteransvar med Nordre Varanger Fiskeområde (NVF) har Fellesstyret med likt antall medlemmer fra begge foreningene stått som formell forpakter av Skallelvvassdraget.

Fisket etter sjørøye har lenge vært viktig for lokalbefolkningen i Skallelv. Ulovlig garnfiske til tider vært et problem i Skallelvvassdraget også i nyere tid (SJFF 2010). Det har nå blitt satt opp egen vakthytte ved Vasavann, med lønnet oppsyn stasjonert. Fortsatt er det i følge leder av Skallelv Jeger- og fiskeforening, NN23, en del tjuvfiske, spesielt eldre karer som har sine

«egne» kulper et godt stykke opp i elva. Han har det inntrykket at det forekommer en viss «ny-rekruttering», samtidig som det er generelt er vanskelig med oppsyn ettersom det dreier seg om lange strekninger. Det har de senere årene blitt innført en del begrensninger på fiske og det er nå et fastsatt gytebestandsmål i elva. Antall fiskekort pr. døgn til fiskere bosatt utenfor Finnmark er begrenset til 20. Det er også innført bag-limit med en døgnkvote på maks 2 laks og 5 sjørøyer per fisker per fiskedøgn. Fra og med 1. august skal all hunnlaks settes tilbake i vassdraget igjen. All sjørøye over 1 kilo, samt sjørøye med gytefarge og sjørøye under 30 cm skal slippes ut igjen. Flere fredningsområder for laks og sjørøye er innført. Fra og med 2007 har det heller ikke vært tillatt å fiske nedenfor brua frem til 17. august. Tidligere var dette i begynnelsen av juli måned et yndet fiskested for lokalbefolkningen. Det uttrykkes skepsis til vernevedtaket blant en del av våre informanter, og også i driftsplanen for Skallelv uttrykkes det at med nåværende sterkt begrensete fisketid og andre tiltak for sjørøye er det stemning for å gjeninnføre fisket nedenfor brua.

Tabell 39 viser fangstene av laks og sjørøye i de tre elvene for perioden 2000 – 2011. Vi ser at fangstene av laks i Jakobselva har økt, mens fangstene i Komagelva er gått noe ned for så å øke litt igjen. Det finnes sjørørret i alle vassdragene men fangstene er små i følge statistikken. Skallelva og Komagelva har vært kjent for rike bestander av både laks og sjørøye. Skallelva er også i dag et relativt produktivt sjørøyevassdrag, og det fiskes fortsatt bra med sjørøye i vassdraget mens røya er fredet i Komagelva. Det har vært en betydelig tilbakegang i sjørøyebestanden i hele landsdelen.

Tabell 39. Fangst (kg) av totalt av anadrom laksefisk (alle tre arter, inkl. gjenutsatt fisk), og spesifisert på laks og sjørøye i Vestre Jakobselv, Skallelva og Komagelva i perioden 2000 – 2011. Kilde: SSB.

	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011
Jakobselva totalt	1 741	1 944	2 696	5 448	4 476	9 273	5 756
Laks	1 713	1 926	2 681	5 424	4 454	7 127	4 530
Laks gjenutsatt	-	-	-	-	-	2140	1 210
Sjørøye	16	13	8	16	0	3	11
Skallelva totalt	1 282	612	1 309	1 662	1 481	1 386	1 093
Laks	913	176	472	1 115	1 290	973	695
Laks gjenutsatt	-	-	-	-	-	95	43
Sjørøye	347	430	780	490	184	294	336
Komagelva totalt	3 019	1 410	2 339	5 128	3 374	3 117	2 355
Laks	2 764	1 027	1 893	4 645	3 312	3 068	1 987
Laks gjenutsatt	-	-	-	-	-	-	311
Sjørøye	247	353	472	320	30	0	0

Tabell 40 viser antall solgte fiskekort av de viktigste kategoriene av kort for årene 2003 (ikke for Skallelva), 2010 og 2011. Det selges flest kort totalt sett i Jakobselva med ca. 1400 – 1500 kort de siste årene, og rundt 1000 kort i Komagelva. Skallelva som er mindre selger ca. 400 kort årlig. Mens kortsalget i Komagelva er ganske likt i 2003 og i 2010 og 2011, har kortsalget i Jakobselva økt betydelig i 2010/2011 sammenlignet med 2003. Det er økning både i sesongkort og døgnkort, særlig døgnkort til utenlandske fiskere.

Tabell 40. Antall solgte fiskekort i Komagelva, Vestre Jakobselva og Skallelva i årene 2003, 2010 og 2011. Pga. endringer i korttyper er noen kategorier aggregert. Frikort ikke innregnet.

Elv og år	Døgn medl.	Døgn finn-marking	Døgn norske	Døgn Utenl.	Uke	Sesong Medl.	Totalt
Komagelva							
2003	70	361	188	143	80	145	989
2010	91	275	623		-	112	1 101
2011	64	175	179	487	-	85	990
Vestre Jakobselv							
2003	90	398	280	140	59	115	1 082
2010	200	357	238	551	40	207	1 593
2011	183	232	223	461	-	259	1 358
Skallelva							
2010	81	42	82	121	13	70	409
2011	62	43	77	93	10	88	373

Hvis en nøkternt regner med at en sesongkortfisker i gjennomsnitt fisker i 10 døgn hver sesong, indikerer tallene over at det i Komagelva i 2011 ble fisket til sammen ca 1700 døgn. Av disse ble rundt regnet halvparten fisket av lokale med sesongkort mens den andre halvdel ble fisket av de med døgnkort, hvorav utenlandske fiskere sto for omtrent to tredeler. I Jakobselva gir tilsvarende beregning 3700 døgn, hvorav ca. 2600 døgn ble fisket av lokale med sesongkort. Det er altså en dominans av lokale i Jakobselva mens det i Komagelva er nokså jevn fordeling på tilreisende og lokale.

6.7.3 Innlandsfiske i dag

Fast bosatte i Finnmark kan fiske innlandsfisk gratis og uten kort, mens tilreisende må løse fiskekort (unntak er tilreisende under 16 år og over 67 år, og tilreisende studenter eller vernepliktige som fisker gratis) (www.FeFo.no). Tilreisende kan bare fiske med stang, håndsnøre eller oter, mens bosatte i Finnmark i tillegg kan fiske med line, garn, not, ruse, teine o.l. der hvor det åpnes for slikt fiske (www.FeFo.no). Det foreligger ingen statistikk som gir informasjon om antall innlandsfiskere, bruken av ulike områder i fylket, og hvor de kommer fra på feltspesifikt nivå (Aas m.fl. 2010). I spørreundersøkelsen som er foretatt i forbindelse med denne utredningen er det 30 % som oppgir at de *ofte* eller *svært ofte* driver med fiske i elver eller vann med stang og snøre, mens tilsvarende tall for isfiske er vel 17 % (se tabell 2 i vedlegg 1).

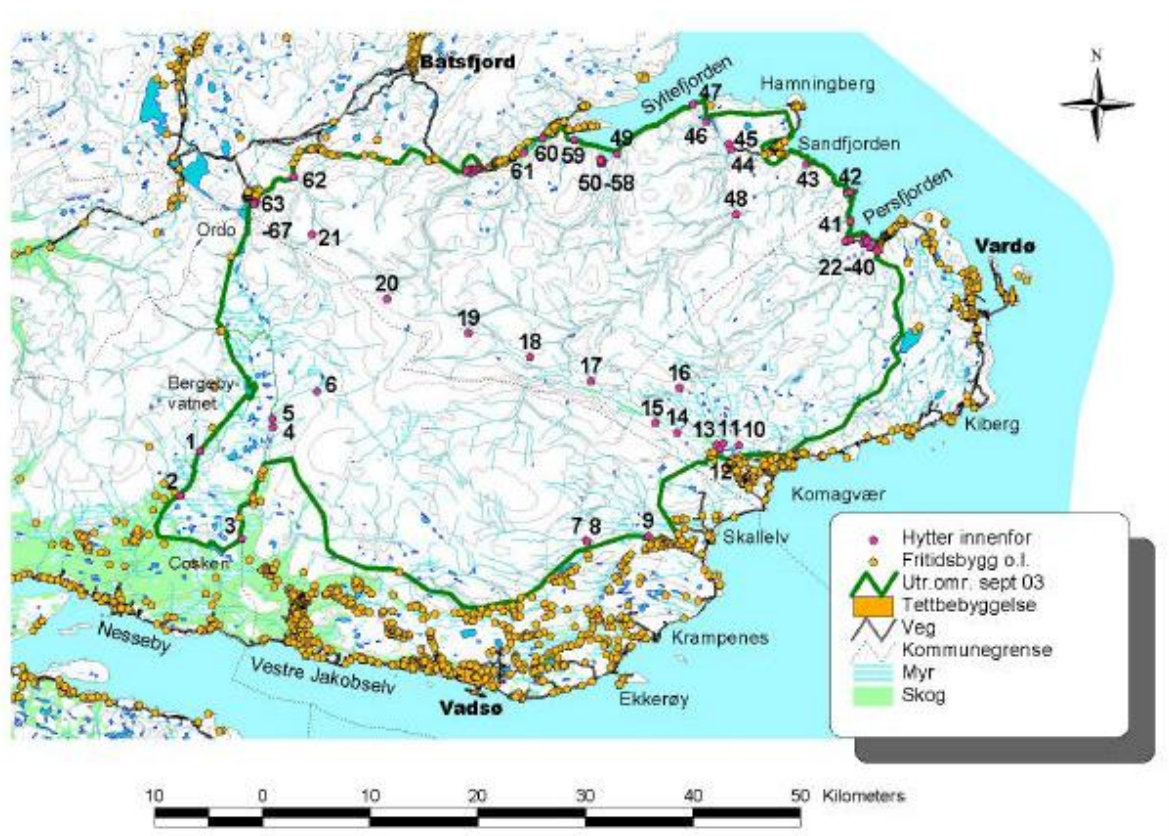
Både Vadsø og Vardø ligger i såkalt garnforbudssoner, men det hevdes av enkelte informanter at det fortsatt foregår noe garnfiske og flere vatn sliter med svake bestander. Enkelte vann ligger dessuten inne på halvøya og er dermed tungt tilgjengelige for mange. De viktigste fiskevannene er de som ligger nærmere bebyggelsen, og de brukes både til stangfiske og til isfiske. I Vardø gjelder dette spesielt Syltevikvannet og Oksevannet. I Vadsø kommune er Langsmedvannet og Navarsvannet de beste vatnene, både for lokale fiskere og hyttefolk. Her fiskes det ørret og røye både sommer som vinter. I tillegg fiskes det i det blant annet i Vasavannet og andre innsjøer som f.eks. Navarsvannet (forpaktet av Vadsø JFF). Fiskereglene er de samme som for kommunene for øvrig, og det kreves ikke noe spesielt fiskekort. "Vannan-området" (f.eks. Østervann, Holmvann, Falkevann og Langvannet) er populært med tanke på isfiske på senvinteren. I den øvre delen av Jakobselva fiskes det etter ørret, og elva er kjent som en attraktiv ørretelv (Berger m.fl. 2003). Det har vært betydelig diskusjon om økt laksebestand oppover i Jakobselva har redusert ørretbestanden. Noen hevder at ørretbestanden er redusert, andre at det finnes bra med både laks og fin ørret. Trolig er det færre som benytter seg av det på grunn av pliktig kortsalg etter laks (NN46 i fellesstyret for Jakobselva oppgir at det utstedes inntil fire kort som forbeholdes tilreisende som kun fisker etter ørret). Det er likevel gode forhold

for ørretfiske oppover i småelvene og i vannene lenger inn fra de lakseførende elvene. Flere informanter opplyser at det likevel er få som benytter seg av dette. Flere tror dette er fordi få orker å gå. Noen informanter påpeker at fisket i vann og elver historisk sett heller ikke var så etterstrebet i dette området. Delvis kan dette ha å gjøre med at det generelt ikke har vært godt fiske i vassdrag innover på halvøya, delvis skriver det seg trolig av at man prioriterte sjøfiske. Andre beskriver likevel elvefisket og spesielt garnfisket tidligere som viktig tilskudd til husholdningen for lokalbefolkningen. Betydningen av innlandsfiske har trolig variert over tid, men også mellom hushold, bygder og områder.

6.8 Hytter og fritidsboliger

Det er kun et lite antall hytter i Vardø og Vadsø fra før 1944. En del hytter er opprinnelig bygd som evakueringsboliger høsten 1944, og har så blitt stående og eventuelt rustet opp. Inne på halvøya har det vært en rekke gammer og buer som ble brukt i forbindelse med forskjellige former for høsting fra utmarka. De fleste av disse er i dag borte eller står til nedfalls.

Langs Komagelva, Skallelva og Jakobselva ble de første hyttene bygd i forbindelse med laksefiske. Etterhvert har mer allmenne fritidshytter blitt flere også i disse områdene. Hyttebyggingen skjøt fart fra 1960-tallet flere steder. I Persfjord startet hyttebyggingen først på 1980-tallet. Såkalte laksehytter for sjølaksefiskere som er vanlig i mange kyststrøk i Finnmark, er det ingen registrert av på FeFo-grunn i Vadsø og Vardø fordi folk stort sett har fisket i nærheten av der de bor. Inne på halvøya er det enkelte hytter, buer og gammer. Noen av disse er åpne for alle og blir vedlikeholdt og brukt av lag og foreninger. Fylkesmannen i Finnmark (2003) gir en oversikt over disse hyttene (de fleste merket med fiolett ring på figur 34 under). Et fåtall er eller har vært i bruk i forbindelse med reindrift. I tillegg til dette er det en del byggverk som står til nedfalls. Noen av disse er fortsatt registrert som bygninger i offentlige registre, mens andre ikke lenger er registrert som bygg, selv om byggene, eller rester av byggene, er synlige. En del av dette er også rester etter gamle bygg (gammetufter, nedfalte bygg, materialrester o.l.) som ble brukt i forbindelse med utmarksslått (Fylkesmannen i Finnmark 2003).

Figur 34. Oversiktskart som viser beliggenhet og konsentrasjon av fritidsboliger på Varangerhalvøya. (Tatt fra: Konsekvenser for hytter og hyttebygging av Varangerhalvøya nasjonalpark; FMF Miljøvernabdelingen RAPPORT nr. 7-2003)

Figur 34 viser et kart der fritidshus som er registrert oppført i Vardø og Vadsø kommuner er avmerket. Som det går fram av kartet er bygningene spredt over store deler av de ytre områdene av kommunene, samtidig som det er en viss konsentrasjon i Vestre Jakobselv og i retning Vadsø, i visse områder øst for Vadsø, i Skallelv og Skallelvdalen, i Komagvær og langs Komagelva, samt på fastlandet innenfor Vardø (Svartnes – Smelror) og i Persfjorden lenger nord. En del fritidsboliger er tidligere bolighus i de forskjellige bygdene. Likevel er flertallet av fritidsboligene bygd som hytter i tiårene etter andre verdenskrig. Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at hyttene er mye i bruk: Det er bare 7 % (n=14) som svarer at de bruker hytta mindre enn 14 dager. Hele 48 % (n=93) opplyser at de bruker hytta mellom 15-49 dager, og 45 % (n=87) bruker hytta 50 dager eller mer (tabell 14, vedlegg 1).

Nærmere 43 % opplyser at de ikke har tilgang til hytte i Vardø eller Vadsø kommuner, noe som innebærer at ca. 57 % har tilgang til hytte som de enten eier selv eller hytte som eies av andre med som de selv disponerer. Det er 31 % (n=196) at de eier hytte selv, 28 % (n=178) disponerer hytte de ikke eier selv, mens 41 % (n=256) har ikke tilgang til hytte i noen av de to kommunene (tabell 13, vedlegg 1). Når det gjelder tomteforholdene der hytta er lokalisert, er det noen fler svar (217 svar) enn de 196 som har svart opplyst at de eier hytte (tabell 15, vedlegg 1). Vi filtrerte derfor vekk de som ikke hadde svart positivt på at de eide hytte. 20 % (n=42) opplyste at hytta ligger på privat eiendom, 78 % (n=153) ligger på festet tomt (FeFo), mens 1 respondent svarte «vet ikke». Det er flest som oppgir å ha hytte i området vest for Vadsø, ellers er hyttene relativt jevnt fordelt på andre hytteområder av utredningsfeltet (tabell 16, vedlegg 1).

Det var sjelden at Finnmarkinger hadde fritidsboliger før krigen. I Skallelv var det imidlertid en fiskerhytte som ble reist før krigen. I følge NN24 i Skallelv hytteforening tilhørte denne snekkermester Elias Olsen fra Vadsø, som var en ivrig stangfisker. Den velkjente Olsenkulpen er oppkalt etter ham. Det er i dag om lag 60 hytter (SJFF 2010).

Vi går ut fra at de aller fleste hytter i kommunene benyttes i fritidssammenheng. Unntakene er de hyttene som benyttes i næringsssammenheng; gjeterbuer som benyttes av reindrifta og ved tilsyn av sau og oppsyn ved laksefiske. I tillegg omtales NN42 sin hytte ved Øvre Flintelv i Jakobselvvassdraget som en næringshytte (Fylkesmannen i Finnmark 2003) som følge av at hun slik det er omtalt ovenfor årlig har plukket bær for salg. I tillegg er det også noen private hytter som leies ut i turismesammenheng, som regel i forbindelse med laksefiske, rypejakt og fuglekikking.

De fleste hyttene er av relativt ny dato, men en del har opprinnelse fra like etter krigen. Odd De fleste hyttene er av relativt ny dato, men en del har opprinnelse fra like etter krigen. NN24 sin far bygde en hytte innenfor Skallelv sammen med noen venner i 1949. Hytta var organisert som sameie og ble reist uten tomtefeste. Flere informanter uttrykker at det fram til begynnelsen av 60-tallet ble ført opp mange hytter i Finnmark, uten videre formaliteter. Den gang ble hyttene gjerne reist like ved elva, mens dette ikke er tillatt i dag. Når det gjelder hyttene i Skallelv-området er, i følge NN24, en god del hytter bare i bruk sommer og høst. NN24 mener dette har sammenheng med at hyttebrukerne er mest oppfatt av jakt og fiske. Det er relativt få som går lengre turer med utgangspunkt i hyttene eller plukker bær i større skala, mener han. Et stort flertall av hytteeierne som er medlemmer i Skallelv hytteforening er også medlemmer i VJFF og/eller SJFF. NN24 mener også at de aller fleste hytteeierne er bosatt i Vadsø, men at svært mange samtidig har sin opprinnelse i selve bygda.

6.8.1 Antall hytter og hytteeiere

I de to kommunene er det til sammen registrert 1 274 hytter (tabell 40). Ca. 70 prosent av hyttene er bygget på festet tomt, og vi legger til grunn at dette i hovedsak dreier det seg om hytter på FeFo grunn. Det finnes ingen oversikt over hvor mange som bruker hyttene. Et relativt forsiktig anslag vil vel være at hver hytte i gjennomsnitt har 3 regulære brukere. I så fall er det snakk om nærmere 4 000 brukere av hyttene. Hvor ofte hyttene brukes vil nok variere en del og avhenge av flere faktorer, men spørreundersøkelsen som er referert over indikerer at mange av hyttene brukes hyppig. I de to kommunene er det til sammen registrert 1 274 hytter (tabell 41). Ca. 70 prosent av hyttene er bygget på festet tomt, og vi legger til grunn at dette i hovedsak dreier det seg om hytter på FeFo grunn. Det finnes ingen oversikt over hvor mange som bruker hyttene. Et relativt forsiktig anslag vil vel være at hver hytte i gjennomsnitt har 3 regulære brukere. I så fall er det snakk om nærmere 4 000 brukere av hyttene. Hvor ofte hyttene brukes vil nok variere en del og avhenge av flere faktorer, men spørreundersøkelsen som er referert over indikerer at mange av hyttene brukes hyppig. Størsteparten av hyttene ligger i nærheten av kjørespor eller vei. Svært mange befinner seg også nære skuterløyer, noe som gjør at hyttene er lett tilgjengelige vinterstid.

Tabell 41. Totalt antall hytter i Vadsø og Vardø kommuner, antall registrerte hytteeiere i de to kommunene (tall fra Agderforskning, <http://www.agderforskning.no/hyttestatistikk/>)

	Total folkemengde i kommunen	Totalt antall fritidsboliger	Fritidsboliger på festet grunn (Fe-Fo)		Antall registrerte hytteeiere i kommunene	
	Antall	Antall	Antall	%	Antall	%
Vardø	2 286	411	260	63,2	402	17,6
Vadsø	6 124	863	633	73,3	1 095	17,9
Totalt	8 410	1 274	893	70,1	1 497	17,8

Det er altså mer enn dobbelt så mange hytter i Vadsø som i Vardø, men andelen registrerte hytteeiere sett i forhold til folketallet er omtrent det samme (nesten en av fem innbyggere eier hytte). 63 av de registrerte hytteeierne i Vardø har hytte i Vadsø, men det motsatte forholdet dreier seg om 39 personer. Dette innebærer at mer enn 15 % av hytteeierne i Vardø har hytte i Vadsø, mens bare 4,5 % av hytteeierne i Vadsø har hytte i Vardø kommune (tabell 42). I det siste tilfellet dreier det seg nok for en stor del om Komagvær, mens det skal være en del Vardøfolk som har hytte i Vestre Jakobselv.

Hele 40 % av de som eier hytte i Vardø bor i andre kommuner enn Vadsø og Vardø, 2,2 % bor i andre Finnmarkskommuner (tabell 43). Andel hytteeiere bosatt utenfor en av de to kommunene er en god del lavere i Vadsø, 27,5 %. Hytteeiere bosatt i andre Finnmarkskommuner utgjør omtrent 2,5 % i begge kommuner. En viss andel av fritidsboligene i kommunene har opprinnelig vært bolighus, kanskje særlig i bygder som Skallelv, Kiberg og Komagvær. I følge NN21 i Kiby skal om lag halvparten av husene der være i bruk som fritidshus av folk som er bosatt utenfor en av de to kommunene. I bygder med enda større fraflytting, som Skallelv, er i dag et flertall av husene i bruk som fritidsboliger.

Tabell 42. Hytteeiere bosatt i andre kommuner enn Vadsø og Vardø (tall fra Agderforskning, <http://www.agderforskning.no/hyttestatistikk/>)

	Totalt antall hytter	Eiere bosatt i andre kommuner enn Vadsø eller Vardø		Eiere bosatt i andre kommuner i Finnmark	
	Antall	Antall	%	Antall	%
Vardø	411	166	40,3	9	2,2
Vadsø	863	238	27,5	22	2,5
Totalt	1 274	404	31,7	31	2,4

Tabell 43. Antall registrerte hytteeiere i kommunene, samt andel som har hytte samme kommune som de bor, andel som har hytte i «motsatt kommune (tall fra Agderforskning, <http://www.agderforskning.no/hyttestatistikk/>)

	Antall registrerte hytteeiere i kommunene		Eiere som har hytte i samme kommune som de er bosatt		Eiere som har hytte i «motsatt» kommune	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Vardø	402	17,6	182	44,3	63	15,3
Vadsø	1 095	17,9	586	67,9	39	4,5
Totalt	1 497	17,8	768	60,3	102	8,0

6.8.2 Planer om videre hyttebygging

Det har i Vardø og Vadsø vært et økende press for hytteutbygging, og etableringen av Varangerhalvøya nasjonalpark kan ha bidratt til at etterspørselen etter hytter er større enn tilbudet (Vardø kommune). Den generelle velstandsutviklingen har også gjort at hyttene har blitt større. Flere og flere ønsker bilveg fram og vinterbrøytta veg. I høringsuttalelser til den nye arealplanen i Vadsø kommune er det gitt flere innspill vedrørende etablering av nye hyttefelt og utvidelse av gamle (se nedenfor) i arealplanarbeidet som har pågått de siste årene. Den nylig vedtatte planen (Vadsø kommune 2012) åpner for nye fritidsboliger i fire områder; to felt H7 og H8 nederst i Jakobselvdalen (til sammen 10 nye hytter), og H1 som er et nytt felt litt lengre inn i Jakobselvdalen (inntil 40 hytter), samt et område langs sjøen mellom Thomaselv og Paddeby B1 der det åpnes for så vel helårsboliger som fritidsboliger (34 boliger totalt, Vadsø kommune 2012). I tillegg signaliserer planen at infrastrukturen i hytteområdene skal bedres gjennom økt kjøreadkomst og eventuelt strøm og VA. Vardø har ingen nyere arealplan for kommunen. Kommunen uttrykker at de har ønsket å legge ut flere hyttetomter.

6.8.3 Hytteliv og tilhørighet

I de senere årene har det vært en utvikling i hyttebruken. Mens hyttene tidligere var mindre og dårligere isolert, er mange av hyttene i dag godt vinterisolerte og større. Dette har medført at hyttene i større grad er i bruk hele året enn hva som var vanlig tidligere. Informantene uttrykker at hyttelivet ikke nødvendigvis innebærer en aktiv bruk av utmarka, men at det *kan* gjøre det. Avkobling fra hverdagens stress og mas er som for hyttebrukere generelt en viktig motivasjonsfaktor for å være på hytta, også i dette området. Fiske, jakt, bærplukking, turgåing og skigåing, samt skuterkjøring, er viktige friluftslivsaktiviteter for hyttebrukerne. Generelt kan det virke som mange har hytte der foreldrene kom fra eller i nærheten. F.eks. har mange av hytteeierne ved Skallelv selv vokst opp i bygda eller foreldrene deres har det. I andre tilfeller finner vi at folk fra Vardø har hytte i Vestre Jakobselv, uten at de har noen slektsmessig tilknytning der. Det heter seg gjerne at disse søker til dette området fordi vegetasjonen representerer et landskap som er annerledes enn i Vardø. En god del vadsøværingene har hytte i Komagvær og Komagdalen. Vardøværingene har også hytter på strekningen utover mot Persfjord og i selve Persfjord, samt i Finnvika, Sandfjord og Hamningberg som ligger i Båtsfjord kommune.

Mange steder sto det tidligere enkle gammer eller buer som tidligere generasjoner har benyttet under fiske, fangst, bærplukking og utmarksslått. I årene etter andre verdenskrig falt de fleste av disse sammen. I enkelte tilfeller skal disse byggene ha dannet grunnlag for mer moderne hytter. I følge FeFo er det grunn til å anta at i den grad dette har funnet sted i Vadsø og Vardø kommuner har det skjedd i ordnede former. Som det kom fram i spørreundersøkelsen, svarte nærmere halvparten at de oppfatter området hytta ligger i som en del av familiehistorien (tabell 15, vedlegg 1). Om ikke dette innebærer at hytta er reist på familiens gamle utmarksslått eller med utgangspunkt i gammer og buer, tyder det på at mange har hytte i et område som ble brukt av tidligere generasjoner i familien.

6.9 Motorisert ferdsel i utmark

Det er hevet over en hver tvil at den motoriserte ferdselen i utmark har endret utmarksbruken og friluftslivet i Finnmark i vesentlig grad. Snøskuteren ble introdusert i Finnmark på 60-tallet. De første årene var den kun benyttet i reindriften, men fra tidlig på 70-tallet ble den tatt i bruk i rekreasjonssammenheng. Tidligere ble traktor benyttet sommerstid for å komme seg ut i utmarka, men det siste tiåret har bruk av ATV (4 og 6-hjuls motorsykler) vært i sterk vekst, både nasjonalt, i Finnmark og i Vadsø og Vardø kommuner. Veksten i antall snøskutere har flatet mer ut både nasjonalt og lokalt. Ifølge www.finnmark.miljostatus.no har den økte bruken av ATV både positive og negative sider. Disse kjøretøyene er ikke så tunge som biler/traktorer og setter følgelig mindre spor. På den annen side kommer disse kjøretøyene fram i områder som ikke er framkommelig med andre barmarkskjøretøyer, og motorferdsel spres dermed til nye områder. I følge samme kilde er inntrykket at ATV i økende grad brukes til ren persontransport, mens traktor tidligere primært ble benyttet til transport av utstyr/bagasje. Det er ingen klar grense mellom kjøretøyer for terrengkjøring og kjøretøyer kun for bruk på vei, slik at det totale omfanget av barmarkskjøring ikke er mulig å føre statistikk over. Antall ATV og antall snøskutere i Vadsø (1998 og 2010) og Vardø (2001 og 2010) er beskrevet i tabell 44. Tabellen viser at antall registrerte kjøretøy som i hovedsak benyttes i utmark er langt høyere i Vadsø enn i Vardø.

Tabell 44. Utviklingen i antall registrerte snøskutere og ATV kjøretøyer i Vadsø og Vardø kommuner (2001 og 2010). Kilde: Opplysningsrådet for vegtrafikk.

	Vardø 2001	Vardø 2010	Vadsø 2001	Vadsø 2010
Antall ATV	1	22	22	151
Antall snøskutere	283	306	903	1 151

6.9.1 Snøskuterkjøring og barmarkskjøring

Nærmere 64 % svarte i spørreundersøkelsen at de kjører snøskuter, og mer enn 32 % sier de gjør dette ofte eller svært ofte (tabell 2, vedlegg 1). På den femdelte skalaen har aktiviteten en gjennomsnittskår på ca. 3,7, noe som er nærmere svaralternativ *ofte* enn *av og til*. Slik sett ser snøskuterkjøring ut til å representere en sentral del av utmarksbruken i dag. Motorferdselloven gir anledning til å opprette snøskuterløyper i Nord-Troms og Finnmark. Løypene er åpne for fri ferdsel, uavhengig av kjøreformål (rekreasjonsløyper) fram til og med 4. mai, med mindre det gis nærmere bestemmelser. Det er omtrent 5 600 km snøskuterløyper i Finnmark fylke (www.finnmark.miljostatus.no). I Vadsø kommune er det i følge Fylkesmannen i Finnmark sine tall fra 2006 166,4 km snøskuterløyper og i Vardø kommune 104,2 km snøskuterløyper (se Aas m.fl. 2010). Mye av transporten til hytter skjer vinterstid med snøskuter. For å kunne kjøre snøskuter til hytta i dag, må hytta enten ligge mindre enn 300 meter fra en åpen snøskuterløype eller så må hytteeier ha dispensasjon fra kommunen. De fleste kommuner i Finnmark gir rutinemessig et antall dispensasjoner for frakt av utstyr med snøskuter til hytter. De aller fleste av hyttene ligger slik til i forhold til eksisterende snøskuterløyper at det ikke er nødvendig med dispensasjon fra kommunen. Unntaket gjelder et fåtall hytter som i dag befinner seg innenfor nasjonalparken.

Det forekommer en god del rekreasjonskjøring med snøskuter med utgangspunkt i hyttebruken. Varangerhalvøya Turlag (NN31) mener at skiløyper og skuterløyper er tilstrekkelig adskilt, og at skuterkjøringen i liten grad er til sjenanse for skiløpere. Samtidig pekes det på at det er mye skutertrafikk rundt hyttene og de mest populære fiskevannene. Uttalelsene fra reindrifftsutøverne er noe mindre entydige her. Det blir påpekt at en del «tullkjøring» til tider kan skape problemer. Likevel er det i hovedsak biltrafikk inn til hyttene som skaper størst problemer med

tanke på reinen (se kapitlet 4 om reindrift).

Det er også variasjoner når det gjelder omfanget av skuterkjøring i ulike deler av feltet. I følge NN8 er det forholdsvis lite kjøring i Komagdalen, sammenlignet med hytteområdene lenger nord i kommunen. I Komagdalen gir skuterløypene ikke de samme mulighetene slik som f.eks. i områdene som strekker seg fra Vardø og nordover og inn i Båtsfjord kommune. Blant de intervjuede later det også til å være ulike oppfatninger når det gjelder omfanget av kjøring utenom skuterløypene.

Det er litt over 20 % av deltakerne i spørreundersøkelsen som oppgir at de bruker ATV (firehjuling) (tabell 2, vedlegg 1). Gjennomsnittskår er her 2,4 som tilsvarer midtveis mellom svaralternativene *sjelden* og *av og til*. I Finnmark har man også en særordning med løyper for bruk av motorkjøretøyer i utmark i barmarksesongen. Disse løypene er åpne for ferdsel i forbindelse med jakt, fangst, fiske, børsanking og transport til hytter. I figur 35 er løypene avtegnet på kart. Det finnes også dispensasjonsløyper for mye av de samme kjøreformålene. I tillegg til barmarksløypene er det mulig å ta seg fram med bil på mange av «kjerreveiene» inn til hytteområdene. Da de første hyttene ble bygget på slutten av 40-tallet og begynnelsen av 50-tallet, ble de etter hvert flere og flere som tok seg fram med bil eller traktor. Derfor ble det på et tidlig tidspunkt etablert kjørespor inn til hytteområdene. Kjøresporene har senere blitt utbedret gjennom gruslegging og annet vedlikehold, noe som hver enkelt hytteeierforening pleier å ta ansvaret for. Hytteveiene har ikke noen offisiell status, men FeFo gir tillatelse til å hente grus i grustak i nærheten og kommunene låner ut maskiner. Disse veiene brukes også av fiskere, jegere, bærplukkere, og turister. I en høringsuttalelse i forbindelse med ny kommuneplan viser Vasavannet hytteforening til at foreningen gjennom en årrekke har vedlikeholdt veien, og mener at en formalisering av veien gjennom dannelsen av et veilag vil medføre at veien blir vedlikeholdt ennå bedre, og at man dermed unngår at det etableres nye kjørespor. I den nylig framlagte og godkjente kommuneplanen for Vadsø gir kommunen signaler om at en ønsker å bidra til å bedre infrastrukturen i hytteområdene, inkludert veiene.

I følge Miljøstatus Finnmark ble det i Vadsø kommune gitt 202 dispensasjoner når det gjelder snøskuter 2009 og 164 når det gjelder barmarkskjøring i 2010, mens tilsvarende tall for Vardø kommune er hhv. 3 og 26 (tabellene 45 og 46). Antall dispensasjoner er imidlertid alltid problematisk, fordi innholdet i dem kan være svært ulikt. Årsaken til at antallet dispensasjoner er høyere i Vadsø kan ha å gjøre med at aktivitetsnivået er høyere der i forbindelse vedhogst, diverse aktivitet knyttet til landbruk, hytteliv etc.

Tabell 45. Antall dispensasjoner for kjøring med snøskuter Vadsø og Vardø kommuner, 1993-2010 (Kilde: Miljøstatus Finnmark)

Kommune	1994	1996	1998	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2009	2010
Vardø	-	35		5	6	0	1	3	4	3	-
Vadsø	100	138	250	160	165	98	108	291	-	202	322

Tabell 46. Antall dispensasjoner for barmarkskjøring Vadsø og Vardø kommuner, 1993-2010 (Kilde: Miljøstatus Finnmark)

Kommune	1996	1998	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Vardø	79	-	-	175	167	156	127	171	-	113	138	164
Vadsø	5	10	19	6	5	11	40	26	14	49	26	11

For hver av kommunene er det utarbeidet forskrifter for snøskuterferdsel. Bruk av snøskuter er bare tillatt i merkede løyper (figur 35) som er beskrevet i forskrifter som gjelder for kommunen, men ikke i tidsrommet fra og med 5. mai til og med 30. juni (med mindre Fylkesmannen ikke har bestemt annet, jvf. forskrift av 15. mai 1988 nr. 356 for bruk av motorkjøretøyer i utmark og på islagte vassdrag § 9). Fylkesmannen kan i henhold til forskrift av 15. mai 1988 nr. 356 for bruk av motorkjøretøyer i utmark og på islagte vassdrag § 9, forby trafikk i løypene i andre tidsrom. I Vardø er løype nr. 8 fra Smelror, langs fylkesvegen til kommunegrensen mot Båtsfjord, åpen så lenge vegen ikke er brøytet og åpnet for biltrafikk.

Figur 35. Snøskuterløyper og barmarksløyper i Vadsø og Vardø kommuner. Snøskuterløyper som svart strek, barmarksløyper som lilla strek. Kilde: NordAtlas

6.9.2 Annen motorisert ferdsel i utmark

Det har lenge vært tradisjon for å hente rekved i fjæra. Veden har blitt brukt både til bygningsmaterialer, gjerdestolper og ved. I dag er trolig det siste mest aktuelt. Fram til motorferdselloven trådte i kraft var det vanlig å bruke traktor til dette. Dersom jaktfeltet ligger langt fra veg og fra åpen barmarksløype kan det gis dispensasjon for bruk av ATV og traktor for transport til jaktleir og til uttransportering av elg.¹¹ NN49, som er leder av Vestre Jakobselv utmarkslag, hevder at før nasjonalparken ble etablert var det ikke uvanlig at småviltjegere etablerte teltleirer på fjellet og fraktet utstyret inn med ATV eller traktor.

¹¹ Regelverket for motorferdsel – presedensarkiv, Fylkesmannen i Finnmark, <http://www.fylkesmannen.no/fagom.aspx?m=1983&amid=1011414>, oppdatert 16.03.2012.

6.10 Friluftslivsaktiviteter for øvrig

I tillegg til bærplukking, jakt, fiske og skuterkjøring, som er omtalt over, er spaserturer, skiturer, familieturer eller lignende og lengre fotturer noe som i følge resultatene fra spørreundersøkelsen har svært høy deltakelse. I alle disse tilfellene er det nærmere halvparten av respondentene som sier de gjør dette ofte eller svært ofte. Disse aktivitetene må således forstås som en sentral del av dagens bruk av utmarksarealene. Dette er turer som skjer med hjemmel i allemannsretten slik den er nedfelt i friluftsløven.

6.10.1 Kiting

Kiting er en nyere friluftslivsaktivitet som kom på 1990-tallet. Spørreundersøkelsen viser at om lag 10 % sier de har prøvd dette en eller flere ganger. På Varangerhalvøya er det ypperlige muligheter for kiting, og det opplyses at en fort kan se 20-30 personer som kiter rett ovenfor Vadsø (NN31, Varangerhalvøya turlag). I 2011 ble det for første gang arrangert langdistanse-VM i kiting fra Berlevåg til Vardø¹², med kryssing av Varangerhalvøya med en distanse på ca. 300 km. Liknende mesterskap finnes ikke i verden og arrangementet har derfor fått verdensmesterskapsstatus. Det vil også i år arrangeres VM i kiting og det er en egen nettside for kiteinteressene i området (www.VAKE.no).

6.10.2 Fuglekikking

Varanger skal ha noen av de mest kjente lokalitetene for fuglekikkere i Nord-Europa. Et stort mangfold av trekkende sjøfugler, arktiske ender, hekkende vadere og rovfugler tiltrekker seg ornitologer fra hele Europa. Varangerfjorden er overvintringsområde for mange østlige trekkfugler som stellerand. Området er også viktig for praktærfugl, ærfugl, polarlomvi, havelle og fjæreplytt. Under trekket er strandsonen og våtmarksområdene fulle av vannfugler, vadere og diverse spurvefugler. Noen arter forekommer i betydelig antall, som f.eks. dvergsnipe, tundrasnipe, myrsnipe og svømmesnipe. Noen overraskende eksempler er kuhegre, harlekinand, bril-lærfugl, åtselgribb, storskrikørn, dvergtrappe, amerikasantlo, kortnebbekkasinsnipe, styltesnipe, dvergspove, rosenmåke, tøyleterne, blåråke, myrpiplerke og hvitvingelerke. I 2011 ble det satt opp et fugleskjul på Hornøya som er åpent for alle, finansiert av Fylkesmannen i Finnmark. Ca. 40 av deltakerne i spørreundersøkelsen sier de driver med fulgekikking. Ca. 9 % oppgir at de gjør dette ofte eller svært ofte (se tabell 2, vedlegg 1).

6.11 Turisme

Turistbedriftene i kommunene er relativt få og små, om vi ser bort fra byhotellene. I de siste årene har det vært enkelte nye satsninger rettet mot opplevelsesmulighetene i utmarka. Virksomhetene tar ofte utgangspunkt i ressursene som er beskrevet ellers i dette avsnittet. I særlig grad gjelder dette mulighetene for laksefiske, fuglekikking og fjellopplevelser. Det er opprettet et destinasjonsselskap for Varanger, der kommunene Nesseby og Vadsø bidrar, men det gis også informasjon om Vardø. For laksefiske er det etter hvert etablert en ordning i flere av forpaktningssvassdragene der en viss mengde av det begrensede antall kort som er tilgjengelig for tilreisende fiskere tildeles reiselivsbedrifter som kobler fiskekortene med overnatting og tilbyr pakker.

Nedenfor følger en oversikt over virksomheter som er involvert i turisme:

¹² I 2011 gikk konkurransen Berlevåg – Vadsø på grunn av manglende vind. I 2012 ble hele distansen Berlevåg – Vardø gjennomført.

Ungdomssenteret Vestre Jakobselv Camping er en veletablert aktør, og tilbyr ulike former for overnatting og servering, og disponerer turistfiskekort i Jakobselva. (Kilde: www.vj-camping.no).

NN23 i Vadsø driver firmaet Arntzen Arctic Adventure, der fokus særlig er på fuglekikking og laksefiske. Guiding og utleie av husvære er sentrale produkt. Firmaet disponerer fiskekort i Vestre Jakobselva og Skallelva. (Kilde: www.arctic-adventures.com/)

Sirkkagården er opprinnelig et gårdsbruk sentralt i Vadsø, som nå tilbyr en rekke opplevelser knyttet til gården og naturen rundt. Saunaopplevelser er sentralt, i tillegg satses det på selskaper og det er ønskelig å videreutvikle de utmarksbaserte opplevelsene. Gården driver som del av dette en camp i Frøkendalen inne i nasjonalparken (Kilde: www.sirkka.no)

Varanger Opplevelser tilbyr i hovedsak vinteropplevelser på snøskuter. Firmaet samarbeider med Sirkkagården i Vadsø. (Kilde: www.varangeropplevelser.no)

Ekkerøy Feriehus driver av Ingjerd Tjelle, og er godkjent som såkalt «Norsk økoturisme» bedrift. Bedriften fokuserer også mye på fuglekikking i området, men også på vandring både langs fjorden og inne i nasjonalparken. Bedriften disponerer ett hus, to leiligheter (på Ekkerøya) og en hytte ved Storelva. (Kilde: www.ekkeroy.net)

Pikkuskitsi er et fiskebruk i Vestre Jakobselv som er gjort om til et overnattingssted. Anlegget retter seg inn mot så vel overnatting for aktive turister, som arrangementer og selskaper. (Kilde: www.pikkuskitsi.no/)

NN11 har hatt en del lønnede timer gjennom Verdiskapningsprogrammet for å etablere et firma som sikter mot turistnæringen og oppdragsvirksomhet for instanser SNO, Fylkesmannen i Finnmark og UiT. I forbindelse med det siste har han hatt en del oppsynsvirksomhet, arbeid med kjøtsel, transport av utstyr, rydding, gjerding etc. Han har planer om et turistsenter med utgangspunkt i gjeterhytta i Komagdalen og arbeider for at Nasjonalparksenteret skal legges til Komagvær.

Hestesenteret i Vestre Jakobselv og Friluftsmærran i Vadsø tilbyr rideturer (Kilde: www.varanger.com).

Varanger fjellstue ligger 3 km fra hovedveien ved Vestre Jakobselv og har overnattingsplass for inntil 20 personer, matservering og konferanserom for 100 personer (Kilde: www.varangerfjellstue.no/):

Flere av disse bedriftene er sesongbaserte virksomheter som ofte drives i kombinasjon med annen næringsvirksomhet eller lønnet arbeid. Generelt er inntrykket at de ovenfor nevnte satsningene på utmarksturisme og bygdeturisme skjer uten vesentlige konflikter eller diskusjoner med andre interessenter. I hovedsak benyttes allemannsretten eller etablerte ordninger for fiske- og jaktkort som basis for de tilbudene som firmaene tilbyr.

6.12 Interesse motsetninger

I de foregående har vi beskrevet en omfattende og variert bruk av utmarka i kommunene Vadsø og Vardø. Vårt hovedinntrykk er at denne bruken ikke preges av store konfliktlinjer mellom ulike brukergrupper av utmarka, hverken med tanke på forskjellige grupper av friluftslivsutøvere eller mellom friluftslivsutøvere og næringsutøvere. Det er likevel viktig å gjøre rede for de interesse motsetningene som har kommet fram, blant annet i intervjuene.

6.12.1 Fiske

Den sterke veksten i fisket etter laks og byggingen av laksetrapper i de lakseførende elvene har nødvendigvis gitt restriksjoner på annet fritidsfiske fordi en ikke kan fiske uten å ha et laksekort (se dog informasjonen over om Jakobselva, der et lite antall kort for ørretfiske på laksestrekningen tildeles tilreisende etter søknad). I tillegg har elvefiskerne og sjølaksefiskerne motstridende interesser. Som det kom fram i kapitlet om sjølaksefiske, mener sjølaksefiskerne at deres interesser i for liten grad blir hørt i forhold til elvefiskernes interesser og at elvefiskernes organisasjoner har stor makt og innflytelse. Vårt inntrykk er at konfliktlinjene mellom sjølaksefisket og elvefisket er større enn mellom ulike grupper som driver elvefiske. En informant uttrykker at han synes «utmarka er delt gjennom laksen» (NN31). Fisket etter laks i elvene kan i praksis gjøre det også vanskeligere for elvepadlere å få tilgang til elvene. På den annen side har en bygd veier langs lakseelvene, som gjør at padlere kommer fram, som i Komagelva. Det er imidlertid lite som tyder på at dette dreier seg om en konflikt av stor betydning. For øvrig er det flere som har uttrykt bekymring for innslaget av oppdrettslaks i elvene. Det er i dag ingen fiskeoppdrettsanlegg i Vadsø og Vardø kommuner, men anlegg i Nesseby kommune.

6.12.2 Jakt

NN27, som lenge har vært aktiv i Norges Jeger- og Fiskerforbund, uttrykker at den største utfordringen har ligget i å få aksept for jakt i reindriftsnæringa og til dels i saueneæringa, og at dette gjelder både jakt på elg og rype. Reindriftsrepresentantene gir i intervjuene uttrykk for at det ikke først og fremst er jakta i seg selv som virker forstyrrende, men snarere den motoriserte ferdselen som følger med, spesielt i forbindelse med elgjakt (se kapittel 5). NN27 poengterer at det har vært viktig å jobbe for å få til god dialog med reindrifta, bl.a. om startdato for rypejakt. Prosessene mener han har endt opp med et bra resultat og at dialogen har blitt god etter hvert. Med startdato 10. september for rypejakt, er mye av jakta dessuten over før flyttingen til vinterbeite tar til.

6.12.3 Motorferdsel

Motorferdsel medfører støy som kan være til sjenanse for andre brukere. Flere hytteområder ligger ved populære isfiskevann, noe som gjerne medfører økt skutertrafikk. Enkelte informanter uttrykker at de derfor holder seg borte fra disse fiskevannene eller fiskevann der det er opprettet åpne skuterløyper. Skiløyper og skuterløyper ligger hovedsakelig adskilt til, og i følge NN31 (Varangerhalvøya turlag) blir det i liten eller ingen grad oppfattet at skuterkjøring er til sjenanse for skifolk eller motsatt. Som det kom fram i kapitlet om reindrift, framholder reindriftsaktørene at det ikke er hyttene i seg selv som er forstyrrende, men heller den motoriserte trafikken i forbindelse med hyttebruken.

6.12.4 Hytter og fritidsboliger

Intervjuer og dokumenter indikerer at det er to hovedspørsmål som opptar folk rundt hytter og hyttebruk. Det ene er som allerede nevnt mulighet for motorisert ferdsel fram til hyttene (med snøskuter vinterstid og etter opparbeidede kjørespor/veg sommerstid), og det andre er tilgangen på hyttetomter i kommunene. En stor andel av hyttetomtene i de to kommunene har såkalt punkt feste på FeFo-grunn. Leder av Skallelv hytteforening, NN24, mener den relativt sett lave festeavgiften gjør at dette er en grei ordning. (Dette er også FeFos politikk, der det legges opp til at hyttetomter i utgangspunktet etableres som punkt feste, og ikke skal selges som private tomter). NN24 gir samtidig uttrykk for det synspunktet at det generelt er vanskelig å skaffe seg hyttetomter fordi kommunene og FeFo etter hans mening ikke legger godt nok til rette for det. Flere innspill til arealplanen for Vadsø kommune bekrefter at flere ønsker et økt tilbud av hyttetomter. NN24 mener at få tomter medfører at prisene på hytter har blitt drevet i været. Hensyn til reindrifta og verneverdier i kommunene antas å være hovedgrunnene til det begrensede tilbudet av nye hyttefelt som for eksempel framkommer i den nye arealplanen for Vadsø.

Noen klager også på at hyttene ikke kan gjerdes inn, noe som spesielt oppleves som en ulempe med tanke på saueplage. Som det har kommet fram ovenfor kan det likevel virke som de

fleste er mest opptatt av problemstillinger som knytter seg til muligheter for å kjøre til hyttene og den generelle tilgangen på fritidsboliger i kommunene.

6.12.5 Forholdet til reindrift

Gjennom intervjuene med de fastboende i de to kommunene har det ikke blitt uttrykt noe som tyder på vesentlige konflikter mellom reindrifta og friluftslivsinteresser, ut over de som er nevnt når det gjelder jakt. Som det kom fram i kapitlet om reindrift, oppgir de intervjuede reindriftsutøverne at forholdet til folk som ferdes i utmarka er uproblematisk, spesielt etter at nasjonalparken har lagt større begrensninger på motorisert ferdsel. Reindriftsutøverne som er intervjuet framholder dessuten at kiting avsluttes før reinen flyttes på sommerbeite og at det derfor ikke eksisterer noe egentlig konfliktpotensiale. Representanter for Varanger Kite Club framhever for øvrig at dialogen med reindrifta er god.

6.12.6 Forholdet til landbruket

I kapitel 4 ble motsetningsforhold mellom hyttefolk og saueiere omtalt. Selv om misnøye som oppstår når sau beiter inntil hyttevegger synes å være vedvarende og vanskelig å løse, er det lite som tyder på at det ligger et stort konfliktpotensiale i dette. Unntaket er Persfjord der hyttefolk er opptatt av at beiting av sau i strandsona medfører ødeleggelser som blant annet fører til erosjon.

6.13 Rettsoppfatninger

6.13.1 Identitetsmessige forhold

I spørreundersøkelsen ble respondentene blant annet bedt om å ta stilling til følgende to utsagn: «Bruken av grunn og naturressursene har forandret seg så mye at man ikke bør få rettigheter på bakgrunn av tidligere tiders bruksmåter» og «Jeg føler at jeg har en sterkere rett enn andre til å bruke de områdene der familien min hadde sin utmarksslått, plukket molter, hogg ved og/eller fisket i elver og vann» (tabell 24, vedlegg 1). Når det gjelder det første utsagnet om lag dobbelt så mange respondentene som i en eller annen grad sa seg enig enn motsatt. Dette kan tyde på at det ikke er noen klar stemning i befolkningen for at bruksrettigheter automatisk skal få legitimitet dersom man kan henvise til tidligere tiders bruk. Oppslutningen om det andre utsagnet var relativt beskjedent ettersom mindre enn 17 % tilkjennege en eller annen grad av enighet. Mer enn 45 % oppga at de var sterkt uenig. Med andre ord er det relativt få som mener at man familiehistorie legitimerer noen form for særrettigheter til f.eks. molteplukking.

Resultatene viser imidlertid at de 90 respondentene som oppgir at de har tilknytning til gård som ikke lenger er i ordinær drift, er mer tilbøyelige til å være enige i at tilhørighet bør kunne gi en eller annen form for sterke rett til bruk. Forskjellen er her klart statistisk signifikant ($p=0.001$) (tabell 26, vedlegg 1) Dette viser at oppfatningen av rettighetsspørsmål kan variere en del, også at måten folk identifiserer seg med fortidens praksiser på kan spille inn her.

6.13.2 Allemannsrettslige forståelser og oppfatninger om kontinuitet

NN31 (FeFo/Vadsø turlag) formulerte seg i sin omtale av det ovenfor nevnte perspektivet på dagens utmarksbruk «... at det knytter seg til allemannsretten, ikke til annen manns rettigheter». Han sier han tror at hvis noen skulle nekte andre å bruke områder fordi de ikke har tilhørighet der, ville det bli oppfattet som urimelig. Det siste har blitt bekreftet av flere av dem vi har snakket med som alle har vært forholdvis klare i sin oppfatning av at f.eks. moltemyrene tilhører allmennheten. Som det har blitt vist til i dette kapitlet, gir også resultatene fra spørreundersøkelsen en klar indikasjon på at fortidig bruk og familietilhørighet ikke uten videre i folks øyne gir grunnlag for særrettigheter i denne sammenheng.

Selv om det i løpet av relativt kort tid har funnet sted en markant omforming av utmarksbruken i fra subsistens til rekreasjon og fritid, er det likevel mye av de samme aktivitetene som i dag utøves i de samme områdene som tidligere. Mange opplever derfor en slags kontinuitet til tidligere generasjoner utmarksbruk når de ferdes i utmarka. Folks fortellinger om tidligere generasjoners bruk preges dessuten av framstillinger der det vektlegges at det fantes en kollektiv utnyttelse der alle hadde rett til å høste det de trengte. I den forbindelse blir det av mange gitt uttrykk for at dagens utmarksbruk - enten den primært er høstingsorientert eller opplevelsesorientert - finner sted under allemannsrettens betingelser og at dette representerer en kontinuitet fra tidligere tiders kollektive bruksform.

6.13.3 Lokale og regionale fortrinn

Selv om det allemannsrettslige perspektivet ser ut til ha en sterk stilling i befolkningen når det gjelder høsting og friluftsliv, er det likevel flere tilfeller ved utmarksbruk der det gis særretter, enten til lokalbefolkning eller til bosatte i Finnmark. I tildeling av sjølakseplasser har det å gi lokale fortrinn i lang tid vært praksis (se kapittel 5). Snarefangst er også kun tillatt for bosatte i fylket, det samme gjelder tildeling av elgjakt. Når det gjelder det siste finner det, slik det er nærmere beskrevet ovenfor, også sted en prioritering av innenbygds jaktlag. Fylkets innbyggere gis også som nevnt en viss prioritet når det gjelder adgang til rypejakt i de beste feltene. Det er også regionale fortrinn knyttet til multer. Dette er drøftet i eget avsnitt nedenfor.

Saken om fiskereglene i Jakobselva er spesielt interessant i denne sammenheng. Finnmarks-

loven og FeFos retningslinjer for forpaktning av laksevasdrag åpner for ulike priser og regler for tildeling av kort til lokale, bosatte i Finnmark og bosatte utenfor fylket. Saken belyser hvilke handlingsrom og tolkningsskjønn som FeFo og/eller forpakterforening kan tillate seg innenfor de bestemmelsene som er gitt i loven. Mens FeFo i utgangspunktet støttet forpakterforeningen på at det burde være hjemmel for å forbeholde elva for bosatte i Finnmark mellom kl. 15 og 21, vurderte Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet (FAK) saken slik at regel ikke kunne begrunnes i ressursmessige årsaker (jfr finnmarkslovens § 27), men at det var sosiale forhold og hensyn til lokal fiskekultur som lå bak regelen. FAK konkluderer med å oppheve bestemmelsen om 18 timers fiskedøgn for tilreisende, fordi det ikke kunne begrunnes i ressursmessige årsaker. NN46 i Fellesstyret opplyser om at den omstridte regelen ble beholdt også for 2012-sesongen, siden vedtaket i FAK ikke forelå før etter at sesongen var i gang. Han hevder videre at regelen får støtte både fra lokale og tilreisende, fordi begge grupper tilpasser seg regelen, og «deler døgnet» mellom seg, fordi ingen uansett orker fiske 24 timer hvert døgn. Videre opplyser han at Fellesstyret vil gå gjennom hele regelverket grundig før 2013 sesongen. Han fremholder at forpakterne og FAK åpenbart ser ulikt på hva som ligger i begrepet «ressurs», og viser til at regelen ble ansett som hensiktsmessig med sikte på å ivareta elva som kulturell ressurs og for å opprettholde elva som trivselsressurs.

6.13.4 Bærplukking

Finnmarksloven gir alle som er bosatt i Finnmark fylke rett til å plukke molter, og alle og enhver har for øvrig adgang til å plukke molter til egen husholdning. Samtidig gis lovene kommunene innenfor de områdene som forvaltes av FeFo adgang til gi innbyggere som har molteplukking som del av sitt næringsgrunnlag, særskilt rett til molteplukking for inntil 10 år om gangen.

Høstingsretten var tidligere lovfestet i straffeloven. Fra 1. januar 2012 ble den en del av friluftslvsloven. I følge § 5 her heter det at «Allmennhetens høstingsrett for molter på moltebærlend i Nordland, Troms og Finnmark gjelder bare når eier eller bruker ikke har nedlagt uttrykkelig forbud mot plukking. Uavhengig av et slikt uttrykkelig forbud kan allmennheten alltid plukke molter som spises på stedet». Den lokale og private fortrinnsretten som gis i Finnmark, Troms og Nordland for molteplukking beskrives på Direktoratet for naturforvaltning sin hjemmeside slik: «I disse fylkene kan altså grunneieren ha enerett til moltebærene, hvis de har økonomisk verdi for han eller henne. På statens grunn i Finnmark er retten til å plukke molter i hovedregelen lagt til dem som er bosatt i fylket. Alle har rett til å plukke molter til egen husholdning».¹³ Grunneier har i de tre nordligste fylkene rett til å nedlegge forbud mot plukking. På FeFo sin hjemmeside det heter det som svar på et spørsmål om hvem som kan plukke molter i Finnmark: «Alle kan plukke multer på Finnmarkseiendommens grunn (§§ 23 og 25). De som ikke bor i Finnmark har bare lov til å plukke multer til egen husholdning (§ 25).¹⁴ Som grunneier har FeFo dermed gitt allmennheten lov til å plukke for egen husholdning, mens «næringsplukking» er forbeholdt fylkets innbyggere. I dag er det siste lite aktuelt. Enkelte vi har snakket med har likevel understreket betydning av denne reguleringen, stilt ovenfor et scenario der det blir press på ressursen, f.eks. gjennom mer industriell plukking slik man finner det i Sverige og Finland.

Som det ble pekt på innledningsvis, framstår ikke skillet mellom friluftsliv og høsting i en næringssammenheng alltid like klart. NN31 (FeFo) hevder likevel at dette skillet har stor betydning som rettighetsskapende. Samler du for eget bruk gjør du noe alle andre gjør, men samler du for salg så tærer du på ressursen som andre kunne benyttet i husholdningen. Gjennom intervjuene har vi blitt kjent med historier om enkelt aktører som på ulikt vis har forsøkt å gjøre krav på bestemte moltemyrer, under henvisning til at man har en slags sedvane basert rett i den forstand at myrene har «tilhørt» familien i generasjoner. I flere tilfeller er det vanskelig å fastslå i hvilken grad vi her har å gjøre med faktiske hendelser eller om det dreier seg om vandrehistorier og «fjær som har blitt til høns». Historiene har i alle tilfeller blitt fortalt for å understreke en oppfatning som synes å være allmenn om at moltemyrene bør være tilgjengelig allmennheten.

¹³ http://www.dirnat.no/friluftsliv/allemannsretten/aktiviteter/hoste_av_naturen/

¹⁴ <http://www.fefo.no/no/Friluftsliv/Sider/Plukke-multer.aspx>

På den andre siden virker det som mange fortsatt respekterer at visse muldebærland assosieres med bestemte personer eller familier. I noen tilfeller er dette understreket ved at en myr kan være oppkalt etter en person som over tid har plukket mye der.

6.13.5 Motorferdsel i forbindelse med friluftsliv og høsting

Hyttefolket er opptatt av mulighetene til å kjøre fram til hytta både sommerstid og vinterstid, og mange mener at det er for strenge restriksjoner for dette. Flere av dem vi har snakket med gir også uttrykk for at molteplukking og isfiske har blitt vanskelig tilgjengelig som følge av motorferdselloven og ikke minst som følge av restriksjoner knyttet til nasjonalparken. Selv om det meste av bruken, også den høstingsbaserte, i dag finner sted i kontekster av fritid og rekreasjon, får man et klart inntrykk av at mange er tilbøyelige til å se dette som en moderne kontinuitet fra tidligere tiders bruk, og slik sett som uttrykk for videreføring av tradisjoner. Det blir i den forbindelse påpekt at man i dag lever et liv som ikke er forenlig med å bruke langt tid på å ta seg fram til fots, slik man gjorde tidligere. Restriksjoner på motorisert ferdsel framholdes derfor som av noen som et hinder når det gjelder å videreføre tradisjonell utmarksbruk.

I mange tilfeller er det kjørespor inn til hytteområdene som er anlagt fra den gang de første hyttene ble bygget fra 50-tallet og utover. Det er bare i enkelte tilfeller at disse veiene er formaliserte, og det er skal være ganske vanlig med kjørespor helt fram til hyttene enkelte steder. Selv om motorferdselloven ikke kommer inn under Finnmarkskommisjonens mandat, er det ikke til å komme forbi at dette punktet framsto som mange av de intervjuedes fremste anliggende når rettigheter og rettsoppfatning ble gjort til et tema. I særlig grad ble det framholdt at hyttelivet ikke bare er blant de fremste faktorene for folks livskvalitet, men også at bruken av hyttene har endret seg i takt med moderne livstil noe som gjør bruk av bil fram til hyttene nødvendig. Hyttelivet forstås dessuten som blant det aller mest sentrale i det moderne samfunnets forlengelse av den tradisjonelle bruken av utmarka. Det framheves samtidig at det moderne hyttelivet medfører helt andre transportbehov enn hva som har vært tilfelle tidligere. Restriksjoner på kjøring til hyttene forstås dermed som et hinder for kontinuitet i bruken av utmarka.

Her er det viktig å understreke at det blant befolkningen åpenbart finnes divergerende synspunkter. Ikke minst blant de som har en aktiv holdning til naturvern, er innstillingen til følgene av motorferdselloven og praktiseringen av den i disse tilfellene annerledes. I Vadsø kommunes nye arealplan er det gitt signaler om at man tenker seg en formalisering og utbedring av vegnettet i hytteområder i kommunen. Ingen av dem vi har snakket med har gitt uttrykk for problemstillinger som berører forhold som kan ha med rettsoppfatninger å gjøre når det gjelder kjøring og transport i forbindelse med elgjakt.

Et tilbakevendende tema blant mange er imidlertid mer spesifikke eller partikulære konsekvenser av verneforskriftene i nasjonalparken. Blant annet har det vært en del oppmerksomhet rundt at NN42 i Vestre Jakobselv, som eier hytte innenfor parkgrensa, som følge av verneforskriftene for nasjonalparken ikke lenger gis samme anledning som tidligere til å bruke hytta og området rundt i forbindelse med plukking av molter for salg. NN42 selv har gitt sterkt uttrykk for at dette øver vold på etablerte brukspraksiser som hun ser seg selv som viderefører av. Det er et inntrykk at hun har bred støtte i befolkningen for dette synet, dersom man skal legge mange av de andre intervjuedes oppfatninger om denne saken til grunn. Samtidig må det framheves at mange de samme intervjuede samtidig ser verdien av at adgangen til motorferdsel er begrenset, også ut fra det som er verneformålet.

6.14 Konklusjon

Fram til de første årene etter krigen var høsting av utmarksressurser i all hovedsak relatert til subsistens. I løpet av etterkrigsårene har dette endret seg mye. Selv om jakt, fiske og bærplukking fortsatt står sentralt og representerer en viktig høstingsdimensjon ved utmarksbruken, har dette en mye mindre husholdsøkonomisk betydning. Utmarksbruken som har blitt belyst i dette kapitlet har heller ingen næringsdimensjon ved seg, dersom vi ser bort fra en håndfull eldre som fortsatt kan plukke litt bær for salg. Molter, fisk, ryper og elgkjøtt kan nok fortsatt ha en viss husholdsøkonomisk betydning. Som ellers i landet, må det likevel forstås som noe relativt marginalt i dette henseendet. Riktignok finnes det i dag enkelte som satser på naturbasert turisme, men så langt er det snakk om noen få aktører som opererer i relativt liten skala. Det kan derfor konkluderes med at økonomiske interessene er relativt beskjedne i dag.

Selv om mye av den fritidsmessige utmarksbruken er knyttet til høsting (hovedsakelig av bær, fisk og vilt), har det som ellers i landet blitt utviklet en mangesidig bruk gjennom nyere aktiviteter som turgåing, skiturer, sykling, familieturer og ikke minst hytteliv. I motsetning til hva man kan finne eksempler på i andre deler av landet, virker det som man her ikke oppfatter noen sterke interessenmotsetninger. Riktignok er det ovenfor en del motsetningsforhold mellom interesser som knytter seg til høsting av utmarksressurser og i relasjon til primærnæringene. Likevel finnes det ingen klare indikasjon på ulike interessegrupper direkte skulle bestride hverandres rettigheter. Lite tyder på at f.eks. lokale elvefiskere eller elgjegere ville gå inn for særrettigheter utover det som finnes i dag. På samme måte er det lite som taler for at folk ut fra interesser de forvalter når det gjelder høsting og friluftsliv vil bestride dagens beiterett for rein og for sau.

Generelt virker det som folk forstår dagens bruk av utmarka i henhold til allmennrettslige prinsipper, og at dette er tilfelle enten det er snakk om høsting eller opplevelser i forbindelse med friluftsliv. Med andre ord er lite som tyder på at forsøk på å hegne om en aktivitet eller et område på en måte som kan tolkes krav om særrettighet vil oppå særlig grad av legitimitet i befolkningens øyne. Delvis kan dette være noe som i en viss utstrekning regulerer seg selv ettersom de fleste aktivitetene kan utøves over hele utredningsfeltet og ikke er avgrenset til bestemte områder. Slik er det få eller ingen tilfeller der det oppstår et press på ressursene i avgrensede områder. Det eneste unntaket kan være de tre store fiskeelvene, der bruken også underlagt større detaljert regulering enn hva som er tilfellet når et gjelder f.eks. molteplukking eller turgåing.

Det siste berører forhold som har å gjøre med eksistensen av forskjellige lokale og regionale fortrinn når det gjelder adgangen til bær, fisk og vilt. Det virker som folk er lite opptatt av dette så lenge det ikke er snakk om en ressurs det oppfattes det er knapphet på. Her har det imidlertid blitt poengtert at ressursen ikke alene eller alltid dreier seg om rype, elg og laks i seg selv, men også om selve adgangen og rom til jakt på rype eller elvefiske. Grunnene til visse lokale/regionale fortrinn er at bruken representerer opplevelsverdier i en videre forstand, knyttet til det lokale fellesskapet og lokale tradisjoner.

7 Oppsummering og konklusjoner

Utredningen har avdekket få klare interesseløstninger. Direkte konflikter har det vært lite av i de senere årene. Forholdet mellom landbruk og reindrift har imidlertid vært problemfylt gjennom flere hundre år. Varangerhalvøya har over lang tid tjent som sommerbeite for tamrein, mens deler av dette området omtrent like lenge har vært brukt til beiting og utmarksslått. Representanter for begge næringene har i intervjuer gitt uttrykk for at det finnes en iboende interesseløstning her. Til tross for dette virker det likevel som at man langt på vei anerkjenner hverandres bruksrettigheter. Det siste er sannsynligvis et viktig grunnlag for at man i dag har ordninger som gjør konfliktpotensialet mindre enn det var for få tiår tilbake. På den andre siden er den gjensidige anerkjennelsen bare er delvis, all den tid premissene er ulike ved at hver av partene har en tendens til å hevde at en selv bør gis fortrinn. Representantene for reindriften som vi har snakket med har vært forholdsvis klare på at det er landbruket (men også annen bruk av grunn- og naturressurser for øvrig) som må tilpasses reindriftenes behov. Fra landbruks-hold er man enten tilbøyelige til å mene at det er landbrukets behov som bør gis prioritet eller at reindrift og landbruk bør likestilles.

Endringen som har funnet sted etter andre verdenskrig, har medført at nye interesseløstninger har oppstått. Blant annet gjelder det forholdet mellom hyttefolk på den ene siden og reindrift og landbruket på den andre. Reindriften opplever at den motoriserte trafikken som følger av hyttebruk er forstyrrende. Hyttefolkene gir på sin side uttrykk for at de plages av sau som beiter inntil hytteveggene. Sau og rein i boligområder er også en kilde til irritasjon og strid. Utfordringene som eksisterer i dette feltet kan likevel ikke karakteriseres som omfattende. Så langt arbeidet med utredning har kunne klarlegge, innebærer kontroversene i liten eller ingen grad at eksisterende rettigheter utfordres på en direkte måte.

Et sentralt aspekt ved rettsoppfatninger er i hvilken grad og på hvilken måte dagens bruk av grunn og naturressurser kan legitimeres gjennom lengre tids kontinuerlig bruk. Enkelte mener at forbindelser til fortidige praksiser ikke skal være avgjørende for dagens rettigheter, mens andre mener at nettopp dette bør tillegges stor vekt. Bruksmåtene har endret seg betydelig, særlig etter andre verdenskrig og fram til i dag. Dermed oppstår det lett problemer med tanke på å enes om hva som kan regnes som kontinuitet og hva som representerer kontinuitetsbrudd. For selv om de samme områdene brukes til samme formål i dag som for 150 år tilbake, kan man samtidig lett identifisere vesentlige diskontinuiteter..

Inntil de første årene etter andre verdenskrig var utmarksområdene sentrale for svært mange familier med tanke på innhøsting av vinterfôr (utmarksslått). I dag skjer all produksjon av vinterfôr på innmark, mens utmarksområdene brukes av et fåtall gårdsbruk til sauebeite. Dersom sauebeitene ikke kan sees som en «naturlig» forlengelse av bygda gården ligger i, gir enkelte uttrykk for at den omfattende beitebruken ikke uten videre er legitim under henvisning til lengre tids bruk. Saueeierne og andre argumenterer på sin side for at den nye bruksmåten representerer en omformet videreføring av praksiser som dominerte tidligere. Dessuten er man tilbøyelig til å forstå utnyttelsen av den frie beiterett som gjelder i Finnmark som en slags videreføring av en kollektivt orientert bruksmåte som man mener lenge har preget bygdefellesskapene.

7.1 Historisk utvikling og endring

7.1.1 Landbruk

Det har funnet sted store endringer i bruken av grunn og naturressurser i utredningsområdet siden 1775. Selv om det har vært en kontinuitet i utviklingen, kan to sentrale tidsskille festes til midten av 1800-tallet og til de første årene rett etter 2. verdenskrig. Det første tidsskillet er delvis knyttet til den betydelige finske innvandringen. Siste del av 1770-tallet og begynnelsen av 1880-tallet var preget reindrift og av den sjøsamiske befolkningens praksis med sesongflyttinger, samt fremveksten av bysamfunnene Vardø og Vadsø. I tillegg var det enkelte fiskevær med hovedsakelig norsk befolkning, og som delvis i takt med svingninger i fiskepriser og handel varierte i folkemengde. Fra omtrent midten av 1800-tallet fant det sted betydelig innvandring fra Finland. Dette medførte befolkningsøkning både i byene og på landsbygda, større grad av permanent bosetning, samt utvikling av landbruket gjennom utstrakt bruk av utmarksslåtter og jorddyrking. Selvbergingsøkonomi gjennom kombinasjonsbruk med fiske og bufehold, samt en mangesidig utnyttelse av naturressurser over store deler av utredningsfeltet, var fram til de første årene etter andre verdenskrig avgjørende for bosetningen. Etter krigen ble landbruket raskt modernisert, med det til følge av utmarksslåttene opphørte og jorddyrkingen ble mer intensiv. Befolkningen ble forholdsvis raskt integrert i en moderne pengeøkonomi med lønnsarbeid og vareforbruk. Et resultat av endringsprosessen er at den mangesidige utnyttelsen av utmarksressursene i dag er flyttet over fra en nærings- og subsistenssfære til en moderne fritids- og friluftslivsfære og at få personer er sysselsatt i primærnæringene.

Fram til aller første årene etter 2. verdenskrig hadde selvbergingsøkonomien innebåret at hvert kombinasjonsbruk eller familie hadde et forholdsvis lite antall bufe som i hovedsak beitet i nærområdet. Brensel (torv eller ved) ble hentet på tildelte teiger og vinterfôret ble høstet på utmarksslåtter. Spesielt i forbindelse med utmarksslåttene ble det høstet bær og fisk fra innsjøer og elver. I tillegg var fangst og jakt en kilde til kontantinntekter. Sjølaksefiske var også viktig både med tanke på mat og kontanter. Det som i dag relativt klart kan skilles ut som landbruk, var den gangen i praksis ett av flere ledd i en slags helhetlig, men mangfoldig utnyttelse av grunn og naturressurser. I etterkrigsperioden opplevde man en utvikling der praksisen med selvbergingshushold forholdsvis raskt ble erstattet av lønnsarbeid, pengeinntekter fra jordbruket og fra fjord- og havfiske, samt fra handel og offentlig virksomhet. Utmarksslåttene ble forlatt i løpet av 50-tallet og man gikk over til å produsere vinterfôr på oppdyrkede arealer i og rundt bygdene. Torving ble etter hvert også forlatt, til fordel for innkjøpt brensel. Fram til våre dager har det funnet sted en gradvis utvikling, som skjøt fart fra slutten av 70-tallet av, og som har resultert i at det i dag er forholdsvis få gårdsbruk tilbake. Som det har vært vektlagt i denne utredningen, har endringene etter andre verdenskrig ført til at den landbruksmessige bruken av utmarksområdene er annerledes enn hva som var vanlig tidligere. I dag er utmarka i første rekke relevant som beite, mens den tidligere var viktig for høsting av vinterfôr for et stort antall gårdsbruk og familier.

7.1.2 Reindrift

Når det gjelder reindrift skapte grensestengingen på 1800-tallet store endringer. En konsekvens av dette var at Varangerhalvøya ble utnyttet mer intensivt som sommerbeite. Det store omslaget må likevel knyttes til mekaniseringen som fant sted fra første del av 1960-tallet av og utover. Konsekvensen var blant annet at reindrift ble mindre arbeidsintensivt. Mens den merking og slaktning som foregikk innenfor utredningsområdet tidligere fant sted flere steder rundt om på Varangerhalvøya, har dette nå blitt sentralisert til ett og samme sted (Krampenes i Vadsø kommune). Etter at snøskuter, og senere ATV, ble vanlig, har praksisen med å følge reinflokkene omkring på beite blitt borte. Med motoriserte framkomstmidler kan det føres tilsyn periodevis, og flytting av rein er enklere. Selv om antall rein på beite på Varangerhalvøya i dag ikke har vært så stort siden begynnelsen av forrige århundre, har mekaniseringen av drifta ført til at det er færre som er direkte involvert i arbeidet med reinen.

Opprinnelig skal det i forbindelse med reindrift ha blitt plukket mye molter og annen bær. I tillegg ble det fisket i innsjøer og elver og drevet med fangst og jakt. Dagens reindrifftsform innebærer at høstingsaktiviteten har fått et mindre omfang sammenlignet med tidligere. I likhet med de fastboende, har også høsting fra utmarka ikke lenger den samme husholdsøkonomiske betydning som det pleide å ha for reindriftsutøverne. Når det gjelder bruken av utredningsområdet til beite, trekkveier, kalvingsplasser osv., har forholdene vært relativt kontinuerlig gjennom lang tid. Den største endringen synes å angå måten driften er organisert på. Her spiller mekaniseringen av driften en stor rolle, men endringer i rammeverket som settes av juridiske, administrative, politiske og økonomiske forhold har også spilt inn.

7.1.3 Sjølaksefiske

I Øst-Finnmark har det blitt drevet sjølaksefiske minst siden midten av 1700-tallet av, og med kilenot fra midten av 1800-tallet. En gradvis strengere regulering av sjølaksefiske og fall i prisen på villaks (hovedsakelig som følge av oppdrettslaks) har bidratt til at det i dag er få aktive sjølaksefiskere igjen i Vadsø og Vardø kommuner. Hovedkriteriene for tildeling av forpaktede lakseplasser har vært fast bostedstilknytning i kommunen og sysselsetning i primærnæringen. Fraflytting og avvikling av primærnæringene har derfor bidratt til at sjølaksefiske i dag ikke har samme posisjon som tidligere. Selv om enkelte informanter sier de gjerne ville hatt sjølaksefiske som binæring, hevdes det at den strenge reguleringen (blant annet av fisketider) og prisen på villaks ikke gjør det mulig. Følgelig ser det ut til at sjølaksefiske i dag i hovedsak har blitt omformet til et fritidsfiske der motivasjoner er opprettholdelse tradisjoner, trivsel, rekreasjon og matauk.

7.1.4 Høsting og friluftsliv

Resultatene fra spørreundersøkelsen som ble gjennomført viser at deltakelse når det gjelder høsting gjennom bærplukking, jakt og fiske er stor, og at mange er utøvere av typiske friluftslivsaktiviteter som f.eks. turgåing, skigåing og skuterkjøring. Mye av dette finner også sted i forbindelse med hyttebruk. Det er de enklest tilgjengelige og minst spesialiserte aktivitetene som dominerer, i følge resultatene fra spørreundersøkelsen. Bærplukking, spaserturer, skiturer, familieturer og lengre fotturer er det folk driver mest med. Når det gjelder innlandsfiske er også inntrykket av at dette har et forholdvis beskjedent omfang, sammenlignet med mange andre områder i Finnmark. Isfiske og elvefiske er likevel ganske populære aktiviteter blant befolkningen i utredningsfeltet. Selv om jakt og fangst har vært utbredt også i Vadsø og Vardø, så er inntrykket at betydningen av viltet også har vært mindre her enn i andre deler av Finnmark. Særlig gjelder dette i Vardø. Likevel jaktes det i dag over store deler av de arealene som omfattes av de to kommunene. Når det gjelder jakt, gis det lokale og regionale fortrinn. Snarefangst er også kun tillatt for bosatte i fylket. Det imidlertid få som driver med slik fangst i dag. Småviltjakt (spesielt rypejakt) er den viktigste jaktformen. Elgjakta startet opp på først på midten av 1980-tallet og har blitt omfattet med økende interesse, særlig blant Vadsøs befolkning.

Høsting av forskjellige utmarksressurser var en sentral del av selvbergingsøkonomien i kombinasjonsbrukene. Det representerte både et mattilskudd til husholdene og var en kilde til kontaktinntekter. Jo mer husholdene ble integrert i pengeøkonomien, desto mindre betydning fikk utmarksressurser rent husholdsøkonomisk eller i næringsøyemed. Molter, fiske, ryper og elgkjøtt kan fortsatt ha en viss økonomisk verdi for folk, men som ellers i landet overskygges det av ønsket om rekreasjon, trivsel, videreføring av tradisjoner og opplevelse av stedstilhørighet. Mye av den fritidsmessige utmarksbruken, er knyttet til bruk av hytter og fritidsboliger. Det siste vil også innebære at det ikke alene er bæra, viltet og fisken som er ressurser, men at opplevelsene som knytter seg til høstingsaktivitetene i seg selv sees på som en ressurs.

7.2 Brukergrupper og motsetningsforhold

Når det gjelder bruk av grunn og naturressurser har det i denne utredningen blitt satt søkelys på forskjellige brukergrupper. Det er mulig å identifisere seks ulike brukergrupper, som i enkelte sammenhenger også kan ha felle interesser stilt ovenfor en eller flere av de andre gruppens interesser.

- 1) Aktører i landbruk
- 2) Reindriftsutøvere
- 3) Fastboende
- 4) Hyttefolk
- 5) Tilreisende
- 6) Sjølaksefiske

Det langvarige motsetningsforholdet mellom landbruk og reindrift har utgangspunkt i at de to næringenes bruksområder delvis overlapper. I de senere årene har det kanskje først og fremst vært strid knyttet til at rein som kommer ned til kysten og beiter på oppdyrket innmark og vårbeiter for sau og storfe. Reineierne hevder dessuten at sau som beiter i skogsområdene trenger reinen bort, fordi lukten av sau blir sterkere på skogbunn enn ellers.

Begrepet fastboende viser i utgangspunkt til samtlige innbyggere i de to kommunene. I praksis kan et visst antall fastboende framstå som en brukergruppe med egne interesser ovenfor en annen brukergruppe. Det siste er tilfellet når fastboende opplever det som plagsomt at sau eller rein kommer inn i hagene til folk. Her dreier det seg altså ikke nødvendigvis om fastboende i sin alminnelighet, som en kategori, men bosatte i de bygdene der «reinplagen» og/eller «saueplagen» oppleves som reell. Den samme problemstillingen er også relevant for hyttefolk. Her kommer det i tillegg at både landbruket og reindrifta i en del tilfeller har innsigelser når det gjelder etablering av nye hyttefelt, i og med at de oppfatter at det går utover deres egne interesser.

Interesser knyttet til høsting og friluftsliv uttrykker i liten grad direkte motsetningsforhold til reindrifta eller landbruket. Dette kan delvis ha sammenheng med at nasjonalparken legger begrensinger på motorisert ferdsel spesielt over store deler av halvøya, men også at det generelt er lite ferdsel når man kommer et stykke bort fra hytteområdene. Reineierne framholder imidlertid at motorisert ferdsel som knytter seg til bruk av hytter, samt elgjakt, er et forstyrrende element. Det finnes som andre steder i landet tilbakevendende konfliktemner, som f.eks. episoder med løshunder som forstyrrer eller angriper rein og sau på beite. Fastboende og hyttefolk skal i følge enkelte informanter oppleve noen tilfeller av inngjerding av beitearealer for sau som hinder for allmenn ferdsel og videreføring av tradisjonell høstingsaktivitet (som f.eks. molteplukking), om ikke annet fordi gamle ferdselsårer stenges av.

Det virker som det er relativt få motsetningsforhold mellom forskjellige brukergrupper når det gjelder bruken av utmarka til ulike høstingsaktiviteter og friluftsliv ellers. I den grad det forekommer, angår det primært det som har med regler for tildeling og utøvelse av fiske og småviltjakt å gjøre. Det kommer en god del tilreisende til de mest populære fiskeelvene. En følge av dette er at lokalbefolkningen kan oppfatte at de står i fare for å bli fortrent. I Vestre Jakobselv, er dette som nevnt kapittel 7 forsøkt løst gjennom bestemte måter å prioritere lokale fiskere, men uten å avvise tilreisende. Det finnes også et motsetningsforhold når det gjelder fiske etter laks i elvene og det laksefisket som finner sted i sjøen. Elvefiskeinteressene frykter at et omfattende fiske av laks i sjøen vil forringe fiskemulighetene i elvene. Sjølaksefiskerne gir på sin side uttrykk for at elvefiskerne gis prioritet gjennom reguleringstiltakene som de siste årene er gjennomført når det gjelder fiske etter laks i sjøen.

7.3 Rettsoppfatninger

Med begrepet rettsoppfatninger siktes det her til hva folk mener er grunnlaget for legitimiteten ved en bestemt form for bruk av grunn og naturressurser. Spørsmålet om rettmessighet kan vise til forhold som ligger i fortiden, men må også gjøres relevant i relasjon til dagens praksiser, lovgivning og reguleringer. For eksempel vil retten til å bruke utmarksområdene som beite for sau kunne begrunnes ved å vise til at de samme områdene har vært brukt til landbruksformål i lang tid. Den samme retten kan imidlertid også vise til dagens lovgivning som gir enhver innbygger i Finnmark rett til å bruke FeFo-grunn til beite for det antall sauer som vedkommende kan vinterfø.

Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at ordningen med FeFo som grunneier har en forholdsvis klar oppslutning. Samtidig råder det en viss ambivalens når det gjelder rettighetsproblematikken som er satt på dagsorden. På den ene siden mener godt over halvparten av de spurte at avklaring av rettighetsspørsmål er svært viktig av hensyn til kommende generasjoner. På den andre siden er det nesten like mange som mener at arbeidet med avklaring av rettighetsspørsmål er unødvendig konfliktfremmende. Det siste kan vise til flere ting. I intervjuene har det ved flere anledninger blitt uttrykt uro over at krav om eiendomsrett eller bestemte former for bruksrett kan tvinger fram en individualisert rettighetstenkning. Dette er noe man ville føle seg ubekvemme med, blant annet fordi man oppfatter at det vil bryte med etablerte kollektivt orienterte praksiser som man mener har eksistert fram til i dag. Her blir det gjerne tegnet et bilde av at spesielt utmarksområdene lenge har vært delt mellom lokalbefolkningen i fellesskap.

Reindriftsutøverne vi har snakket med er imidlertid klare på at reindrift etter deres oppfatning har en førsteprioritet når det gjelder beiteområdene. Begrunnelsen er at reindrift etter deres oppfatning har blitt drevet lenger og mer kontinuerlig enn landbruksvirksomheten. Aktørene i landbruket er på sin side tilbøyelige til å hevde at forholdet er motsatt, og at bønder derfor bør ha rettigheter som er likestilt med reindrifta, ikke minst når det gjelder muligheter for motorisert ferdsel i utmark.

Når det gjelder sjølaksefiske finnes det som nevnt en viss bekymring blant elvelaksefiskeinteressenter for at et for omfattende sjølaksefiske vil gå ut over fiskemulighetene i elvene. Elvefiskere vil gjerne hevde at fiske etter laks i elver bør prioriteres ettersom det svarer til de senere årenes endringer som innebærer at laksefiske i minst like stor grad dreier seg om fritid og opplevelser som matauk og næring. Sjølaksefiskerne hevder derimot gjerne at det elvefiskernes interesser som i dag blir prioritert, og i en slik grad at det fortrenger en bruksmåte som har pågått over lengre tid. I befolkningen er det i følge resultatene fra spørreundersøkelsen forholdsvis liten støtte for en satsing på sjølaksefiske som næring. Enten det dreier seg om sjølaksefiskeplasser på privat grunn eller utviste plasser på FeFos grunn, later det til at folks rettsoppfatninger knytter an til spørsmål som har med stedsidentitet og videreføring av tradisjoner å gjøre. Det finnes forskjellige synspunkt på hvor riktig det er at sjølaksefisket skal kunne fortsette i framtiden og hvilken betydning det har. Likevel virker det som det i befolkningen finnes en forholdsvis bred enighet om at denne formen for fiske er en legitim bruksmåte så lenge det videreføres innen rammer av fritidsfiske og dermed ikke inkluderer næringsfiske.

For den store majoriteten av befolkningen som i dag ikke er involvert i primærnæringen, vil bruken av grunn og naturressurser i utredningsfeltet for en stor del begrense seg til høstingsaktiviteter og friluftsliv. Dette er regulert av offentligrettslig lovgivning og forskrifter (friluftslivsløven, loven om motorferdsel, verneforskriftene for Varangerhalvøya nasjonalpark), men også av privatrettslige regler fastsatt av FeFo eller forpaktere. Det siste har riktignok resultert i uklarheter rundt adgangen til å regulere elvefisket på måter som gir prioritet til lokalbefolkningen. Til tross for dette hersker det likevel liten tvil om hva som er rettmessig bruk eller ikke når det gjelder dagens høstingspraksiser og utøvelse av friluftsliv. Imidlertid har flere informanter gitt ut-

trykk for at denne reguleringen i noen henseender setter begrensninger som gjør at man ikke kan bruke områdene i tråd med det man forstår som en praksis som har vært kontinuerlig over lang tid. Det moderne hytte- og friluftslivet representerer en annerledes bruk enn den som var knyttet til selvbergingshusholdene. Likevel vil enkelte forstå og tolke dagens utmarksbruk som en modernisert versjon av tidligere tiders høstingsorienterte utmarksbruk. Følgelig argumenter man for at spesielt begrensninger på adgang til motorisert ferdsel i utmark generelt og i nasjonalparken spesielt, legger hindre i veien for denne videreføringen. Ikke minst kommer denne problemstillingen fram når det gjelder bruk av fritidsboliger og hytter. Selv om motorisert ferdsel er regulert av lovgivning og forskrifter som ikke ligger under mandatet til Finnmarkskommisjonen, virker det som vi her står ovenfor det som kanskje i størst grad opptar folk når rettsoppfatninger bringes på bane som tema.

7.3.1 Materiell historie, sosial erindring og utmark som landskap

Til daglig forholder folk seg i liten grad til bruken av grunn og naturressurser gjennom en bevissthet omkring rent juridiske spørsmål om rettigheter. I det store og hele virker det som det har blitt etablert en praksis som medfører at de mest relevante delene av utredningsområdet forstås som et *landskap* som «tilhører» fellesskapet man selv er del av. Begrepet landskap viser her til det som konstitueres seg som *meningsfulle* enheter gjennom folk egne praksisbaserte erfaringer (se f.eks. Ingold 2000, Rose 2002). Med andre ord vil spørsmålet om hva som framtrer som et landskap bestemmes hvilke kontekster som gjelder. Avhengig av øynene som ser, kan det finnes flere landskap i det samme området. I hvilken grad et landskap, og ressursene som gjøres relevant der, oppfattes å tilhøre en familie, en bygd, kommunens innbyggere, regionens befolkning eller allmennheten generelt avhenger derfor av hva som står på spill og hva slags relasjoner som er involvert.

Selv om minner om tidligere generasjoner kan være knyttet til gårdene, slik de er representert ved bygninger og inngjerdede jorder, kan det også tenkes at deltakelse i høstingsaktiviteter (inkludert sjølaksefiske) for noen danner et identitetsmessig bindeledd til fortiden. Grunnene til dette kan være flere. Et forhold er at den materielle historien i stor grad ble ødelagt i Finnmark ved at store deler av bygningsmassen i fylket ble brent ned gjennom tyskernes evakuering ved den 2. verdenskrigs slutt. En konsekvens av dette er at befolkningen i liten grad har en felles materiell historie å forholde seg til som strekker seg lenger tilbake enn til etterkrigstiden. Bygninger, redskaper og andre gjenstander er ofte vesentlig dimensjoner ved kollektiv sosial erindringsprosesser (se f.eks. Connerton 2008). Når denne formen for materiell historie i så stor grad mangler, kan det tenkes at fortellingene om tidligere tiders praksiser knyttet til bruk av grunn og naturressurser blir mer sentralt for identiteter som bygger på oppfattede forbindelseslinjer til tidligere generasjoner. I lys av dette, kan det vi heller ikke se bort fra at denne identitetsmessige dimensjonen påvirker rettsoppfatninger som referert i denne utredningen. Majoriteten av befolkningen har ikke lenger har noen direkte befatning med primærnærings. Nettopp derfor kan det for mange være utmarksbruken, og ikke gårdene eller gårdsdriften, som representerer en slags erfart kontinuitet fra tidligere generasjoners bruk av grunn og naturressurser.

På bakgrunn av det identitetsmessige forholdet til utmarka, kan det se ut til at mange har et personlig forhold til de arealene det er snakk om, men forstått som et landskap eller som bestemte steder i et landskap. Slike identitetsmessige forhold er ofte noe som strekker seg på tvers av mer formelle byråkratiske og juridiske sider som allemannsretten og eiendomsretten. Selv om både f.eks. allemannsretten og eiendomsretten anerkjennes, har man samtidig en slags oppfatning av at visse sider ved landskapet tilhører en selv og det fellesskapet man er del av. Her berører vi prosesser som er forholdvis alminnelige, og som kan gjenfinnes i ulike varianter i andre deler av landet og i andre deler av verden (se f.eks. Carol 1986, Hann 1998). I noen sammenhenger kan en slik identitetsmessig forståelse av arealene som landskap være med på å begrunne eller legitimere praksiser som kan implisere former for særrettigheter, enten det gjelder ovenfor andre personer, familier eller bygder i utredningsfeltet eller om det dreier seg om rettigheter i relasjon til tilreisende. Ovenfor har det vært nevnt at enkelte fisker

ulovlig i elvekulper som de anser som sine egne, basert på egen og eventuelt tidligere generasjoner i familiens langvarig bruk av dette stedet. Et noe annet eksempel er fremherskende oppfatninger om at det i større grad burde tillates å kjøre i utmarka i forbindelse med bruk av hytter, molteplukking etc.

7.3.2 Fortid fortolket i lys av nåtiden

I arbeidet med utredningen har *lang og kontinuerlig bruk* vært et sentralt utgangspunkt. Det er et alminnelig fenomen at fortiden forstås i lys av nåtiden. Aspekter ved fortiden som oppfattes som mest relevant i forhold til dagens situasjon vil ofte bli trukket fram, mens andre aspekter blir skjøvet i bakgrunnen. Når det gjelder reindriftsutøvernes rettsoppfatninger, gir de fire intervjuede siidaandelseierne uttrykk for at reindrifta etter deres syn har en klarere rett enn andre til bruk av arealene på Varangerhalvøya, med den begrunnelse at denne næringsveien er av eldre dato enn landbruket og at reindrifta dessuten i større grad har vært kontinuerlig, både med tanke på reindriftsfamiliens slektslinjer og driftsformer. Landbruksaktører argumenter gjerne ved å vise til en alternativ historisk framstilling av tamreindriftas historie som innebærer at den av nyere dato enn fastboendes bufehold. I den forbindelse er det flere av informantene som har lagt stor vekt på at utmarksområdene gjennom langt tid har vært brukt i *felleskap* av innbyggerne i lokalsamfunnene. Her blir det tegnet et bilde av at rettigheter til bruk ble oppnådd gjennom å være bosatt i en bygd, og at områdene og ressursene ble delt gjennom minnelig ordninger. Et stykke på vei er nok dette riktig. For uten tvil hadde folk i bygdene et utstrakt samarbeid. På den andre siden var bruken av utmarksslåtter tidlig formalisert gjennom individuelle festekontrakter og eller ved tinglyste eiendommer. Spesielt i Vadsø kommune, men i betydning mindre grad i Vardø kommune, kom flere utmarksslåtter og landbruksarealer i bygdene i privat eie allerede fra slutten av 1800-tallet og utover. Når det gjaldt torvtaking utmålte en statlig oppnevnt torvmester egne felt for hver enkelt husstand, slik også vedhugst tidlig ble gjenstand for regulering og kontroll. Selv om utmarksslåttene i mange tilfeller kunne ligge milevis fra bygda, har det nok likevel vært tilfelle at utmarksbruken i hovedsak har funnet sted i en geografisk forlengelse av hver enkelt bygd. Dette har trolig medvirket til å befeste oppfatninger om at områdene rundt bygdene først og fremst tilhører bygdefellesskapet.

7.3.3 Bygdebruksmodellen

Når dagens moderne landbruk skal vurderes i forhold til lengre tids og kontinuerlig bruk oppstår det blant annet problemstillinger knyttet til den store omformingsprosessen som har preget landbruket etter krigen, og ikke minst de aller siste tiårene. Her siktes det primært til at utmarksarealene ikke lenger brukes av et stort antall familier til slått av vinterfôr. I stedet blir de samme områdene brukt til sauebeite av relativt få gårdbrukere. På grunnlag av denne endringen kan det argumenteres for at bruken *ikke* kan forstås som kontinuerlig. Mange vil likevel hevde at bruken *er* kontinuerlig ettersom det fortsatt dreier seg om bufehold og at bruken stort sett har utgangspunkt i de samme bygdene som tidligere benyttet områdene til utmarksslått. I utredningen har vi kalt denne forståelsen for *bygdebruksmodellen*. En slik modell synes å uttrykke en forståelsesmåte som er ganske dominerende i befolkningen generelt. Fortolkningsmodeller som dette kan imidlertid anvendes ut fra ulike interesseposisjoner. Følgelig blir det i noen tilfeller argumentert *mot* sauebøndernes frie beiteretten i Finnmark gjennom å forfekte det synet at beiting bør begrenses til de områdene som «naturlig» kan sies å tilhøre en bygd. Bygdebruksmodellen kan dessuten brukes til å aksentuere forestillingene om bygdene som kollektivt orienterte, slik det er omtalt ovenfor. Blant annet er dette tilfelle når gårdbrukere som har behov for tilleggsjord argumenterer for at de burde få overta forpaktninger som ikke lenger anvendes i forbindelse med husdyrhold eller eiendom der hjemmelshaverne har flyttet fra bygda og ikke har brukt jordene på lang tid.

7.3.4 Grunneierforhold og framtidscenarier

Med unntak av de forholdene som er beskrevet ovenfor, virker det som det generelt er relativt få motsetninger knyttet til bruken av grunn og naturressurser i utredningsfeltet. Imidlertid uttrykker flere uro over scenarier der utmarksarealene kan overføres til andre grunneiere enn FeFo. Dersom andre grunneiere skulle overta større arealer, ville mye av utmarksbruken som finner sted i dag kunne fortsette under de samme juridiske betingelser. Ikke desto mindre ut-

trykker flere at adgangen til å bruke grunn og naturressursene vil kunne bli gjenstand for mindre oversiktlige og forutsigbare reguleringsmåter enn de som dagens grunneier (FeFo) representerer. Dette er perspektiver som kommer til uttrykk både i spørreundersøkelsen og i samtaler med informanter. Intervjuene som er gjennomført etterlater dessuten et inntrykk av at mange er relativt fornøyd med ordningen der FeFo er grunneier.

8 Referanser

- Aamodt, E og Aamodt, G. (1984). *Sportsfiske ble vårt liv*. Oslo: Gyldendal.
- Aas, Ø., Øian, H., Waaler, R., Skår, M. (2010). *Allmennhetens bruk av utmarka i Finnmark. Utredning for Finnmarkskommisjonen*. NINA Rapport 642.
- Arntsen, H., Colma, J.E., Moe, S.R. (2009). Sau og rein beiter sammen, *Sau og Geit* nr. 3/2009.
- Berger, H.M., Brørs, S., Thuv, M. & Bernhardsen, T. (2003). Vurdering av konkurranseforhold mellom laks og stasjonære bestander av ørret og røye i Vestre Jakobselva, Finnmark. - Rapport. Fylkesmannen i Finnmark. Miljøvernavdelinga 2003 (12). 52 s.
- Borch T., Buanes A., Karlsen G. R., Olsen F. (2009). *Sjølaksefiske i sjøsamiske områder – Rettigheter og kulturell betydning*. Norut-rapport 1/2009.
- Connerton, P. (2008). Seven Types of Forgetting. *Memory Studies* 1 (59):60-72.
- Eggeseth, A. (1991). *Hytteliv og tradisjonell næringsdrift i Porsanger*. Oslo: Universitetet i Oslo og Stiftelsen Norsk etnologisk gransking.
- Eidheim, H. (1958). 'Polmak og Manndalen'. I *Samiske Samlinger*, bd IV. Norsk Folkemuseum
- Eikeset, K.R., Heitmann K. og Nielsen, J.P. (2001) *I storlaksens rike. Historien om Altaelva og Alta Laksefiskeri Interessentskap*. Alta: ALI.
- Eriksen, H.K. (1970) *Der laks leker og fugl flyr*. Oslo: Grøndahl.
- Eythorsson, E., E.R.Myrvoll. M. Myrvoll, A.Thuestad, B.Bjerkli, B.Evjen. S.Joks. Ø.Ravna. (2011) *Felt 2 Unjargga gielda/Nesseby kommune. Sakkyndig utredning for Finnmarkskommisjonen*. NIKU oppdragsrapport, 42/2011
- Fangel, K., Andersen, O. & Aass, Ø. (2008). *Sjølaksefiske med faststående redskap i Norge i 2007*. NINA rapport 406.
- Fylkesmannen i Finnmark, Miljøvernavdelingen (2004). *Konsekvenser for næringsmessig og fritidsmessig naturbruk av nasjonalpark på Varangerhalvøya*.
- Hagala, P. (1949). Laksens Skjebne! Artikkel i tidsskriftet *Stangfiskeren* s. 81-91.
- Hann, C. (red.) (1998). *Property Relations: renewing the anthropological tradition*. Cambridge: Cambridge University Press
- Holst, B.; Lie, I. Riseth, J.Å. (2008). *Reindrifta i et skiftende klimabilde. Historiske erfaringer og tilpasninger til klimaendringer, og framtidige konsekvenser for reindrift i Norge*. Rapport 2008:6. Norut, Alta.
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. London. Routledge.
- Johnsen, B.V. (2007). Elgstammen i Finnmark. *Hjorteviltet*, s.32-37.
- Kolsrud, K (1955). *Sjøfennane i Rognsund*. Studia Septentrionalia VI, Oslo
- Lilleeng, G.A. (1937). *Bygdehistorie. Vestre Jakobselv, Varanger-Finnmark*.
- Losoa, R.I. og Ingilæ, V. (2009). *Sjølaksefiske og sjølaksefiskere – fra Stappogiedde til Holmengrå*. Hugin forlag, Bugøyenes.
- Malin, I. (2001). Litt om Grunnes fra tidligere tider. I *Varanger årbok 2001*. Historielagene i Sør-Varanger, Vadsø og Vardø.
- MUI (1970). *Multutvalgets innstilling*. Statens skoger.
- Nesseby kommune (1998). *Utviklingsplan for landbruket*.
- Niemi, E. (1977). *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845–1885*. Hovedfagsoppgave, UiT

- Niemi, E. (1983). *Vadsøs historie*, bind 1. Vadsø: Vadsø kommune.
- Niemi, E. (2000). Noen trekk ved torvtakingens historie i Finnmark, og især Vadsø-området. I *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogfinske områder*. Skriftserie nr 2. Vadsø Museum – Ruija kvenmuseum.
- Niemi, E. (2003a). Samene og kvenene – bibliotek og kunnskap. Et historisk perspektiv. I R. Vaagan (red.): *Det multikulturelle bibliotek – visjon og virkelighet*. Oslo: Høgskolen i Oslo, s. 15-35.
- Niemi, E. (2003b). Kvenene i Nord – ressurs eller trussel? I K. Kjeldstadli (red.): *Norsk innvandringshistorie bind 2. I nasjonalstatens tid 1814-1940*. Oslo: Pax Forlag, s. 128-147.
- Niemi, E. (2007). *Partisanbygda Kiberg. Fiskeværer mellom øst og vest*. Vadsø.
- Nilsen, Ø. (1990). *Varangersamene. Boplasser og ressurser*. Hefte fra Varanger Samiske Museum
- Nilsen, Ø. (1991). *Varangersamenes utmarksbruk*. Upublisert manuskript
- Nilsen, Ø. (2003). *Varangerhalvøya nasjonalpark og lokale samiske interesser. Utredning skrevet på oppdrag fra Fylkesmannen i Finnmark, Miljøvernavdelingen*.
- Nilsen, Ø. (2003a). *Varangerhalvøya nasjonalpark og lokale samiske interesser*. Fylkesmannen i Finnmark, Rapport nr. 6-2003. 44 s.
- Nilsen, Ø. (2009). *Varangersamene. Bosetting, næring, folketall, utmarksbruk mv. Fra historisk tid til i dag*. Varanger Samiske Museums Skrifter nr. 5.
- Nissen, K. og Kvamen, I. (red) (1962). *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745*. Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt.
- NOU 1993:34: *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*. Bakgrunnsmateriale for Sametettsutvalget.
- NOU 1994:21, *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget.
- NOU 2001:34. *Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*
- Odden, A. (2008). *Hva skjer med norsk friluftsliv? En studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970-200*. Avhandling (ph.d.) - Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim
- Olli, J. (2003). *Konsekvenser for reindriftsnæringen av nasjonalpark på Varangerhalvøya*. Fylkesmannen i Finnmark, Miljøvernavdelinga. Rapport nr. 9 – 2003.
- Pavel, S. (1986). *Finnmark jordsalgskontor forvaltning av statens jakt- og fiskerettigheter i Finnmark*.
- Samisk høgskole/SEG (2010). *Sjølaksefiske i et historisk perspektiv*. Utredning for Finnmarkskommisjonen, 24. juni, 2010.
- Pedersen. K. (1999). *"Det har bare vært naturlig". Friluftsliv, kjønn og kulturelle betydninger*. Avhandling, dr.scient graden, Institutt for samfunnsfag, Norges idrettshøgskole.
- Reisænen, Edel (1996). *Med bårstang, "sapilaat" og "siipi": historien om utmarksslåttene i Jakobselvdalføret fra 1850 til 1950*. Vestre Jakobselv utmarkslag
- Riseth, J. Å., J. I. Solbakken og H. Kitti (2010). *Meahcásteapmi Guovdageainnus Naturbruk i Kautokeino. Fastboendes bruk av meahcci i Kautokeino kommune og konsekvenser ved etablering av naturvernområder*. Utredningsoppdrag for Fylkesmannen i Finnmark, Miljøvernavdelingen. Samisk Høgskole. Utredning 1/2010.
- Rose, C. M. (1986). *The Comedy of the Commons: Commerce, Custom, and Inherently Public Property*. Faculty Scholarship Series. Paper 1828.
- Rose, M. (2002). Landscape and labyrinths. *Geoforum* 33(4): 455-467
- Rudie, I. (1970). Household Organization: Adaptive Process and Restrictive Form. A Viewpoint on Economic Change. *Folk* (11-12):185-200.

- Ryen, R. (2001). *Bruk av utmarka*. Varanger årbok, s.128-130.
- Schulstad, T. (2009). *Kongsfjordelva ved verdens ende*. <http://www.scribd.com/doc/23622356/Boka-Layout-1#>
- SJFF (2010). *Driftsplan for Skallelvvassdraget 2010-2014*. Skallelv jeger- og fiskeforening
- Sundquist, Ø. (2001). *Kulturminner på Varangerhalvøya. Prosjektrapport fra kulturminneregistreringen i forbindelse med en planlagt opprettet nasjonalpark på Varangerhalvøya*. Sametingets miljø- og kulturvernavdeling. Upublisert. 16 s.
- Tømmervik, H. & Riseth, J. Å. (2011). *Historiske tamreintall i Norge fra 1800-tallet fram til i dag* - NINA Rapport 672. 36 s.
- Unstad, I. (2007). *Levd liv langs rik fjord*. Vadsø
- Wara, H. og L. Biedilæ (2004). *Skallelv i 1939*. Skallelv Bygdelag
- VJFF (2009). *Driftsplan for Jakobselva*. Vestre Jakobselv og Vadsø jeger- og fiskeforeninger.
- Vorren, Ø. (1951). Reindrift og nomadisme i Varangertraktene. *Tromsø museums årshæfter*, Humanistisk avd. nr. 12, vol 69 (1946) nr. 2, Tromsø 1951.
- Vorren, Ørnulv (1962). *Finnmark samenes nomadisme*, Tromsø museums skrifter vol. IX, bind I og II, Oslo.

Norsk institutt for naturforskning (NINA) er et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen naturforskning. Vår kompetanse utøves gjennom forskning, utredningsarbeid, overvåking og konsekvensutredninger.

NINAs primære aktivitet er å drive anvendt forskning. Stikkord for forskningen er kvalitet og relevans, samarbeid med andre institusjoner, tverrfaglighet og økosystemtilnærming. Offentlig forvaltning, næringsliv og industri samt Norges forskningsråd og EU er blant NINAs oppdragsgivere og finansieringskilder.

Virksomheten er hovedsakelig rettet mot forskning på natur og samfunn, og NINA leverer et bredt spekter av tjenester gjennom forskningsprosjekter, miljøovervåking, utredninger og rådgiving.

ISSN:1504-3312
ISBN: 978-82-426-2478-9

Norsk institutt for naturforskning

NINA Hovedkontor

Postadresse: Postboks 5685 Sluppen, NO-7485 Trondheim

Besøks/leveringsadresse: Tungasletta 2, NO-7047 Trondheim

Telefon: 73 80 14 00, Telefaks: 73 80 14 01

E-post: firmapost@nina.no

Organisasjonsnummer 9500 37 687

<http://www.nina.no>

Samarbeid og kunnskap for framtidens miljøløsninger